

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra pedagogiky

Snahy učitelů o sociální výchovu a sociální práci v období první republiky

**Teacher's Efforts at Social Education and Social Work
During Czechoslovakia's First Republic**

Autor: Bc. Anna Kadlecová

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Růžena Váňová, CSc.

Praha 2011

Poděkování:

Mé poděkování patří především Doc. PhDr. Růženě Váňové, CSc. za vstřícnost a za mnoho velmi užitečných podnětů, které mi poskytla při vedení této práce. Dále bych ráda poděkovala pracovníkům Archivu písemností Pedagogického muzea Jana Ámose Komenského v Praze, kteří mi velice pomohli při vyhledávání pramenů vztahujících se k životu a dílu osobností, o kterých pojednává tato práce. Na závěr bych ráda poděkovala také svým přátelům, kolegům a rodinným příslušníkům, kteří mě při psaní práce podporovali.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha, 27. 6. 2011

.....
Podpis

Abstrakt:

Předkládaná diplomová práce se zabývá školstvím v období první republiky v Československu. Konkrétně se zaměřuje na učitele pokusných škol, kteří se věnovali sociální výchově a sociální práci s dětmi a rodinami. Činnost těchto učitelů je v práci popsána a zhodnocena.

První část práce se zabývá příčinami snah učitelů o sociální výchovu a sociální práci. Pojednává o hospodářské a sociální situaci rodin s dětmi v období první republiky, o státní sociální politice a péči o sociálně slabé rodiny a děti. Dále se zabývá životní úrovní dětí tak, jak byla zachycena dobovými výzkumy a kořeny sociálně výchovných snah našich prvorepublikových učitelů. Zaměřuje se na osobnosti a myšlenkové směry, které mohly ovlivnit učitele a směřovat jejich úsilí k sociálním aspektům výchovy.

Druhá část práce pojednává již o konkrétních učitelích a o jejich snahách o sociální výchovu a sociální práci. Předmětem zájmu předkládané práce je činnost Boženy Hrejsové, Františka Bakuleho, Eduarda Štorcha, učitelů Kladenské volné školy práce, učitelů Jaroslava Sedláka a Karla Žitného z Pokusné pracovní školy v Holešovicích, učitelů Domu dětství v Horním Krnsku a sociálního pedagoga Přemysla Pittra.

Klíčová slova:

Sociální výchova, sociální práce, pokusné školy, první republika, Československo

Résumé:

This diploma thesis deals with the system of education during the period of the First Republic in Czechoslovakia. It focuses on teachers at experimental schools who specialized in social training and education with regards to social work orientated to children and the families they come from. Numerous activities of the teachers in question are described and then evaluated. In the first part of the thesis the author analyzes the teachers' approach to social training and social work in general.

Firstly, the work includes a description of the economic situation and the social status of families with children during the First Republic; secondly, it deals with the state social policies regarding poor families and their children. It presents both the facts on the standard of living found in the research surveys and the origins of the educational initiatives of the Czech teachers of that time. It also takes into account the intellectual sources that could influence them and direct them more to the social aspects of the educational process.

In the second part of the thesis the author presents the individual personalities of the teachers and their initiatives in social work such as: Božena Hrejsová, František Bakule, Eduard Štorch, and the teachers of Kladenská volná škola práce (Kladno Liberal School of Work), and Jaroslav Sedlák, Karel Žitný of Pokusná pracovní škola in Holešovice (Experimental School of Work), the teachers of Dům dětství (Childhood House) in Horní Krnsko, and last but not least the significant personality of Přemysl Pittr.

Keywords:

social education, social work, experimental schools, the First Republic, Czechoslovakia

Obsah

Úvod	10
1. Příčiny snah učitelů o sociální výchovu a sociální práci v období první republiky	15
1.1. Příčiny snah učitelů o sociální práci	15
1.1.1. Hospodářská a sociální situace Československé republiky	16
1.1.2. Sociální politika a sociální správa státu ve vztahu k dětem a rodinám	17
1.1.3. Sociální péče o děti školního věku a jejich rodiny	22
1.1.4. Životní úroveň dětí v první republice očima dobových výzkumů	36
1.2. Příčiny snah učitelů o sociální výchovu	42
1.2.1. Innocenc Arnošt Bláha a jeho názory na sociální výchovu	44
1.2.2. Tomáš Garigue Masaryk a jeho názory na sociální výchovu	46
1.2.3. John Dewey a jeho názory na sociální výchovu	47
2. Snahy učitelů o sociální výchovu a sociální práci	51
2.1. Božena Hrejsová a její působení ve Strážnici	51
2.1.1. Život Boženy Hrejsové	52
2.1.2. Božena Hrejsová jako učitelka	54
2.1.3. Božena Hrejsová jako sociální pracovnice	56
2.2. František Bakule a jeho práce sociální	60
2.2.1. Představení Františka Bakuleho	61
2.2.2. Přínos Františka Bakuleho na poli sociální výchovy sociální práce	65

2.3. Eduard Štorch a jeho Dětská farma	71
2.3.1. Život Eduarda Štorcha	72
2.3.2. Pedagogická a sociální činnost Eduarda Štorcha	74
2.3.3. Dětská farma	77
2.4. Volná škola práce na Kladně	85
2.4.1. Osobnosti Volné školy práce na Kladně	85
2.4.2. Volná škola práce	87
2.5. Karel Žitný a Jaroslav Sedlák a jejich Pokusná pracovní škola v Holešovicích	91
2.5.1. Představení Jaroslava Sedláka	91
2.5.2. Představení Karla Žitného	94
2.5.3. Pokusná pracovní škola	96
2.6. Dům dětství v Horním Krnsku	103
2.6.1. Představení zakladatelů a pracovníků Domu dětství	104
2.6.2. Dům dětství v Horním Krnsku	106
2.7. Přemysl Pitter a jeho práce v období meziválečném	115
2.7.1. Život Přemysla Pittera	116
2.7.2. Sociálně pedagogická činnost Přemysla Pittera a jeho spolupracovníků v období meziválečném	119
Závěr	124
Použitá literatura	129
Prameny	133

Seznam příloh	134
Přílohy	135
Příloha 1: Děti vyrostlé v lese	135
Příloha 2: Životopis Helenky Kozákové, roz. Kolesíkové	137
Příloha 3: Na Dětské farmě	140
Příloha 4: Popis intervence v rodině učitelů holešovické školy	141
Příloha 5: Vyprávění chovance Domu dětství o ztrátě rodičů	143
Příloha 6: Dětská hodnocení pobytu v Domě dětství	144
Příloha 7: Příběhy dětí z Domu dětství	145

Úvod

Rok 1918 znamenal v dějinách českých a slovenských zemí velký zlom. Se vznikem samostatného demokratického státu nastaly změny nejen v oblasti politické, ale také v dalších oblastech života společnosti. Jednou z nich byla oblast školství a výchovy.

V období první republiky bylo uskutečněno mnoho pokusů o reformu vyučování a školství vůbec. Podněty k těmto pokusům přicházely většinou přímo od učitelů z praxe a tito učitelé je sami realizovali. Při bližším studiu jednotlivých pedagogických pokusů mne velice zaujalo, jak často se učitelé věnovali také sociálním aspektům výchovy a angažovali se v oblasti pomoci dětem sociálně slabým a ohroženým.

Tento aspekt činnosti prvorepublikových učitelů pokusných škol mne zaujal natolik, že jsem se rozhodla věnovat mu svou diplomovou práci. Nazvala jsem ji *Snahy učitelů o sociální výchovu a sociální práci v období první republiky*. Než přejdeme k objasnění cílů, které si práce klade, musíme se zaměřit na vymezení pojmů sociální výchova a sociální práce.

Nejdříve se zaměříme na sociální výchovu. K vymezení tohoto pojmu můžeme přistoupit různými způsoby. Například **Průcha, Walterová, Mareš (2009, s. 273)** definují sociální výchovu jako „...*výchovu, jejímž cílem je vybavit žáky vědomostmi, dovednostmi, návyky a postoji, které jsou nutné pro jejich život ve společnosti a vztahy s ostatními lidmi...*“

V této práci ale chápeme pojem sociální výchova poněkud širěji. Pojímáme ji jako takovou výchovu, pro kterou je specifické právě její sociální zaměření. Musíme se proto také pozastavit u významu pojmu výchova. **Průcha (2009, s.19)** uvádí takovéto vymezení výchovy: „... *Pod pojmem výchova obecně chápeme záměrné působení zpravidla na dítě nebo na adolescenta ve snaze ovlivnit jeho osobnostní rozvoj. Moderní pojetí výchovy toto obecné vymezení upřesňuje a prohlubuje. Výchovu lze v tomto smyslu vymezit jako proces záměrného a cílevědomého působení na vychovávaného, a to zejména cestou vytváření a ovlivňování podmínek pro rozvoj dětí a mladých lidí, pro jejich vlastní bytí se sebou samými, s druhými lidmi, se společenstvím, s přírodou...*“

Podle **Krause, Poláček et al. (2001)** se sociálnost výchovy může projevit v jejím objektu, cílech i metodách. V případě sociálně orientované výchovy není za objekt výchovy považován jedinec odtržený od svého sociálního prostředí. Jedinec je chápán jako součást sociálních skupin, a tak je k němu také přistupováno. Sociálnost výchovy se projevuje také v kategorii jejích cílů. Sociální výchova si klade za cíl připravit jedince na život ve společnosti, učit jej dovednostem důležitým pro začlenění do

společnosti. V oblasti metod je pro sociální výchovu specifické to, že se snaží na jedince působit výchovně prostřednictvím společenství.

Sociální výchova je tedy v této práci pojímána jako výchova, která se zaměřuje nejen na jednotlivce, ale také na celé sociální skupiny (např. vrstevnické skupiny, rodiny) a klade si za cíl vybavit vychovávané jedince a skupiny dovednostmi potřebnými pro začlenění do společnosti a předcházet tak jejich sociálnímu vyloučení. Sociální výchova se také typicky vyznačuje tím, že působí na jedince prostřednictvím společenství (to znamená, že se jedinec učí sociálním dovednostem prostřednictvím sociálních vztahů a interakce v kolektivu). Podrobněji se budeme sociální výchově věnovat v podkapitole 1.2 s názvem Příčiny snah učitelů a sociální výchovu.

Další pojem, který v této práci používáme, je sociální práce. Podle *Matouška (2001, s. 10)* je sociální práce „...společenskovědní disciplínou i oblastí praktické činnosti, jejímž cílem je odhalování, vysvětlování, zmírňování a řešení sociálních problémů (např. chudoby, zanedbávání výchovy dětí, diskriminace určitých skupin, delikvence mládeže, nezaměstnanosti)... Sociální pracovníci pomáhají jednotlivcům, rodinám, skupinám i komunitám dosáhnout způsobilosti k sociálnímu uplatnění nebo ji získat zpět...“

V této práci je pojem sociální práce používán především ve smyslu praktické činnosti.

Rozdíl sociální výchovy a sociální práce je v této práci chápán tak, že sociální výchova je vnímána spíše jako činnost preventivní, jejímž cílem je prostřednictvím výchovy předcházet sociálním problémům a sociální práce jako činnost, která se zaměřuje spíše na nápravu již vzniklých sociálních problémů a na pomoc jedincům, kteří se již potýkají se špatnou sociální situací.

Pokud si pojmy sociální výchova a sociální práce definujeme výše uvedeným způsobem, můžeme konstatovat, že se řada učitelů prvorepublikových pokusných škol věnovala jak sociální výchově, tak sociální práci.^[1]

Cílem předkládané práce je tedy vybrat mezi prvorepublikovými učiteli pokusných škol ty jedince, kteří se na sociální výchovu a sociální práci zaměřovali nejvýrazněji, a jejich práci popsat a zhodnotit. Tato práce si také klade za cíl osvětlit důvody, které

1 Sociální výchově a sociální práci se pravděpodobně věnovali také učitelé běžných škol. V této práci se ale zaměřujeme pouze na učitele pokusných škol, protože u nich bylo zaměření na sociální výchovu a sociální práci obzvláště patrné. Zaměření na sociální výchovu bylo patrné také v reformních školách 30. let. Ty se ale na rozdíl od pokusných škol 20. let již téměř vůbec nevěnovaly sociální práci s dětmi a mládeží. To je důvod, proč o nich v předkládané práci také nepojednáváme.

vedly učitele v období první republiky k tomu, aby věnovali zvýšenou pozornost sociální výchově a sociální práci.

Předkládaná práce se u vybraných osobností pedagogického pokusnictví nepokouší o kompletní analýzu jejich přístupu k výchově a výuce. Zaměřuje se hlavně na to, co vykonali tito učitelé na poli sociální výchovy a sociální práce. Z velkého množství prvorepublikových učitelů, kteří se snažili o nový přístup k výchově a vzdělávání a všímali si sociálního postavení svých žáků, byli vybráni ti jedinci, jejichž činnost zaznamenala největší ohlas u odborné i laické veřejnosti. Tento výběr vychází ze studia dobové odborné literatury a tisku a ze studia soudobých monografií a učebnic věnovaných školství v období první republiky.

Přínos této práce spočívá podle mého názoru v tom, že nabízí nový pohled na významnou kapitolu dějin našeho školství a pedagogiky. Prvorepublikové školství i hnutí reformní pedagogiky v Československu bylo již důkladně zpracováno v řadě odborných publikací. Ambicí této práce je upozornit na jedno konkrétní hledisko činnosti prvorepublikových učitelů, které doposud nebylo v odborné literatuře příliš zdůrazňováno. Zajímavá pro čtenáře z řad pedagogických odborníků může být také kapitola pojednávající o příčinách snah učitelů o sociální práci. V této kapitole je pojednáno o stavu sociální politiky a sociální péči v republice Československé v letech 1918 až 1948. Znalost toho, jakým způsobem byla zajištěna péče o sociálně slabé občany ze strany státu a státních institucí, je důležitá k pochopení situace, ve které se prvorepublikoví učitelé ocitali. Tyto informace nebývají v publikacích z oblasti dějin pedagogiky uváděny. V této práci mají ale své nezastupitelné místo.

Tato práce je věnována období tzv. první republiky, tedy období, kdy Československá republika zahrnovala území Čech, Moravy, Slezska, Slovenska a Podkarpatské Rusi. Vzhledem k tomu, že situace v oblasti sociální i v oblasti školství se velice lišila v závislosti na tom, o jakou část republiky se jednalo, je oblast zkoumání této práce zúžena na Čechy, Moravu a Slezsko. Bude-li se dále v této práci pojednávat o zákonodárství nebo o systému sociálního zabezpečení, budeme mít vždy na mysli situaci na území Čech, Moravy a Slezska. Také činnost všech učitelů, kteří jsou v této práci zkoumáni, se odehrávala v převážné většině na tomto území.

První kapitola práce hledá odpověď na otázku, čím bylo zaměření učitelů pokusných škol na sociální výchovu a sociální práci způsobeno. Je rozdělena na dvě podkapitoly. První z nich se zabývá příčinami snah učitelů o sociální práci. Klíčovou je zde otázka, co vedlo učitele k tomu, aby se angažovali v činnostech, které nejsou přímo náplní učitelské profese, jako je péče o zdraví dětí, péče o děti osiřelé, práce se sociálně slabými rodinami apod. Aby mohla být tato otázka zodpovězena, zabýváme se tím, jaká byla v období první republiky ekonomická a sociální situace rodin s dětmi a ja-

kým způsobem byla zákonodárně upravena péče o sociálně slabé občany. Zvláště se pak zaměříme na životní úroveň dětského obyvatelstva a uvádíme jak o ní vypovídají dobové výzkumy.

Druhá podkapitola první části práce se věnuje příčinám snah učitelů o sociální výchovu. Kořeny těchto snah mohou být různé. Důraz na sociální výchovu mohl být podobně jako důraz na sociální práci způsoben celkovým stavem dětské populace a společnosti vůbec v období první republiky. Dále je ale také třeba prozkoumat vliv v té době aktuálních prací a počinů z oblasti pedagogických věd a vliv názorů významných osobností veřejného života.

Druhá kapitola pojednává o jednotlivých pedagogických pokusech se silným sociálním akcentem a o osobnostech, které za nimi stály. Tato kapitola je rozdělena do sedmi částí. Každá z nich je věnována jedné osobnosti nebo jednomu významnému pedagogicko sociálnímu pokusu. Pokládá si otázku, co vedlo jednotlivé pedagogy k tomu, aby se starali o sociální a zdravotní blaho svých žáků, a jakým způsobem se snažili problémům spojeným se špatnými životními podmínkami dětí čelit. Sociálně výchovná činnost daných pedagogů je vždy zasazena do kontextu jejich celého života. Většina pedagogů, o kterých je zde pojednáváno, se nevěnovala sociální výchově a sociální práci pouze v rámci jednoho učitelského působistě nebo pouze v období první republiky. Snaha pomoci ohroženým dětem je většinou provázela celým životem. V této práci se podrobněji věnujeme činnosti pedagogů situované do prvorepublikového období, místy se však také dotkneme významných událostí, které provázely jejich životy.

Zbývá nám ještě položit si otázku, čím může být studium snah prvorepublikových učitelů o sociální výchovu a sociální práci zajímavé pro současného čtenáře. Myslím si, že v tom, jak učitelé, o kterých pojednává tato práce, propojovali svou učitelskou práci s činností sociální, může spočívat inspirace pro mnohé dnešní pedagogy a sociální pracovníky. Také v současné době existuje mnoho ohrožených rodin a dětí (ať už se jedná o děti z rozvrácených rodin, děti v náhradní rodinné péči, děti ze sociálně slabých rodin, děti zdravotně a sociokulturně znevýhodněné). Učitelé patří stále k osobám, které s dětmi přicházejí nejvíce do styku a mají nejvíce příležitostí k tomu, aby identifikovali problémy, s kterými se dítě a jeho rodina potýká. Domnívám se, že například otázka spolupráce školy s rodinou dítěte je v současné době velmi aktuální. Dnešní učitelé by mohli nalézt inspiraci v tom, jak prvorepublikoví učitelé zapojovali rodiče svých žáků do školního života. Dále by mohly být i v dnešní době zajímavé například návrhy Eduarda Štorcha, jak by měly vypadat budovy škol a úvahy o vyučování v přírodě. V oblasti výchovy dětí zdravotně postižených je stále inspirující přístup Františka Bakuleho. Tento muž již v období první republiky propagoval

společnou výchovu dětí zdravých s postiženými a snažil se zvýšit sebevědomí svých zdravotně znevýhodněných svěřenců. Pomáhal jim kupříkladu tím, že je vedl k samostatnosti a nacvičoval s nimi praktické činnosti, které by jim v budoucnu mohly pomoci k pracovnímu uplatnění. Znalost činnosti Přemysla Pittra a jeho kolegů v Milíčově domě může být zdrojem mnoha nápadů pro sociální pedagogy a sociální pracovníky, kteří se věnují volnočasovým programům pro ohroženou mládež. Toto jsou jen příklady momentů, které by mohly čtenáře práce zaujmout a inspirovat.

1. Příčiny snah učitelů o sociální výchovu a sociální práci v období první republiky

Cílem této části práce je najít odpověď na otázku, jaké byly příčiny velké angažovanosti některých učitelů prvorepublikových pokusných škol v oblasti sociální výchovy a sociální práce.

Je třeba upozornit na skutečnost, že motivy, které vedly učitele k tomu, aby věnovali v rámci své práce velkou pozornost sociální výchově a aby se starali o sociálně ohrožené děti a jejich rodiny, mohly být velice různorodé. Konkrétní motivací jednotlivých pedagogů se budeme zabývat až v druhé části práce. V tuto chvíli nám ale jde o nalezení některých společných jmenovatelů, které byly dány charakteristikami doby, hospodářskou situací, stavem sociálního zabezpečení obyvatelstva, stavem vědeckého zkoumání v oblasti pedagogických věd apod.

Vycházíme z předpokladu, že faktory, které vedly učitele k orientaci na sociální výchovu, se budou alespoň částečně lišit od faktorů, které způsobily angažovanost učitelů v oblasti sociální práce. Proto je tato kapitola rozdělena do dvou částí. První se věnuje především těm okolnostem, které mohly u učitelů vyvolat potřebu věnovat se sociálně ohroženým dětem a rodinám. Druhá část se zabývá příčinami zaměření učitelů na sociální výchovu. Předpokládáme přitom, že některé z faktorů, které vedly učitele k angažovanosti v sociální práci, mohly vést zároveň k jejich zaměření na sociální výchovu. Proto podkapitolu o příčinách snah učitelů o sociální práci předkládáme jako první.

1.1. Příčiny snah učitelů o sociální práci

Jak již bylo řečeno v úvodu, sociální práce je v tomto textu pojímána převážně jako činnost směřující k nápravě již vzniklých sociálních problémů a pomoc jedincům k začlenění do společnosti. Když hovoříme o snahách učitelů o sociální práci, máme tedy na mysli takovou jejich činnost, která směřuje k pomoci dětem a rodinám, které jsou již sociálně ohrožené (např. rodiny ohrožené nezaměstnaností, nízkým příjmem, ztrátou živitele, špatnou hygienou). Máme na mysli snahu učitelů o nápravu špatného sociálního postavení svých žáků, svěřenců a dalších dětí.

Předpokládáme, že potřebu pomoci těmto dětem učitelé cítili proto, že ohrožených dětí bylo velké množství a proto, že o ně nebylo dostatečně postaráno jiným způsobem. Proto se v této části věnujeme zkoumání toho, jaká byla v období první republiky hospodářská a sociální situace rodin s dětmi, jaká sociálně politická opatření byla provedena, aby se předcházelo sociálním problémům, a jak byla zajištěna především

ze strany státu péče o sociálně potřebné děti a rodiny. V neposlední řadě se seznamujeme s tím, jaká byla životní úroveň dětí v období první republiky očima dobových výzkumů.

1.1.1. Hospodářská a sociální situace Československé republiky

Tato práce pojednává o době první republiky. Jedná se o období, které začalo vyhlášením samostatné Československé republiky (28. října 1918) a skončilo podpisem Mnichovské dohody a zabráním pohraničního území Československa Němcem (29. září 1938).

Československá republika se musela hned po svém vzniku potýkat s velkými hospodářskými problémy. V roce 1918 byla kritická situace v zásobování obyvatelstva potravinami. Většina zemědělské produkce byla ještě před vznikem republiky zajištěna rakouskou vládou. Nový stát byl tedy nucen dotovat dovoz potravin ze zahraničí a omezit prodej přidělovým hospodářstvím. *(Dvořák, 1936)*

Další problém představoval průmysl, který bylo třeba přebudovat na mírové účely. Československo, které bylo průmyslovým centrem Rakouska-Uherska, mělo navíc po osamostatnění problém s odbytem svých výrobků. Situace vyvrcholila deflační krizí roku 1922. Tuto krizi se ale podařilo vládě zvládnout a po roce 1922 se ekonomická situace státu zlepšovala. *(Dvořák, 1936)*

Život lidí byl v prvních letech existence samostatné republiky výrazně ovlivněn následky první světové války. Nejvýraznější byla po válce potřeba poskytnout sociální ochranu válečným veteránům, invalidům, sirotkům a vdovám po vojácích. V důsledku hladovění v době války byla řada především dělnických rodin sužována zdravotními problémy. Velmi rozšířená byla tuberkulóza. Po válce byla také velká nezaměstnanost způsobená změnou průmyslu z válečného na mírový. K nezaměstnaným patřili často právě váleční veteráni. A to nejen ti invalidní, ale i zcela zdraví. Lidé, kteří chtěli zaměstnání, museli často přijímat špatné pracovní podmínky a nízké platy. Nejohroženější byly ženy a děti. *(Večeřa, 1996)*

Další skupinou, která potřebovala sociální ochranu, byla skupina nemajetných nájemníků bytů. V průběhu války se nové byty nestavěly, a proto jich byl nedostatek. Majitelé domů mohli ceny nájmu neúměrně navyšovat. Lidé byli často z důvodu finanční tísně nuceni žít v provizorních obydlích (sklepy, vagóny apod.). Tato provizorní obydlí byla z hygienického hlediska zcela nevhodná. Lidé žijící v těchto podmínkách byli ohroženi na zdraví. *(Večeřa, 1996)*

Po roce 1922 se hospodářská a sociální situace krátce zklidnila, následně ovšem v roce 1930 zasáhla Československo celosvětová hospodářská krize. Došlo k výraznému zhoršení životních podmínek obyvatel. Zvedla se nezaměstnanost a nárůst byl zaznamenán také v oblasti nemocnosti a úmrtnosti. Vzrostl také výskyt sociálněpatologických jevů, jako byl alkoholismus, prostituce, trestná činnost mladistvých apod. (*Matoušek, 2001*)

Toto byl jen nástin hospodářských a sociálních problémů, se kterými se musela Československá republika v počátku svého fungování potýkat. Činila tak prostřednictvím sociálně politických opatření a prostřednictvím veřejné sociální péče.

1.1.2. Sociální politika a sociální správa státu ve vztahu k dětem a rodinám

V úvodu této části práce bych ráda definovala pojmy sociální politika a sociální správa.

V prvorepublikové odborné literatuře byla sociální politika definována například *Tůmou (1925)*, který ji vymezoval ve vztahu k sociální péči. Sociální politika je *Tůmou (1925, s. 13)* chápána jako oblast zaměřující se především na prevenci „... jejíž snahou je, aby se vhodnou změnou a úpravou současných společenských poměrů a zařízení předešlo a zabránilo preventivně tomu, aby sociální zla vůbec nevznikala...“

Sociální péči definoval Tůma více jako oblast represivní, řešící již vzniklé sociální problémy. Sociální péči se budeme více věnovat níže.

Sociální správu státu v této práci chápeme jako souhrn státních orgánů a organizací, které zajišťují realizaci státní sociální politiky.

Československá republika se, jak již bylo výše napsáno, potýkala s řadou sociálních problémů, a to již od svého vzniku. Vláda nové republiky musela rychle učinit sociálně politická opatření, která na vzniklou situaci reagovala.

Důležitou oblastí sociální politiky v době poválečné bylo zajištění péče o válečné poškozence. Zákonem ze dne 8. 4. 1919 byl definován pojem válečný poškozenec a byla stanovena povinnost státu se o tyto osoby postarat. Za válečné poškozence byli považováni jak váleční invalidé, tak vdovy a sirotci po padlých vojácích. Vznikaly zemské úřady pro péči o válečné poškozence a také hustá síť úřadoven okresních. Válečným poškozencům byly vypláceny vyživovací podpory. Úřady pro péči o válečné poškozence měly také za úkol zajistit kurzy pro výše jmenované připravující je na výkon povolání. (*Sociální politika v Československé republice, 1924*)

Velkým problémem byla v prvních poválečných letech nezaměstnanost vyplývající především z přechodu válečného na mírové hospodářství. Hned po vzniku republiky bylo nutné přistoupit k úpravě péče o nezaměstnané. Dne 10. prosince 1918 byl přijat zákon o podpoře nezaměstnaných. Nárok na podporu v nezaměstnanosti měli českoslovenští státní příslušníci, kteří vykonávali práci na základě poměru zaměstnaneckého, služebního a učňovského a přišli o práci ne vlastní vinou. Nárok na podporu měli také občané nezaměstnaní v důsledku propuštění z vojenské služby. Podpora mohla být nepřetržitě poskytována maximálně po dobu půl roku a ten, kdo ji pobíral, měl povinnost se dvakrát týdně hlásit u veřejné zprostředkovatelny práce. Výše denní podpory v nezaměstnanosti činila přibližně 20% průměrné denní mzdy v republice Československé. *(Sociální politika v Československé republice, 1924)*

Dne 1. dubna 1925 vstoupil v platnost Zákon o státním příspěvku k podpoře v nezaměstnanosti. *(Dobiáš, 1929)*

Na základě tohoto zákona, který byl vypracován již v roce 1921, měly podporu v nezaměstnanosti vyplácet odborové organizace. Podmínkou získání podpory v nezaměstnanosti bylo tedy členství v odborové organizaci. Z veřejných prostředků byly odborovým organizacím na podporu v nezaměstnanosti poskytovány jen příspěvky. Cílem této úpravy bylo dosáhnout toho, aby podpora v nezaměstnanosti nebyla závislá pouze na příjmech z veřejných prostředků. *(Sociální politika v Československé republice, 1924)*

Se začínající hospodářskou krizí v počátcích 30. let se objevila potřeba opět pozměnit zákon o státním příspěvku k podpoře v nezaměstnanosti. Došlo k tomu vydáním vládního nařízení č. 79/1930. Toto nařízení umožňovalo produktivní péči o nezaměstnané. Ministr sociální péče byl zmocněn, aby podporoval z veřejných prostředků nouzové práce, které slouží k veřejnému zájmu. Stát mohl přispívat na mzdu pracovníkům z řad nezaměstnaných, kteří vykonávali nouzové práce. Nouzovými pracemi byly například stavby a opravy silnic, zalesňovací práce a čištění ulic. *(Nečas, 1938)*

K hlavním pilířům sociální politiky československého státu patřily zákony na ochranu dělníků. Jako jeden z prvních byl 19. prosince 1918 přijat zákon o osmihodinové pracovní době. *(Sociální politika v Československé republice, 1924)*

Pro všechny zaměstnance pracující za mzdu (kromě těch, kteří žijí v domácnosti svého zaměstnavatele) bylo stanoveno, že smějí pracovat maximálně 8 hodin ve 24 hodinách nebo maximálně 48 hodin v týdnu. Zákon také stanovoval, že nejméně jednou týdně musí být zaměstnanci umožněna nerušená přestávka na dobu 32 hodin, která měla v závodech, kde je to možné, připadat vždy na sobotu a neděli. *(Sociální politika v Československé republice, 1924)*

Tento zákon zakazoval námezdně zaměstnávat děti mladší 14 let a děti, které ještě nedokončily povinnou školní docházku. Mladiství zaměstnanci mladší 16 let a zaměstnankyně mladší 18 let nesměli vykonávat těžké práce, které by mohly způsobit újmu na jejich zdraví. Byla také zakázána noční práce žen a dětí mladších 16 let. Ženy mohly noční práce vykonávat jen v některých zákonem stanovených podnicích (divadla, nemocnice aj.). *(Sociální politika v Československé republice, 1924)*

K úpravě dětské práce došlo ještě vydáním zákona ze dne 17. července 1919. V tomto zákoně bylo stanoveno, že ve dnech školního vyučování lze zaměstnávat děti mladší čtrnácti let nejdéle na 2 hodiny. Ve dnech, kdy se nevyučuje, smí děti pracovat v zemědělství maximálně po dobu 4 hodin a v domácnosti po dobu 6 hodin. O nedělích a státních svátcích byla dětská práce zcela zakázána. Bylo stanoveno, že děti nelze užívat k žádným pracím, které by ohrožovaly jejich tělesný a duševní vývoj a které by bránily jejich vzdělávání. Děti mladší 12 let bylo podle tohoto zákona možné využívat jen k lehkým pracím v domácnosti a zemědělství. *(Nečas, 1938)*

Dalším pilířem sociální politiky Československé republiky bylo sociální pojištění. Z doby Rakouska – Uherska převzala Československá republika již vybudovaný systém pojištění nemocenského a úrazového u dělníků průmyslových a také systém penzijního pojištění u soukromého úřednictva. Úkolem ČSR bylo odloučit penzijní ústavy od ústavů rakouských a doplnit sociální pojištění o pojištění starobní a invalidní pro široké vrstvy obyvatelstva.

V letech 1918 až 1939 byly zákonem upraveny tyto oblasti sociálního pojištění: pojištění nemocenské, pojištění úrazové a pojištění pro případ invalidity a stáří.

Nemocenskému pojištění byli podrobeni všichni občané pracující za mzdu na základě pracovního poměru. Předmětem pojištění bylo jak lékařské či nemocniční ošetření, tak peněžitá dávka náležející po dobu léčení. Na lékařské ošetření měli nárok nejen pojištěnci sami, ale také příslušníci jejich rodiny. Po dobu nemoci trvající maximálně jeden rok, měl pojištěnec nárok na peněžitou dávku ve výši dvou třetin své průměrné mzdy. Těhotná žena měla nárok na peněžitou dávku z nemocenského pojištění šest týdnů před porodem a šest týdnů po porodu. Pojištěná matka kojící své dítě měla také nárok na pobírání poloviční výše nemocenské po dobu dalších 12 až 26 týdnů. *(Sociální politika v Československé republice, 1924)*

Pojištění úrazové se na rozdíl od pojištění nemocenského nevztahovalo na všechny skupiny zaměstnanců. Bylo určeno pouze pro zaměstnance podniků, v kterých hrozí větší riziko úrazu. Předmětem úrazového pojištění byly jen úrazy vzniklé v přímé souvislosti s výkonem zaměstnání. Zaměstnanci, kteří úrazem ztratili zcela možnost výdělku, měli nárok na důchod ve výši 2/3 svého průměrného ročního výdělku. Na

důchod měly také nárok vdovy, vdovci a sirotci po zaměstnancích, kteří následkem pracovního úrazu zemřeli. *(Sociální politika v Československé republice, 1924)*

Dalším druhem sociálního pojištění bylo pojištění pro případ invalidity a stáří. Na základě zákonů, které převzala Československá republika ze zákonodárství Rakouska-Uherska, se mohli pro případ invalidity a stáří pojistit pouze horníci a soukromí úředníci. *(Dobiáš, 1929)*

Od vzniku samostatného Československa byla snaha o zavedení invalidního a starobního pojištění pro široké vrstvy obyvatelstva. K tomu došlo až v roce 1924, kdy byl přijat nový zákon o invalidním a starobním pojištění. Jednalo se o zákon z 9. října 1924 č. 221 Sb. z. a n. Na základě tohoto zákona bylo spojeno pojištění invalidní a starobní s pojištěním nemocenským. Povinnosti platit si invalidní a starobní pojištění podléhali všichni občané podrobení pojištění nemocenskému. *(Dobiáš, 1929)*

Z pojištění invalidního a starobního vyplýval nárok na tyto dávky: důchod invalidní, důchod starobní, důchod vdovský a vdovecký, důchod sirotčí a výchovavací příplatek (ten byl poskytován těm důchodcům, kteří se starali o dítě do 17 let věku). *(Nečas 1948)*

Důležitou složkou sociální politiky byla také péče bytová. Zejména ve větších městech byl v době poválečné velký nedostatek bytů. Po válce se do ČSR vracelo velké množství Čechů dosud žijících v zahraničí (především v Rakousku), vraceli se také vojáci a legionáři. Většina těchto lidí neměla zajištěno ubytování. Úkolem vlády bylo zamezit neodůvodněným výpovědím z nájmu u stávajících nájemníků a nepřiměřenému zvyšování nájmu. Z důvodu zajištění ubytování lidem bez přístřeší byly vydány předpisy umožňující zabírání bytů obcemi. Tato opatření byla většinou rázu přechodného. Stát se také snažil podpořit výstavbu nových bytů. Stát tak konal prostřednictvím poskytování výhod a finanční podpory stavebníkům veřejným (obce, okresy) i soukromým. *(Sociální politika v Československé republice, 1924)*

Ústředním orgánem sociální správy předmnichovské republiky bylo Ministerstvo sociální péče zřízené roku 1918.

Do oblasti jeho působnosti náležely především tyto okruhy: sociální politika státu, pracovní právo, ochrana dělnictva, zprostředkování práce, ochrana domácího trhu práce, vystěhovalectví, péče o nezaměstnané, sociální pojištění, péče o mládež, péče o válečné a poválečné poškozené, péče bytová a stavební. *(Nečas, 1938)*

Podle *Houšera (1968)* nebyly kompetence tohoto ministerstva zcela ujasněny. Velké kompetenční nejasnosti byly především v oblasti péče o mládež. V této oblasti nebylo přesně stanoveno, co spadá do kompetencí ministerstva sociální péče a co do kom-

petencí ministerstva zdravotnictví a ministerstva školství a národní osvěty. (Houser, 1968)

Při ministerstvu sociální péče byl roku 1919 zřízen Sociální ústav. Jednalo se o vědecký ústav, který měl za úkol sbírat materiál k sociálně politickým otázkám, studovat sociální vědy a šířit poznatky těchto věd. (Houser, 1968)

K odborným orgánům sociální péče patřily v době po vzniku republiky úřady pro péči o válečné poškozence, zprostředkovatelny práce a živnostenské inspekce. (Houser, 1968)

Organizace péče o mládež příslušela v Čechách a na Moravě stejně jako chudinská péče obcím, okresům a zemím. Upravoval ji zákon z roku 1863 o právu domovském a na jeho podkladě vydaný zákon chudinský č. 59/1868 ř. z. Obecní péče o mládež byla nedostatečná a vyvolala tak vznik péče dobrovolné. Tu zajišťovaly dobrovolné spolky péče o mládež. (Houser, 1968)

Po první světové válce byly v zemích a okresech zřízeny komise pro péči o mládež. Jejich úkolem bylo organizovat a soustředit dobrovolnou a charitativní činnost v oblasti péče o mládež. (Houser, 1968)

V oblasti péče o mládež se počátkem 20. let objevily snahy o reformu, která by vedla především k zesílení státního vlivu a k lepší koordinaci péče. Z podnětu Ministerstva sociální péče vznikly tyto organizace: Ústřední péče o slepé, Československá ústřední péče o hluchoněmé, Ústřední péče prázdninová. Roku 1921 vydalo Ministerstvo sociální péče vzorové stanovy pro okresní a zemské péče o mládež. Ve správních výborech zemských a okresních péčí o mládež byli nejen zástupci dobrovolných spolků, ale také zástupci státních úřadů. Tyto komise se tedy staly ústředím sociální péče o mládež v okresech a zemích. Okresní a zemské péče dostávaly subvence od Ministerstva sociální péče. Částky poskytované státem zemským a okresním péčím o mládež byly ale nedostatečné. (Houser, 1968)

Zákonem č. 256 z roku 1921 a vládním nařízením č. 29 z roku 1930 byla upravena oblast péče o děti v cizí péči a o děti nemanželské. Bylo stanoveno, že dozor nad dětmi v cizí péči rodinné (tedy nad dětmi v pěstounské péči) vykonává poručenský soud a dozor nad dětmi v péči ústavní vykonává zemský úřad. Poručenský soud mohl přenést výkon dozoru na okresní péče o mládež. Podobně i zemský úřad mohl přenést výkon dozoru nad dětmi v péči ústavní na zemská ústředí okresní péče o mládež. Přímý dozor nad dětmi v cizí péči vykonávali tzv. dozorčí důvěrníci. (Nečas, 1948)

Organizace sociální správy v Praze byla upravena Sociálním řádem hlavního města Prahy z 25. června 1923. Na základě tohoto řádu byl zřízen Ústřední sociální sbor hl. města Prahy. Zřízeny byly také místní sociální sbory a místní sociální úřadovny

pro každý městský obvod. Místní sociální sbory byly složeny ze sociálních důvěrníků a ze zástupců organizací dobrovolné péče o mládež. (Houser, 1968)

Zdravotní správa byla v době Rakouska-Uherska v rukou obcí. Se vznikem Československé republiky byla zdravotní správa převedena na státní úřady v čele s ministerstvem zdravotnictví. V rámci okresů působily zdravotní rady okresu, v rámci zemí zemské zdravotní rady. Ty dohlížely na chod zdravotnických zařízení. Lékaři byli považováni za státní úředníky. (Malý, 2003)

1.1.3. Sociální péče o děti školního věku a jejich rodiny

Sociální péči můžeme podle *Tůmy (1925, s. 9-11)* definovat jako všechny projevy společenského úsilí, které směřují k poskytnutí pomoci a ochrany jedinci, který se ocitá „...v poměrech, které mu znemožňují nebo znesnadňují, aby si opatřil, čeho potřebuje k uhájení svého života, zdraví i vývoje a kdy je proto odkázán na ochranu a pomoc cizí...“

Jak již bylo uvedeno výše, sociální péči chápe *Tůma (1925)* více jako oblast represivní, která řeší již vzniklé sociální problémy.^[2]

Tůma (1925) upozorňuje na to, že velice důležitou oblastí sociální péče je péče o osoby nezletilé, u kterých je z nějakých příčin ohrožen zdárný vývoj tělesný, rozumový nebo mravní. K takto ohroženým skupinám patří děti, jejichž potřeby nemohou zajistit jejich rodiče. Důvodem může být úmrtí rodičů, přílišné pracovní vytížení, špatná majetková situace, ale i mravní zpuštělost rodičů. Sociální péči potřebují také děti, které mají trvalou duševní či tělesnou vadu. Sociální péče o děti je také předmětem našeho zájmu.

V období první republiky začala být sociální péči podle *Tůmy (1925)* věnována velká pozornost. Příčinu je možno hledat v tom, že došlo k uznání rovnoprávnosti všech občanů státu, a tudíž k volání po větší sociální spravedlnosti. Dále měla velký vliv válka, která prohloubila hospodářské problémy a nerovnosti.

Sociální péči v první republice můžeme rozdělit do dvou kategorií - na veřejnou sociální péči a soukromou sociální péči.

2 Toto vymezení sociální péče se velice blíží tomu, jak je v této práci chápán pojem sociální práce. Přesto se ale nejedná o pojmy totožné. Sociální práci chápeme jako pojem sociální péči nadřazený, protože sociální práce se kromě přímého poskytování pomoci ohroženým jedincům zaměřuje ještě na další činnosti, jako je například odhalování a vysvětlování sociálních problémů (viz definici sociální práce na straně 10 této práce).

Veřejná péče je podle *Tůmy (1925)* taková péče, která je obstarávána veřejnoprávními celky na základě povinnosti dané zákonem. Veřejnou sociální péči zajišťuje jak po stránce finanční, tak administrativní buď přímo stát sám prostřednictvím svých vlastních orgánů, nebo stát prostřednictvím nižších veřejnoprávních institucí, jakými jsou země, okresy a obce. (*Tůma, 1925*)

Právo na využívání veřejné sociální péče plynulo v období první republiky, stejně jako v době předešlé, z příslušnosti člověka k určité obci, popřípadě státu. Bylo tedy vázáno na domovské právo. (*Tůma, 1925*)

Institut domovského práva vznikl již v roce 1849 a byl součástí legislativy Československého státu po celé období první republiky. Domovské právo zaručovalo občanům nejen nárok na pobyt v domovské obci, ale také nárok na chudinské zaopatření. (*Malý, 2003*)

Domovské právo bylo v období první republiky vázáno na státní občanství. Každý státní občan měl domovské právo v právě jedné obci. Domovského práva bylo možné nabýt způsobem odvozeným nebo způsobem původním. Za způsob odvozený byly považovány tyto formy nabytí domovského práva:

- Dítě, které se narodilo v manželském svazku, nabývalo domovského práva v obci, kde měl v den narození dítěte domovské právo jeho otec.
- Dítě nemanželské nabývalo domovského práva v obci, kde měla domovské právo matka v den narození dítěte.
- Pokud bylo nemanželské dítě, které ještě nenabýlo svéprávnosti, legitimováno (to znamená, že se jeho matka provdala), nabylo toto dítě domovského práva v obci, kde měl v den sňatku domovské právo jeho nový otec.
- Žena nabytím domovského práva v obci, v níž měl v den sňatku domovské právo její manžel.
- Pokud došlo ke změně domovského práva u muže, týkala se tato změna i jeho případné manželky a nezletilých dětí.

Za původní způsob nabytí domovského práva byly považovány tyto formy jeho nabytí:

- Domovského práva lze nabýt vysloveným udělením domovského práva od obce, tedy vysloveným přijetím do svazku obecního.
- Dále bylo možné domovského práva nabýt nastoupením veřejného úřadu v obci. (*Slovník veřejného práva Československého, 2001*)

Domovské právo s sebou neslo řadu obtíží. K hlavním patřilo to, že občané ve své domovské obci často celý život nepobývali a obec měla přesto povinnost je v případě upadnutí do chudoby zajistit. Po vzniku Československé republiky se počítalo s reorganizací chudinské péče a se zrušením domovského práva. K žádné takovéto úpravě ale nedošlo. *(Malý, 2003)*

1.1.3.1. Veřejná péče chudinská

Prvotním způsobem sociální péče byla v poválečném Československu stále veřejná péče chudinská. Chudinskou péči lze chápat jako péči o jednotlivce, kteří se ocitají v poměrech, které jim znemožňují, aby si opatřili to, co nezbytně potřebují k uspokojení základních životních potřeb. Od roku 1863, kdy byl přijat zákon o právu domovském, byla péče chudinská v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v působnosti jednotlivých obcí. Veřejná péče chudinská byla od té doby podmíněna domovskou příslušností. Osoba, která usilovala o chudinské opatření, musela prokázat, že nemá žádné vlastní jmění, že si nemůže vlastní prací opatřit obživu a že nemá nikoho, kdo by jí mohl obživu zajistit. Tento právní stav přetrvával i v období první republiky. *(Tůma, 1925)*

Obec byla povinna zajistit „...těm, kdo jsou na její pomoc odkázáni, nejnutnější míru prostředků k uhájení jejich vývoje, zdraví a života. ...“ *(Tůma, 1925, s. 44)*

Obec měla právo sama rozhodnout, jakým způsobem a v jakém rozsahu bude chudinskou péči poskytovat. Nejčastější formou chudinské péče bylo poskytování peněžní podpory osobám, které zůstávají v péči rodiny vlastní nebo cizí. Tento druh péče je označován jako péče volná nebo také rodinná. *(Tůma, 1925)*

Vedle péče rodinné existovala také péče ústavní neboli uzavřená. Ústavní péče byla určena hlavně pro lidi staré, nemohoucí a nemocné a uskutečňovala se v chudobincích a chorobincích. Některé obce obstarávaly své chudé také tzv. střídou (okolkem). To znamenalo, že jejich obživu zajišťovali jednotliví obyvatelé obce. Obyvatelé obce tak měli možnost místo placení daní obci zajistit v naturáliích obživu některého obecního chudého. Tento způsob chudinské péče nesměl být využit u dětí, u osob nemocných nebo duševně či tělesně vadných. *(Tůma, 1925)*

V době první republiky byla sice střída ještě právně přípustná, ale podle *Tůmy (1925)* již byla považována za zastaralý a nevhodný způsob péče. Podle *Tůmy (1925)* se střída často téměř rovnala žebrotě a pro chudé byla velice nepříjemná.

Obec měla také podle domovského zákona povinnost zajistit svým občanům opatrování a léčení v době nemoci. Tato povinnost byla ale výrazněji omezena pozdě-

šími zákony, které upravovaly veřejnou péči o nemocné. Jak již bylo napsáno výše, zdravotní péče přešla z působnosti obcí pod působnost ministerstva zdravotnictví. *(Tůma, 1925)*

Chudinská péče zajišťovaná domovskými obcemi měla řadu nevýhod. S rozvojem průmyslu a rostoucí mobilitou se stále častěji stávalo, že lidé měli domovské právo v obci, v které nežili a v které neodváděli daně. Obce měly přesto povinnost se o tyto své občany postarat. Zejména malé venkovské obce často nebyly schopny plnit všechny úkoly veřejné péče chudinské. *(Tůma, 1925)*

Proto bylo později zákonem upraveno, že některé povinnosti obcí v chudinské péči přecházejí na vyšší územní celky, tedy na okresy a země. Okresy a země měly především zřizovat ústavy veřejné péče chudinské a zajišťovat jejich chod. Zastupitelstva okresů měla zřizovat především ústavy pro ošetřování nemocných, pro zaopatřování a zaměstnávání chudých a pro nápravu zanedbané mládeže. Země měly zřizovat a vydržovat ústavy pro osoby duševně nebo tělesně vadné. *(Tůma, 1925)*

Velký význam měly ve veřejné péči chudinské v období první republiky chorobince. Jednalo se o ústavy určené k péči o chudé, kteří byli stíženi nějakou nevléčitelnou chorobou nebo neduhem. Tyto ústavy byly zřizovány okresy a obce jen přispívaly na své občany zařazené do chorobince. Tůma ale uvádí, že v době napsání knihy (1925) byl chorobinců stále velký nedostatek. Vydržování chorobinců mělo být výrazně usnadněno zákonem o sociálním pojištění pro případ nemoci, invalidity a stáří. *(Tůma, 1925)*

Podle českého chudinského zákona měla každá obec zřizovat komise chudých. V rámci nich působili takzvaní otcové chudých. Ti docházeli k chudým občanům domů, přímo o ně pečovali a zjišťovali, jaké jsou jejich potřeby. O situaci chudých informovali otcové chudých chudinské komise nebo přímo zastupitelstvo obce. Větší města byla rozdělena na chudinské obvody. V každém obvodu působil jeden otec chudých nebo ošetřovatel. Více obvodů tvořilo tzv. chudinské obvody, v jejichž čele stáli ředitelé. Ti svolávali schůze ošetřovatelů okresu, na nichž se usnášeli o výkonu péče chudinské. Okresy zastřešoval ústřední sbor správy chudinské, který stanovoval směrnice pro výkon sociální péče na základě usnesení zastupitelstva obce. Takovýmto způsobem fungovala sociální péče například v Praze. *(Tůma, 1925)*

Od roku 1904 byly také zřizovány pomocné orgány na úrovni okresů. Tak vznikly okresní komise pro péči o mládež, které byly podporovány zemským sirotčím fondem. Tyto komise byly tvořeny jak zástupci úřadů, tak dobrovolníky z řad občanů. Korporace pro péči o mládež vznikaly také na úrovni zemí. Příkladem takové korporace je Česká zemská komise pro péči o mládež v Praze nebo Česká zemská péče o mládež v Brně. Vždy se počítalo s rolí dobrovolníků z řad občanů. *(Tůma, 1925)*

1.1.3.2. Péče o nezaměstnané a jejich rodiny

Nezaměstnanost a její důsledky se řešily v období první republiky především sociálněpolitickými opatřeními, o kterých jsme již výše pojednali. Tato opatření ale nebyla vždy dostatečná, což se projevilo po roce 1930, kdy Československo zasáhla celosvětová hospodářská krize a nezaměstnanost prudce stoupala. O práci přišly desetitisíce lidí. V kritické situaci byli především ti nezaměstnaní, kteří nebyli členy odborových organizací a neměli tedy nárok na podporu v nezaměstnanosti od odborových organizací a ani na státní příplatek. Stát byl nucen přistoupit k akutním opatřením a ke speciálním akcím na podporu nezaměstnaných. Ministerstvo sociální péče začalo prostřednictvím domovských obcí poskytovat nezaměstnaným peněžitý příspěvek. Tento příspěvek byl ale nedostatečný. Proto již roku 1930 zahájilo Ministerstvo sociální péče státní stravovací akci pro osoby nezaměstnané a omezeně pracující. Nezaměstnaným byly poskytovány poukázky na nejdůležitější životní potraviny. O poukázky mohli nezaměstnaní žádat u obecních sociálních komisí. Pro nezaměstnané a jejich rodiny byly pořádány i další akce. Z dvoumilionového finančního daru prezidenta republiky byla například financována mléčná akce pro děti nezaměstnaných a omezeně pracujících osob. Touto akcí byl v krajích nejvíce nezaměstnaností postižených umožněn přiděl půl litru mléka na dítě do 14 let věku denně. V roce 1933 byla zahájena chlebová akce pro nezaměstnané a omezeně pracující osoby. Jednalo se o doplněk stravovací akce. Nezaměstnaní dostávali kromě stravovacích poukázek ještě přiděly chleba (živitelé rodin dostávali 2 bochníky chleba týdně, svobodné osoby jeden bochník chleba týdně). *(Nečas, 1938)*

Přes výše uvedené akce nebyla životní úroveň nezaměstnaných (a to především dlouhodobě nezaměstnaných) a jejich rodin vůbec dobrá. Nejhorší bylo pro nezaměstnané zimní období. Zima přinášela zvýšené náklady a současně způsobovala ještě větší omezení možností přivýdělku. V zimě byly proto často pořádány jednorázové podpůrné akce. Ministerstvo sociální péče například poskytovalo tzv. vánoční příspěvek pro děti nezaměstnaných. Dále byly pořádány ministerstvem tzv. uhelné akce, bramborové akce nebo nouzové zimní akce. *(Nečas, 1938)*

Protože státní podpora pro nezaměstnané nebyla mnohdy dostatečná a protože se nevztahovala na všechny skupiny nezaměstnaných, musely státní péči doplňovat obce. V mnohých obcích byla zřízena tzv. zvláštní péče o nezaměstnané, která byla financována z prostředků obce a z dobrovolných příspěvků obyvatel obce. V obcích byly pořádány například vyvažovací akce, a to hlavně pro děti nezaměstnaných, obce poskytovaly nezaměstnaným otop nebo zařizovaly nouzové noclehárny. *(Nečas, 1938)*

Lidé dlouhodobě nezaměstnaní a jejich rodiny ztráceli také možnost uplatňovat nárok z nemocenského pojištění na úhradu výdajů na léčení. O zdraví těchto občanů se

musely postarat obce v rámci chudinské péče. V roce 1932 uspořádalo ministerstvo sociální péče ve spolupráci s Ministerstvem zdravotnictví a s Ústřední sociální pojišťovnou charitativní akci s názvem Léčebná péče o nezaměstnané a jejich rodinné příslušníky. Úkolem této akce bylo poskytnutí bezplatného léčebného ošetření nezaměstnaným a jejich rodinným příslušníkům. Jen v roce 1934 se takto bezplatně nechalo ošetřit 205 771 osob. V návaznosti na tuto léčebnou akci zahájilo ministerstvo zdravotnictví a tělesné výchovy také státní ozdravnou a léčebnou péči o děti nezaměstnaných. Děti z okresů nejvíce nezaměstnaností zasažených byly posílány na čtyřtýdenní i delší pobyty do ozdravoven. *(Nečas, 1938)*

1.1.3.3. Péče o děti a mládež podle občanského práva

Pečovat o zdravý tělesný, rozumový a mravní vývoj dětí náleželo v období první republiky (stejně jako nyní) v první řadě k povinnostem rodičů. Tuto povinnost stanovoval občanský zákoník z roku 1914. Podle tohoto zákoníku měl hradit náklady na výživu a výchovu v první řadě otec. Matka měla pečovat především o tělesnou výchovu dětí a o jejich zdraví. Zemřel-li otec, přešla povinnost živit děti na matku. Pokud děti neměly ani matku ani otce, měli se o ně postarat rodiče otce a pokud oni nemohli, tak rodiče matky. *(Tůma, 1925)*

Nezletilé děti byly v právních jednáních zastupovány svými otci. Otec byl také správcem jejich majetku a rozhodoval o tom, na jaké povolání se bude dítě připravovat. Tato otcovská moc zanikla dnem, kdy dítě dosáhlo dospělosti, tedy 21 let věku. Po dosažení 18 let věku mohlo již dítě požádat soud o propuštění z moci otcovské a nabýt tak zletilosti. Provdáním nezletilé dcery došlo k převedení péče o ni na manžela. *(Tůma, 1925)*

Zanikla-li moc otcovská (např. úmrtím otce), nepřecházela zcela na matku. Matka vystupovala pouze jako poručnice dítěte v dohodě s poručenským soudem. *(Tůma, 1925)*

Jiná úprava byla u dětí nemanželských. Náklady na jejich výživu a výchovu hradil nemanželský otec, bylo-li mu otcovství prokázáno. Výchova nemanželského dítěte náležela v první řadě matce. Nemanželský otec neměl nad dítětem moc otcovskou. Zájmů dítěte zastupoval poručník, kterým mohla být matka. *(Tůma, 1925)*

Děti, které neměly manželského otce, byly svěřovány do tzv. poručenské péče. Existovaly tři formy poručenské péče, a to péče individuální, ústavní a hromadná.

Individuálního poručníka ustanovoval poručenský soud. Docházelo k tomu vždy, když se narodilo nemanželské dítě, když zemřel otec manželský nebo když byla man-

želskému otci jeho otcovská moc odňata. Podle zákona náleželo poručenství v první řadě manželské matce dítěte, poté prarodičům z otcovy strany, dále prarodičům z matčiny strany a poté dalším příbuzným. Pokud byla poručnicí ustanovena žena, mohl jí soud ustanovit také spoluporučníka. *(Tůma, 1925)*

Pokud dítě nemělo žádné jmění ani nikoho, kdo by byl povinen mu na výživu přispívat, nemohlo být svěřeno do individuálního poručnictví. Dítě muselo být umístěno do ústavního zařízení nebo do pěstounské péče. Pěstounská péče znamenala, že děti byly vychovávány pod dohledem ústavů v cizích rodinách. Práva a povinnosti poručníka vykonával v těchto případech představený ústavu. Jednalo se tedy o tzv. ústavní poručenství. *(Tůma, 1925)*

Při ústavních zařízeních vznikala tzv. ochranná právní oddělení, která prováděla poručenskou péči o ústavní děti. Tato oddělení měla mimo jiné za úkol zjišťovat totožnost rodičů dítěte, vymáhat na nich platby na výživu dítěte, a také napomáhat ne-manželským matkám k tomu, aby mohly převzít z ústavu dítě do své péče. Ochranná právní oddělení také vyhledávala pro děti z ústavu pěstounské rodiny a osvojitele. *(Tůma, 1925)*

Další formou péče o nezaopatřené děti bylo tzv. poručenství hromadné. V případech, kdy bylo obtížné najít vhodného poručníka, mohlo být dítě svěřeno do poručnictví některému orgánu veřejné správy (obecní nebo okresní správa) nebo některému sdružení pro ochranu mládeže (např. Okresní péče o mládež). Okresní péče o mládež měly ve svých stanovách výkon hromadného poručenství. *(Tůma, 1925)*

1.1.3.4. Péče o opuštěné děti

Veřejnoprávní orgány měly povinnost zajistit péči o děti, které neměly vlastní jmění, ani nikoho, kdo by byl ze zákona povinen jim péči poskytnout. Tato povinnost náležela v první řadě domovským obcím. Obce měly zodpovídat za to, že chudé osiřelé děti budou řádně vychovány. Velká část obcí nebyla ale k výkonu sociální péče o mládež finančně ani organizačně způsobilá. Některé úkoly v sociální péči o mládež byly tedy svěřovány vyšším veřejnoprávním celkům – tedy okresům a zemím. Okresy zřizovaly ústavy pro napravování mládeže zanedbané. Země zřizovaly a vydržovaly ústavy pro mládež tělesně a duševně vadnou. *(Tůma, 1925)*

Obcím zůstala povinnost pečovat o děti tělesně, duševně a mravně normální, které jsou odkázány na pomoc druhých kvůli své chudobě, osiřelosti nebo opuštěnosti. Obce tyto děti svěřovaly obvykle do péče rodin nebo ústavů (sirotčince, ochrannovy, domovy). Zřizování ústavů si mohly dovolit jen obce větší a hospodářsky silné. Pro-

to i v tomto případě často zastupovaly obce okresy nebo okresní péče o mládež, které zřizovaly ústavy pro osiřelou a chudou mládež. (*Tůma, 1925*)

Na podporu obcí a okresů v sociální péči o mládež vznikaly tzv. zemské fondy sirotčí. Rozdělování prostředků z těchto fondů měly obvykle na starosti okresní komise pro péči o mládež. (*Tůma, 1925*)

Okresní komise pro péči o mládež byly ústředním orgánem ve veřejné i dobrovolné péči o mládež. Bylo tomu tak proto, že v nich působili jak státní úředníci, tak dobrovolní pracovníci péče o mládež. Komise vyhledávaly a vedly v patrnosti děti, které potřebují pomoc a ochranu. Sháněly také finanční prostředky pro péči o mládež. Okresní komise pro péči o mládež byly později ministerstvem sociální péče přejmenovány na Okresní péče o mládež. Okresní péče o mládež se změnily z původních úředních organizací na organizace spolkové. To znamenalo, že se na jejich činnosti mohly podílet široké vrstvy obyvatelstva. Okresní péče o mládež mohly mít vlastní movitý i nemovitý majetek určený k péči o mládež. (*Tůma, 1925*)

Nyní se vraťme k tomu, jakým způsobem byla zajišťována péče o děti bez domova. Zákony nechávaly na rozhodnutí obcí, jakým způsobem zajistí výchovu osiřelých a opuštěných dětí. Postupem času se vyvinuly dvě hlavní formy péče o tyto děti. Jednalo se o péči pěstounskou (v rodinách) a péči ústavní. (*Tůma, 1925*)

Péče rodinná (pěstounská) byla určena pro děti, které byly tělesně, rozumově i mravně normální. Byla považována za levnější a pro dítě prospěšnější než péče ústavní. Problém byl v zajištění dostatečného počtu rodin, které by byly ochotné vzít na sebe povinnosti spojené s pěstounskou péčí, a které by byly k výkonu pěstounské péče způsobilé. Rodina vhodná k pěstounské péči měla být hmotně dobře zajištěna. Pěstouny by měly být osoby tělesně i duševně zdravé a mravně bezúhonné. Pěstounské rodiny dostávaly příspěvky na obživu dětí, které jim byly svěřeny. Částky byly ale často nedostatečné. Děti, k nimž měly vyživovací povinnost již jen domovské obce, byly často svěřovány do rodin na základě dražby. Obec svěřila dítě té rodině, která požadovala nejnižší příspěvek. Podle *Tůmy (1925)* se často stávalo, že děti byly pěstounskými rodinami využívány k obstarávání výdělků buď prací, nebo i žebrotou. (*Tůma, 1925*)

Nad péčí o děti svěřené do pěstounské péče měl být vykonáván dozor. Dozor příslušel poručenským soudům, zemským výborům a okresním výborům. V praxi tento dozor vykonávaly většinou okresní péče o mládež prostřednictvím důvěrníků v jednotlivých obcích. Důvěrníci pracovali bezplatně. (*Tůma, 1925*)

K usnadnění dozoru nad péčí o děti svěřené do pěstounské péče vznikaly v některých obcích tzv. dětské osady (nebo také kolonie). Několik dětí podporovaných z ve-

řejných nebo soukromých zdrojů bylo svěřeno do péče více rodin v jedné obci. Tyto dětské osady měly často svého správce. (*Tůma, 1925*)

Ústavní péče byla určena pro děti, které byly způsobilé k tomu, aby byly zařazeny do pěstounské péče, ale nepodařilo se jim najít vhodnou pěstounskou rodinu. Ústavy měly nahrazovat péči v rodině, a to jen na dobu dočasnou. Funkcí ústavů bylo také sloužit jako okamžitý azyl pro děti, které např. z důvodu osíření nebo zanedbávání péče v původní rodině potřebovaly okamžitou pomoc a ochranu. Zaměstnanci ústavů zjišťovali informace o dítěti, o jeho schopnostech a potřebách a určovali další nejvhodnější způsob zaopatření dítěte. Podle *Tůmy (1925)* byl počet ústavů nedostatečný.

Děti žijící v ústavu navštěvovaly běžné veřejné školy zřízené v obci. Cílem bylo, aby se výchova dětí z ústavů co nejvíce podobala výchově rodinné. Počet dětí v ústavu neměl být tak velký, aby znemožňoval dostatečnou individuální péči o každé dítě. (*Tůma, 1925*)

Ústavy byly většinou určeny pro děti do 14 let věku. Pak museli jejich chovanci jít do učení nebo si začít vydělávat jako dělníci. Déle v ústavech zůstávaly jen děti, které se pro duševní nebo tělesnou nezralost nemohly ještě živit samy, nebo děti, které byly nadané a po ukončení obecné školy navštěvovaly ještě školy odborné. (*Tůma, 1925*)

1.1.3.5. Péče o děti na školách

Trnková (1932) vyzdvihuje roli školy v sociální péči o děti ve věku povinné školní docházky. Škola má podle ní povinnost přispívat ke zdravotní a sociální ochraně dětí a může působit i na prostředí, z kterého děti pocházejí.

Trnková (1932) uvádí, že povinnost chránit zájmy dítěte ve škole i mimo školu vychází z Řádu školního a vyučovacího pro školy obecné a měšťanské vydaného roku 1905. Učitelé si měli podle tohoto řádu všimnout tělesného a duševního stavu školních dětí a případně podnikat kroky k nápravě nepříznivé situace. Pokud rodiče zanedbávali své rodičovské povinnosti, měla škola povinnost zakročit, a to buď ve spolupráci se školním úřadem, opatrovnickým soudem nebo s okresní péčí o mládež. Škola měla také spolupracovat s organizacemi péče o mládež v poskytování výživy a ošacení dětem chudým. V mnoha případech učitelé působili jako důvěrníci okresních péčí o mládež. Učitelé byli totiž schopni posoudit poměry dítěte a navrhnout, jaký typ ochrany a pomoci dítě potřebovalo. (*Trnková, 1932*)

Na školách byly v období první republiky ve spolupráci s okresními péčemi o mládež často pořádány ošacovací a stravovací akce. Ošacovací akce měly většinou podobu

vánočních nadílek. *Trnková (1932)* tento stav kritizuje. Vánoční nadílky neplnily tu funkci, že by reagovaly na aktuální potřebu konkrétních dětí, navíc se podle ní jednalo o příliš okázalý způsob pomoci. Lepší by podle *Trnkové (1932)* bylo, kdyby školy spolupracovaly s okresní péčí o mládež průběžně a informovaly ji o dětech, které potřebovaly pomoc, ve chvíli, kdy tato potřeba vznikla.

Stravování školní mládeže bylo v Československu zaváděno za první světové války za přispění organizace České srdce. Tato organizace za války sháněla na vesnicích potraviny a zásobovala jimi hlavně městské školy. Po válce působila v našich zemích Československá péče o dítě. Tato organizace rozdělávala zásoby potravin, které do Evropy po válce proudily z Ameriky. Československá péče o dítě byla dotována jak vládou americkou, tak vládou československou. Dále byly v období první republiky ve městech časté tzv. mléčné akce pro školní mládež. Mlékárny dodávaly mléko přímo do škol, kde si ho děti kupovaly. U dětí chudých byl poplatek za mléko jen velmi malý. (*Trnková, 1932*)

V období první republiky vznikla také potřeba zřizovat denní útulky pro školní mládež. Jednalo se o místa, kde se děti mohly zdržovat v době mimoškolní, vypracovat si zde domácí úkoly, učit se, hrát si. Tato potřeba vznikla proto, že rodiče školních dětí byli často nuceni trávit celý den v zaměstnání a proto, že bytové podmínky nebyly především ve městech příliš dobré. Denní útulky byly většinou zařizovány v nepoužívaných třídách škol. (*Trnková, 1932*)

V průběhu první světové války byla kromě školního stravování zavedena také tradice prázdninových pobytů městských dětí na venkově. Tyto pobyty organizovalo také České srdce. Ve vesnických hostitelských rodinách byly umísťovány městské děti. Tato akce měla přispět k lepší výživě městských dětí a k upevnění jejich zdraví. I po válce se prázdninová péče v různých formách zachovala. Jednou z forem prázdninové péče byly prázdninové osady. Tyto osady byly zřizovány na venkově např. v prostorách zámků nebo škol a řídilo je Ústředí prázdninové péče v Praze. Dále se i po válce zachovalo tzv. národní pohostinství. Rodiny venkovské k sobě přijímaly děti z velkých měst nebo i československé děti žijící v zahraničí. Problémem prázdninových pobytů ve venkovských rodinách bylo to, že se dospělí hostitelé nemohli celý den dětem věnovat. Proto byly v některých obcích zřizovány tzv. osady polorodinné. Děti z měst sice žily v různých rodinách, ale přes den měly společný program pod vedením dospělého pracovníka. Národní pohostinství bylo organizováno Českým srdcem, okresními péčemi o mládež i jinými organizacemi. Pro děti, které zůstávaly v období prázdnin ve městech, byly zřizovány družiny. Děti v těchto družinách vyrážely pod vedením dospělého na výlety za město, na hřiště, na koupaliště apod. (*Trnková, 1932*)

1.1.3.6. Péče o mládež mravně vadnou

Zanedbávání, jehož důsledkem je ohrožení tělesného, mravního i duševního vývoje dětí a mládeže, mohlo mít řadu příčin. Docházelo k němu často v důsledku nedostatků veřejně poskytované péče o děti chudé a osiřelé. K zanedbávání mohlo docházet ale také v rodinách. Často docházelo k zanedbávání dětí tělesně či duševně vadných (postižených), kterým nebyli rodiče schopni poskytnout dostatečnou péči. V období první světové války a v období poválečném počet zanedbaných dětí výrazně stoupl. Mnoho dětí bylo v důsledku nepřítomnosti odvedených otců vychováno v neúplných rodinách. Matky nemohly věnovat tolik sil výchově dětí, protože musely samy obstarávat živobytí. (*Tůma, 1925*)

Podle *Tůmy (1925)* nebyla dostatečně upravena náprava dětí zanedbaných. Autor upozorňuje na nutnost úpravy institutů výchovy polepšovací a ochranné. (*Tůma, 1925*)

Trnková (1932) používá termín děti mravně vadné pro tři skupiny dětí. První skupinou jsou děti ohrožené. Do této skupiny spadají děti opuštěné i děti, které jsou ve vlastní nebo pěstounské rodině ohroženy nevhodným zacházením. U těchto dětí je podle *Trnkové (1932)* třeba přikročit k přemístění do vhodné rodiny nebo do ústavu pro normální mládež. Druhou skupinou jsou děti zanedbané, které již pod vlivem rodičů nebo širšího prostředí, nesou stopy mravního narušení. Tyto děti je podle *Trnkové (1932)* vhodné umísťovat do výchovných ústavů nebo do zvlášť vhodných rodin. Poslední skupinou jsou děti provinilé, které se již dopustily trestného činu. Tyto děti mají být v případě, že není naděje na nápravu v rodině, umísťovány do výchovatelů. (*Trnková, 1932*)

Soudnictví nad mládeží bylo v období první republiky stejně jako nyní upraveno zvláštními předpisy a bylo odděleno od soudnictví nad dospělými. Soudy pro mladistvé úzce spolupracovaly s okresní péčí o mládež. (*Trnková, 1932*)

Trnková (1932) zdůrazňuje roli školy v prevenci mravních poruch u dětí. K hlavním příčinám mravního narušení patří rodinné poměry, bída, osiření, nemoc v rodině, špatné bytové poměry, alkoholismus apod. Škola má možnost identifikovat děti ohrožené a předcházet rozvoji mravních poruch u těchto dětí.

Ústavy pro mravně vadnou mládež byly zřizovány zeměmi, městy, zemskými péčemi o mládež i jinými soukromými institucemi. V Čechách existovaly zemské ústavy v Kosomlatech, Králíkách a Opatovicích, na Moravě byly ústavy pro mravně narušenou mládež v Boskovicích, Uherském Hradišti, Novém Jičíně a Mohelnici. Slezsko mělo svůj ústav v Albrechticích. Mimoto existovaly i některé výchovatelny městské a soukromé. (*Zeman, 1939*)

1.1.3.7. Péče o děti duševně nebo tělesně úchylné

Pojem osoby duševně nebo tělesně úchylné je v této práci podle *Tůmy (1925, s. 174)* používán jako soudobé označení pro „... *osoby stížené nějakým trvalým nevyléčitelným nedostatkem duševním nebo tělesným*...“

Tůma (1925) dělí tyto osoby do tří hlavních skupin - na osoby duševně vadné (slabomyslné nebo epileptické), osoby slepé a hluchoněmé a osoby zmrzačené.

Dětem úchylným měla být poskytnuta přiměřená školní výchova, která by vedla k rozvoji jejich schopností a měla být zajištěna také jejich příprava na povolání odpovídající jejich schopnostem. (*Tůma, 1925*)

Podle *Tůmy (1925)* byla v době počátku první republiky nedostatečná především výchovná péče o děti duševně úchylné. Zřizování škol pro tyto děti bylo záležitostí především korporací dobrovolné sociální péče o mládež. Zřizování speciálních škol nebylo nijak zakotveno v zákoně. K schválení byl v době vydání citované knihy připraven zákon o pomocných školách pro děti duševně zaostalé. Podle tohoto zákona mělo být všem dětem duševně zaostalým po dobu, kdy jsou ve věku povinné školní docházky, zajištěno vzdělání v pomocných školách nebo třídách. Třída pomocné školy neměla mít více než 25 žáků. Povinnost zřídit pomocnou třídu měla mít každá školní obec, v níž žilo alespoň 15 dětí, které byly duševně zaostalé. Financování pomocných škol a tříd by mělo být zajištěno podobně jako u škol obecných z veřejných zdrojů. (*Tůma, 1925*)

Povinnost zřizovat ústavy a školy pro výchovu dětí hluchoněmých, slepých a tělesně postižených a pro jejich přípravu na budoucí povolání byla v Čechách a na Moravě dána zemským celkům. (*Tůma, 1925*)

Při těchto ústavech byl zřizován většinou internát pro děti dojíždějící nebo byla péče o tyto děti zajištěna v náhradních rodinách žijících v okolí ústavu (tzv. externát). Učitelé působící ve školách pro hluchoněmé a slepé museli mít zvláštní kvalifikaci. Děti hluchoněmé a slepé mohly být vzdělávány také v normálních školách obecných. Zde jim mělo být nad rámec běžné výuky poskytnuto také odborné vyučování v minimálním rozsahu 4 hodiny týdně. (*Tůma, 1925*)

Zemská správa na Moravě vydržovala hned několik ústavů pro péči o děti hluchoněmé, slepé a slabomyslné. Patřil k nim například Zemský ústav pro výchovu dítek hluchoněmých v Ivančicích. Oproti tomu v Čechách byly ústavy pro děti úchylné zřizovány především soukromými spolky a zemská správa poskytovala jen menší finanční

podporu. K těmto ústavům patřil např. Soukromý ústav pro výchovu a léčení chudých slepých dětí a na oči chorých v Praze na Hradčanech nebo Klárův ústav slepců pro praktickou výchovu slepých ve věku od 14 do 30 let. (*Tůma, 1925*)

První ústav pro slabomyslné vznikl v Českých zemích roku 1871. Založil jej lékař a pedagog K. S. Amerling. Ústav sídlil nejprve v malém domě v ulici U Karlova a později v Šternberském paláci na Hradčanech. Tento ústav byl poté přejmenován na Ernestinum. Od roku 1902 bylo Ernestinum spravováno doktorem Herfortem. Po státním převratu byl ústav přestěhován do Budenic u Slaného. (*Trnková, 1932*)

V období první republiky existovaly v Čechách dva ústavy pro slabomyslné děti. Jedním z nich byl výše uvedený ústav Ernestinum v Budenicích a druhým zemský ústav v Opařanech. Na Moravě a ve Slezsku bylo hned sedm ústavů pro slabomyslné. (*Trnková, 1932*)

Ani v Čechách ani na Moravě neexistoval v době vydání citované knihy (*Tůma, 1925*) žádný zemský ústav pro péči o děti zmrzačené. Péče o tyto děti se opět musely ujmout některé soukromé spolky. V Čechách se jednalo například o Zemský spolek pro léčbu a výchovu mrzáků, kterým byl založen a financován Jedličkův ústav pro zmrzačené děti a mládež. (*Tůma, 1925*)

Trnková (1932) uvádí, že ústavů pro zmrzačené bylo v Čechách pět. V Praze sídlil Jedličkův ústav, Bakulův ústav pro výchovu životem i prací (ten vzdělával jak děti zdravé, tak děti zmrzačené) a Útulek pro zmrzačené opuštěné dívky (Růžencová výrobná). V Liberci působil ústav pro německé zmrzačené děti i dospělé s názvem Krüppelheim. Další ústav pro zmrzačené byl v Plzni na Borech. Na Moravě byly ústavy pro zmrzačené děti dva. Jeden byl v Brně – Králově poli a druhý v Tršicích u Olomouce. Všechny jmenované ústavy v Čechách i na Moravě byly udržovány soukromými spolky.

Na rozvoji českého pomocného školství se výrazně podílel Dr. František Čáda žijící v letech 1865 až 1918. Dr. Čáda řídil v časopise Pedagogické rozhledy rubriku Pedopsychologie. Čáda působil také v Zemské komisi pro ochranu mládeže, kde založil časopis Ochrana mládeže. Podílel se na vzniku Pedologického ústavu pro výzkum mládeže. Čáda zdůrazňoval potřebu zakládání škol pomocných. (*Zeman, 1939*)

Po první světové válce pokračoval v myšlenkách Čádových Spolek pro péči o slabomyslné v republice Československé. Tento spolek byl veden prof. A. Heverochem a později Dr. Karlem Herfortem. Tento spolek se věnoval mimo jiné vzdělávání učitelů pomocných škol. K tomu účelu byla roku 1925 založena vědecká revue Úchylná mládež. (*Zeman, 1939*)

1.1.3.8. Péče o zdraví mládeže

Součástí sociální péče o děti a mládež byla také preventivní lékařská opatření. Za účelem preventivní lékařské péče byla okresními úřady zřizována tzv. zdravotní policie. Do její působnosti spadal např. dohled nad kvalitou pitné vody a dohled nad školami. Ve školách se sledovalo především zařízení budov a učeben, osvětlení, vytápění a čistota. Ve školách také působili školní lékaři, kteří měli alespoň dvakrát ročně provést prohlídku všech žáků. Lékaři měli také podnikat kroky k zamezení rozšiřování nakažlivých chorob ve školách a vést hodiny léčebného tělocviku. *(Tůma, 1925)*

Pokud jde o léčbu již nemocných dětí, ta se odehrávala buď v domácím prostředí, nebo v ústavních zařízeních. Rodiny, které si to mohly dovolit, hradily lékařskou péči o své děti samy. Obvodní lékaři měli povinnost postarat se bezplatně o léčbu dětí chudých. Pokud byli rodiče pojištěni pro případ nemoci, vztahovalo se toto pojištění i na jejich děti. *(Tůma, 1925)*

Všeobecné veřejné nemocnice byly v Čechách a na Moravě většinou zřizovány obecními, okresními nebo zemskými úřady. Náklady na léčbu ve veřejných nemocnicích si lidé museli hradit sami. Náklady na léčení chudých dospělých i dětí byly hrazeny v Čechách ze zemského fondu. Do zemského léčebného fondu přispívaly jednotlivé domovské obce. Ty měly také za úkol zjišťovat, zda je příslušný pacient skutečně v platební neschopnosti. *(Tůma, 1925)*

Veřejná lékařská péče byla v období první republiky výrazně doplňována soukromými dobrovolnými iniciativami. Významnou roli v této oblasti hrál například Československý červený kříž. Preventivní lékařskou péči o matky a děti poskytovaly již zmiňované poradny pro matky a děti zřizované Okresní péčí o mládež. *(Tůma, 1925)*

Rozšířenou organizací byl Dorost Československého Červeného kříže. Děti sdružené v této organizaci se měly učit dbát o své zdraví a pomáhat i jiným k udržení zdraví. Děti si měly osvojit návyky v oblasti udržování čistoty a dobré životosprávy. Dorost Československého Červeného kříže se podílel také na udržování čistoty ve školních budovách. Základními jednotkami Dorostu byly jednotlivé školní třídy. *(Trnková, 1932)*

V závěru části, ve které jsme se zabývali převážně veřejnou péčí o mládež, je třeba zdůraznit, že dobrovolná péče o mládež byla v době první republiky vzhledem k nedostatečné péči veřejné zcela nezbytná. Nenahraditelná byla především práce dobrovolných sociálních pracovníků, kteří byli v přímém styku s potřebnými jedinci a znali tak nejlépe jejich potřeby. Dobrovolné organizace péče o mládež měly většinou právní podobu spolkových korporací vzniklých na základě práva spolčovacího. K nejvýznamnějším spolkovým organizacím péče o mládež patřily v Československu napří-

klad Zemské péče o mládež se svými Okresními péčemi o mládež a Československý červený kříž, který měl řadu místních poboček. (*Tůma, 1925*)

1.1.4. Životní úroveň dětí v první republice očima dobových výzkumů

V první kapitole práce jsme se již zabývali tím, jaká byla sociální politika Československé republiky a jak byla zabezpečena péče o děti a mládež. Přes všechna opatření i přes snahy různých dobrovolných organizací ovšem reálné podmínky, ve kterých mnoho dětí žilo, byly velmi špatné. To vyplývá i z řady výzkumů v té době uskutečněných. Pojďme se podívat na některé z nich.

Životní úrovní dětí v období první republiky se zabýval například František Pražák ve své práci *České dítě* (1948). Nejdříve uvádí základní statistická data spojená s českými dětmi a jejich rodinami. Pražák uvádí, že po první světové válce došlo k výraznému poklesu průměrného počtu dětí v rodinách. Největší průměrný počet dětí na rodinu byl v menších obcích a v rodinách zemědělců a dělníků. V těchto rodinách připadalo podle Pražáka na jednu ženu průměrně 5 dětí (*Pražák, 1948*).

Životní úroveň dětí v rodinách se podle *Pražáka (1948)* výrazně snižovala hlavně v obdobích velké nezaměstnanosti (například po roce 1922). *Pražák (1948, s. 13)* uvádí: „...*Děti z rodin nezaměstnaných trpěly téměř vesměs podvýživou, musily si přivydělávat posluhou, prodejem na ulici, živily se i jako kameloti, prací konfekční atd. ...*“

V době nezaměstnanosti rodičů byly podle *Pražáka (1948)* děti často posílány na výchovu k bohatším členům širší rodiny nebo také k cizím lidem, kde byly za práci živny.

Pražák (1948) se také zabývá zdravím dětí v období první republiky. Upozorňuje především na vysokou kojeneckou úmrtnost. V roce 1921 činila úmrtnost kojenců 15 procent. Podle *Pražáka (1948)* to byl důsledek špatné péče o rodičku a o dítě samotné. Velkým problémem byla špatná výživa matek a jejich brzký nástup do práce.

Častá byla také konzumace alkoholu kojícími matkami. Chléb namáčený do kořalky byl podle *Pražáka (1948)* obvyklou stravou v chudších rodinách. Problémem byl taky nedostatek lékařské péče poskytované matkám a dětem. Na venkově zcela chyběli dětské lékaři a lékaři pro dospělé byli k dětem přivoláváni jen v případech již kritického stavu.

Úmrtnost dětí přímo souvisela se sociální situací v rodině. Poměr počtu zemřelých dětí z rodin dělnických a zemědělských k dětem z rodin úřednických činil 5:3. (*Pražák, 1948*)

Příčinami vysoké dětské úmrtnosti se zabývala také *Trnková (1932)*. Ta uvádí, že hlavní příčinou úmrtí dětí do jednoho roku věku byly poruchy zažívacího ústrojí. Velkou roli v úmrtnosti malých dětí hrála nevědomost matek. Ty nejčastěji z nevědomosti chybovaly ve výživě svých dětí. Příliš brzo například přestávaly kojít a krmily děti nevhodnou stravou. K tomu často docházelo v důsledku toho, že matky musely nastoupit do zaměstnání nebo se musely věnovat zemědělské činnosti. Další příčinou nemocí dětí bylo podle *Trnkové (1932)* nedodržování základních hygienických pravidel a malý důraz na udržování novorozenců a kojenců v čistotě. *Trnková (1932)* podobně jako *Pražák (1948)* upozorňuje na to, že především na venkově nebylo ve zvyku volat k dětem lékaře. Dalším nepříznivým vlivem, který způsoboval nemocnost dětí, byly špatné bytové podmínky. Malé děti snadněji onemocní, pokud žijí v malých, přeplněných a špatně větratelných místnostech. V takovýchto podmínkách je větší pravděpodobnost, že se nakazí od ostatních členů domácnosti.

Podmínkami, ve kterých žily v první republice děti, se zabýval také Arnošt Bláha ve své knize *Sociologie dětství (1948)*. Velký prostor věnoval otázce bydlení. Byt, jeho velikost, počet jeho obyvatel a hygienické podmínky v bytě považoval za důležitý ukazatel pro zdravý vývoj dítěte. Dobré bytové podmínky jsou podle *Bláhy (1948)* důležité hlavně pro městské děti, které v bytě na rozdíl od venkovských dětí tráví většinu času.

Právě v městských dělnických rodinách nebyly podle *Bláhy (1948)* bytové podmínky ale vůbec dobré. Pro příklad *Bláha (1948)* uvádí, že na základě dotazníků zasláných olomouckým dělnickým rodinám zjistil, že v těchto rodinách měla pro sebe jedna osoba maximálně 3 metry krychlové prostoru. Hygienikové přitom podle *Bláhy (1948)* uváděli jako potřebné minimum 12 metrů krychlových na osobu.

Zdraví dětí je podle *Bláhy (1948)* ohrožováno také nedostatkem prostoru k zdravému pohybu. Děti jsou podle *Bláhy (1948)* přetěžovány školní a mimoškolní činností. Ve škole děti jen sedí v lavicích a jejich fyzická stránka není rozvíjena. Často dětem není poskytován dostatek času k spánku. Velkým nebezpečím je předčasné zařazení dětí do pracovního procesu. (*Bláha, 1948*)

To, že si vliv životních podmínek dětí na jejich školní úspěšnost uvědomovalo i učitelstvo, dokazuje všestranný výzkum žactva pokusných škol v Praze publikovaný *Stejskalem (1932)*. Myšlenka na provedení tohoto výzkumu vznikla v rámci Reformní komise při Škole vysokých studií pedagogických. Výzkum měl sloužit k zmapování zdravotního a sociálního stavu žáků nově otvíraných reformních škol. Tyto školy sice nejsou předmětem zájmu předkládané práce, ale přesto mohou být výsledky tohoto výzkumu pro nás zajímavé. Nejedná se sice o výzkum reprezentativní pro celou dětskou populaci republiky, ale umožní nám udělat si obrázek o tom, jaké byly po-

měry v rodinách obývajících periférii velkoměsta v období první republiky. Například pokus učitelů Sedláka a Žitného, který se uskutečnil v pražských Holešovicích, byl uskutečněn (i přesto, že započal v dřívější době) ve velice podobných podmínkách.

Doktor Stejskal a jeho spolupracovníci provedli v září roku 1929 v prvních ročních nově vzniklých reformních škol v Praze Nuslích, Michli a Hostivaři zkoušky inteligence všech žáků.^[3] Výsledky tohoto testu měly být vodítkem pro rozdělení dětí do vzdělávacích větví. V testech inteligence děti z uvedených tříd nedopadly ve srovnání s průměrnými výsledky dětí z vnitřní Prahy příliš dobře. *(Stejskal, 1932)*

Děti z reformních škol byly podrobeny také lékařskému vyšetření. *Stejskal (1932)* uvádí, že celkové výsledky lékařského vyšetření ukazovaly na menší tělesnou vyspělost a na neuspokojivý stav výživy zkoumaných dětí oproti stavu dětí z lépe situovaných rodin. Řada dětí z reformních škol také trpěla následky nemocí z dětství.

Na jaře roku 1930 byla podle *Stejskala (1932)* pověřena sociální pracovnice slečna Ludwigová prozkoumáním rodinných poměrů žáků reformních škol. Tato sociální pracovnice spolupracovala s řediteli a učiteli reformních škol a navštívila rodiny všech žáků z Nuslí a Michle. Následují výsledky tohoto sociálního šetření.

Více než třetina zkoumaných žáků nežila v úplné rodině. V Nuslích byla pětina dětí a v Michli čtvrtina dětí odkázána pouze na péči matky. *(Stejskal, 1932)*

Zajímavé jsou také údaje o úmrtnosti dětí a počtu potratů v nuselských a michelských rodinách. *Stejskal (1932)* předkládá, že výsledky šetření uvádějí v Nuslích v 17 rodinách 32 zemřelých dětí a v Michli ve 24 rodinách 45 zemřelých dětí. Úmrtnost dětí tedy činí v Nuslích 12,2% a v Michli 18%. Tato čísla jsou podle autora ale neúplná. Dále *Stejskal (1932)* uvádí, že se sociální pracovníci při šetření přiznalo v Nuslích 7 matek k celkem 40 umělým potratům (1 žena uvádí sama 12 potratů) a v Michli 18 matek k 39 potratům.

Dále *Stejskal (1932)* uvádí, na koho připadala v rodinách zkoumaných dětí starost o obživu. Téměř u poloviny žáků nebyl výhradním živitelem rodiny pouze otec. Velká část matek nuselských a michelských dětí byla výdělečně činná.

Sociální pracovnice zkoumala podle *Stejskala (1932)* také, v jakých bytových podmínkách děti z reformních škol žily. Následují dvě zjednodušené tabulky ze Stejskalovy publikace. První tabulka pojednává o výsledcích šetření mezi žáky nuselské reformní školy a druhá o výsledcích šetření v Michli. Z tabulek můžeme vyčíst, ko-

.....
3 Nusle, Michle a Hostivař byly v období první republiky okrajovými částmi Prahy a obývali je především rodiny dělníků.

lik žáků žilo v bytech jednopokojových, dvoupokojových atd. a také kolik osob dané množství místností sdílelo.

	Počet osob								Úhrnem žáků	
	2	3	4	5	6	7	8	9	Počet	% z celku
1 místnost	4	4	9	5	1	3	-	-	26	27,7
2 místnosti	-	4	20	18	6	5	3	1	57	60,6
3 místnosti	-	-	3	1	3	-	-	-	7	7,4
4 místnosti	-	-	-	1	-	-	-	-	1	1,1
5 místností	-	-	-	-	-	1	-	-	1	1,1
6 místností	-	-	1	-	1	-	-	-	2	2,1
Úhrnem žáků	4	8	34	24	11	9	3	1	94	100

Tab. 1: Jak bydlí žáci v Nuslích. Převzato ze *Stejskal (1932, s. 11)*

	Počet osob								Úhrnem žáků	
	3	4	5	6	7	8	9	13	Počet	% z celku
1 místnost	1	7	6	1	2	2	1	-	20	30,3
2 místnosti	9	10	9	5	2	2	2	1	40	60,7
3 místnosti	-	1	2	-	-	-	-	-	3	4,5
4 místnosti	-	1	2	-	-	-	-	-	3	4,5
5 místností	-	1	-	1	-	-	-	-	2	3
6 místností	-	-	-	1	-	-	-	-	1	1,3
Úhrnem žáků	10	19	17	8	4	4	3	1	66	100

Tab. 2: Jak bydlí žáci v Michli. Převzato ze: *Stejskal (1932, s. 11)*

Z tabulky vyplývá podle *Stejskala (1932)*, že 90% žáků reformních škol v Nuslích a Michli žilo ve velmi malých a přeplněných bytech o jedné nebo dvou místnostech.

Velice zajímavá je také tabulka 3 (převzata ze *Stejskalovy publikace*) pojednávající o počtu dětí zanedbaných a mravně ohrožených. Děti zanedbané a ohrožené zpustnutím jsou zde rozděleny do tří skupin. Do první skupiny patří děti zanedbané z důvodu nedostatečného hmotného zabezpečení rodiny. Do této skupiny patří i děti zanedbané z důvodu celodenní práce obou rodičů. Do druhé skupiny patří děti ohrože-

né jak bídou, tak nedostatečným výchovným působením rodičů (patří sem například děti žijící jen s jedním rodičem, který je zanedbává). Třetí skupinu tvoří děti žijící v hmotně dostatečně zajištěných rodinách, ale čelící velmi nepříznivému rodinnému klimatu (např. spory mezi rodiči).

		Nusle	Michle
Hmotné příčiny		10	9
Hmotné i mravní příčiny		9	7
Mravní příčiny		10	6
Celkem	Počet dětí	29	22
	% z celku	30,7	32,2

Tab. 3: Děti zanedbané a ohrožené zpustnutím. Převzato ze: *Stejskal (1932, s. 13)*

Z této tabulky *Stejskal (1932, s. 13)* vyvozuje, že „... u celé třetiny svého žactva musí reformní škola předem počítat s tím, že rodina určitě nebude podporovati její snažení nebo že bude působiti přímo proti škole svou nedbalostí a mravním uvolněním...”

Mnohem větší reprezentativnost než výše uvedený výzkum měl Sociologický výzkum žactva měšťanských škol, který proběhl ve školním roce 1929/1930. Zveřejnil jej Ladislav Koubek. Tento výzkum se zabývá, jak z jeho názvu vyplývá, pouze žactvem měšťanských škol.

Cílem tohoto výzkumu bylo zjistit, z jakých sociálních poměrů a společenských skupin pocházeli žáci měšťanských škol. Předmětem zkoumání bylo zaměstnání rodičů žáků a dále technické, hygienické a hospodářsko-sociální prostředí žáků. Výzkumu se zúčastnilo na 60 000 žáků měšťanských škol z celé Československé republiky, tedy asi 30 procent všech žáků měšťanských škol v republice. (*Koubek, 1931*)

Tato práce neskýtá tolik prostoru, aby bylo možno se důkladněji zabývat výsledky tohoto rozsáhlého výzkumu. Uvedeme jen některá zjištění výzkumu, která by mohla být pro naši práci zajímavá.

Výzkum se mimo jiné zabýval zdravotními poměry v rodinách dětí a u dětí samotných. Bylo zjištěno, že 34 procent vyšetřovaných dětí bylo smrtí připraveno o jednoho z vlastních rodičů. Každému 5. dítěti zemřel vlastní otec a každému 12. dítěti vlastní matka. Oba rodiče zemřeli každému 27. dítěti. K nejčastějším příčinám úmrtí rodičů dětí patřily choroby plicní (zejména tuberkulóza). Dále mnoho otců padlo

ve válce nebo zemřelo na následky zranění a válečného strádání po válce. 20 procent z celkového počtu zkoumaných dětí mělo alespoň jednoho rodiče nemocného. Nejčastěji se vyskytujícími nemocemi mezi rodiči dětí byly právě tuberkulóza nebo jiné plicní choroby. *(Koubek, 1931)*

Zarážející je hlavně zdravotní stav vyšetřovaných dětí. 79,9 procent z vyšetřovaných žáků podle Koubka (1931) uvádělo, že trpělo nějakou nemocí. Nejvíce dětí mělo problémy se zdravím chrupu, dále mělo velké procento dětí nemoci ušní a nosní, nemoci plicní, chudokrevnost, srdeční nemoci, padoucnici, revmatismus, bolesti hlavy a jiné zdravotní obtíže. *(Koubek, 1931)*

Dále jsou zajímavé údaje o tom, v jak velkých bytech bydlely rodiny vyšetřovaných dětí. Byt o jedné místnosti obývalo 46,1 procent dětí. Byt dvoupokojový obývalo 34,5 procenta dětí. 80,6 procent dětí tedy bydlelo ve velmi malých bytech. 39,2 procent dětí uvádělo, že bydlelo v bytě tmavém, vlhkém nebo obráceném na sever. Koupelnu v bytě mělo jen 7,4 procenta ze zkoumaných dětí. 69,3 procenta dětí se mylo pouze jedenkrát týdně. *(Koubek, 1931)*

V rodinách, kde žily děti pouze s matkou, musela být matka v téměř 95 procentech případů výdělečně činná. Děti byly v těchto případech buď ponechány na výchovu starším sourozencům, prarodičům, nebo samy sobě. Také v případech, kdy děti žily s oběma rodiči, byly ženy často malým výdělkem otců nuceny chodit do zaměstnání (konkrétně se jednalo o každou šestou matku). *(Koubek, 1931)*

To jsou jen některé z poznatků, ke kterým Výzkum žactva měšťanských škol dospěl. Výzkumníci sami byli překvapeni špatnými sociálními poměry, které vládly v rodinách žáků měšťanských škol. V závěru výzkumné zprávy proto *Koubek (1931, s. 109)* žádá:

„... pro sociálně slabé dítě měšťanské školy zvýšenou péčí, jež se projeví sníženým počtem žactva na třídu, zvýšenou dotací pro opatrování školních potřeb všem žákům měšťanských škol, pro hygienicky slabé dítě zvýšenou lékařskou péčí, jež se projeví nejen častými lékařskými prohlídkami dítěte, ale i hygienicky zdravou školní budovou. ...“

Výše uvedené výzkumy nám pomohly udělat si představu o tom, v jakých podmínkách žily děti v období první republiky. Zároveň jsme v předešlých částech práce zjistili, že veřejná sociální péče o děti a mládež nebyla dostačující. Učitelé, kteří chtěli budovat v Československé republice novou školu, školu pro dítě přívětivější a vycházející z potřeb dítěte, museli nutně věnovat pozornost otázce sociální. Těm učitelům, kteří tak činili ve větší míře, se budeme věnovat ve druhé kapitole této práce.

1.2. Příčiny snah učitelů o sociální výchovu

Cílem této části práce je hledat odpověď na otázku, co vedlo učitele v období první republiky k tomu, aby se při své pokusné pedagogické činnosti zaměřovali na sociální výchovu.

V této práci se věnujeme pedagogům, jejichž činnost je spojena s tzv. českými pokusnými školami 20. let 20. století. Pro tuto skupinu pedagogických pokusů je charakteristické, že vznikaly zásluhou jednotlivých učitelů, kteří chtěli v praxi vyzkoušet nový přístup k výchově a vzdělávání. Tito učitelé čerpali inspiraci v reformní pedagogice z přelomu 19. a 20. století, jejímiž hlavními představiteli byli Dewey, Keyová nebo Tolstoj. Čerpali také z díla domácích průkopníků nového pojetí výchovy, jako byl například Úlehla, který již dlouho před vznikem první republiky kritizoval tradiční pojetí školy. *(Váňová, 1992)*

Snahy učitelstva o reformu výchovy a vzdělávání se v českých zemích projevovaly již před první světovou válkou. Pokusné školy, které vznikaly v počátcích první republiky, byly ale specifické tím, že reagovaly na válečné události a na stav dětské populace po válce. Důsledky války se podle Váňové (1992) projevíly jak v pojetí cílů, tak prostředků poválečných pokusů. V oblasti cílů se válečné zkušenosti projevíly důrazem na výchovu k mravnosti a humanismu. Jako prostředek byla často volena výchova v dětské obci. Škola byla chápána jako společenství dětí, učitelů a dalších dospělých. *(Váňová, 1992)*

Za jednu z příčin zaměření učitelů pokusných škol na sociální výchovu můžeme tedy označit prožitek války. Učitelé si uvědomovali, že je třeba vychovávat děti tak, aby se předešlo dalším tak hrůzným konfliktům, jako byla první světová válka. Mnozí z nich došli k závěru, že klíčem je výchova směřující k utváření zdravé společnosti, výchova připravující jedince k fungování v demokratické společnosti.

Další faktor, který měl zřejmě velký vliv na podobu pokusných škol, byl stav dětské populace po válce. Tomuto tématu jsme se podrobně věnovali v předcházející části práce. Víme tedy, že učitelé se setkávali s velkým množstvím žáků, kteří byli zdravotně oslabení, měli neúplné rodinné zázemí a žili v naprosto hygienicky nevyhovujících podmínkách. Učitelé nemohli tuto skutečnost přehlížet a věnovat se pokusné pedagogické práci, aniž by brali na vědomí, s jakými problémy se jejich žáci potýkají. Museli se tedy zabývat tím, z jakých rodin jejich žáci pocházejí, museli se zamýšlet nad tím, jak tráví svůj volný čas a jaké mají podmínky k domácí přípravě na vyučování. Právě tato orientace na mimoškolní život dítěte je pro mnohé pokusné školy typická. Učitelé pokusných škol se zabývali prostředím, které děti obklopuje, snažili se

ho poznávat a ovlivňovat. To je jeden z důvodů, proč můžeme o jejich výchově hovořit jako o sociálně orientované.

Příčiny snah učitelů o sociální výchovu musíme ale kromě výše uvedených oblastí hledat také v oblasti vývoje pedagogiky a jí příbuzných vědních disciplín. Zmínit se zde musíme především o sociální pedagogice.

Jedná se o vědeckou disciplínu, která se pohybuje na rozmezí pedagogiky a sociologie a začala se ve světě prosazovat již v 19. století. Její rozvoj souvisel s nárůstem sociálních problémů v evropských státech v období průmyslové revoluce (vzrůst počtu obyvatel ve městech, vznik dělnické třídy apod.) a také s rozvojem sociologie jakožto samostatné vědní disciplíny. Sociální pedagogika byla chápána jako disciplína, která se zabývá tím, jak pomocí výchovných postupů řešit sociální problémy doby. *(Přadka, Knotová, Faltýsková, 2004)*

Za jednoho ze zakladatelů světové sociální pedagogiky lze považovat německého filozofa a pedagoga Paula Natropa, který žil v letech 1854 až 1924. Natrop zastával názor, že problémy společnosti lze řešit jen prostřednictvím výchovy, zdůrazňoval tedy sociální funkci výchovy. *(Přadka, Knotová, Faltýsková, 2004)*

Za průkopníka sociální pedagogiky v českých zemích bývá považován první profesor pedagogiky na Karlově univerzitě Gustav Adolf Lindner (1828 – 1887). Ten upozorňoval na to, že při výchově nepůsobí na vychovávaného jen činnost pedagoga, ale také přírodní a společenské podmínky. Za výchovu v širším slova smyslu považoval Lindner veškeré nevědomé vlivy přírody, společnosti a tzv. zvláštních poměrů. Zvláštními poměry rozuměl prostředí rodiny, její společenské postavení a také události, kterými člověk v prostředí prošel. Výchovou v užším slova smyslu rozuměl veškerou cílevědomou činnost vychovatelů. *(Přadka, Knotová, Faltýsková, 2004)*

Lindner zdůrazňoval, že výchova má především společenské poslání. Ve svých pracích používá pojem sociální pedagogika. Chápe ji nejen jako pedagogiku, které směřuje k sociálním cílům, ale také jako lidovou výchovu a osvětovou činnost. *(Přadka, Knotová, Faltýsková, 2004)*

Na přelomu 19. a 20. století a v počátcích 20. století se v oblasti české vědecké pedagogiky ale na Lindnera a jeho zájem o sociální pedagogiku příliš nenavazovalo. O sociální aspekty výchovy se zajímali spíše učitelé z praxe a představitelé různých církevních a dobročinných spolků. *(Přadka, Knotová, Faltýsková, 2004)*

V období první republiky se v české odborné literatuře objevilo jen několik prací, které se věnovaly sociální pedagogice, nebo se jí alespoň dotýkaly. Obzvláště intenzivně se sociálním aspektům výchovy věnoval sociolog Innocenc Arnošt Bláha (1879 –

1960). U jeho názorů na výchovu a na roli sociálního prostředí ve výchově se na chvíli pozdržíme.

1.2.1. Innocenc Arnošt Bláha a jeho názory na sociální výchovu

Ve svém díle Sociologie dětství, které bylo poprvé vydáno v roce 1926 a bylo určeno primárně učitelům, se Innocenc Arnošt Bláha zaměřuje na zkoumání toho, jak různá sociální prostředí ovlivňují dítě a jeho vývoj.

Bláha (1948, s. 8) upozorňuje na důležitost znalosti sociálního prostředí dítěte pro úspěšný průběh výchovného procesu: „...Jedním z nejhlavnějších předpokladů dobrého vychování není jen znát žáky po jejich stránce tělesné a duševní, nýbrž znát též jejich rodiny a vůbec jejich prostředí s celou výzbrojí jeho potřeb, názorů, předsudků, citů...“

Podle **Bláhy (1948)** má na vývoj dítěte vliv dědičnost a prostředí. Prostředím rozumí soubor všech vnějších podnětů a okolností, které podmiňují vývoj jedince. Prostředím v širším slova smyslu je jak prostředí přírodní, tak společenské. Za prostředí v užším slova smyslu považuje **Bláha (1948)** prostředí duchovní a společenské, tedy soubor všech vlivů individuálně psychických a sociálních. **Bláha (1948)** se také zabývá vzájemným poměrem vnitřních a vnějších činitelů vývoje jedince. Upozorňuje na to, že obzvláště pro vychovatele je zásadní přemýšlet o tom, zda takové vlastnosti jedince, jako je například altruismus, zlomyslnost či zločinnost jsou člověku dány původně nebo jsou podmíněny spíše výchovou, tedy vlivem sociálního prostředí. **Bláha (1948)** zastává názor, že na vývoj jedince má rovnocenný vliv dědičnost i prostředí. Tvrdí, že jedinci mají určité genetické předpoklady a potenciál. Aby tento potenciál mohl být v kladném slova smyslu naplněn, potřebují žít v prostředí, které to umožňuje.

Bláha (1948, s. 18 - 19) k vlivu prostředí na vývoj jedince uvádí toto:

„... Aby jedinci vydali všechny plody a všechny podklady dědičnosti, nesmí prostředí zdržovat, rušit, nesmí být příčinou degradace; národní zla, jako bída, alkoholismus, venerické nemoci, osobní nedbalost, jež zavinuje epidemie, neukázněnost a rozmařilost mravní všeho druhu musí být nemilosrdně potírány; byty, domy, města, vůbec vše, co má jakýkoliv vztah k životu veřejnému, musí být předmětem zvláště pozorné péče. Tedy nejen eugenika, t. j. Péče o zlepšování dědičnosti, nýbrž i euthenika, či, jak říká St. Růžička, eubiotika, t. j. Úsilí o příznivější fyzické a mravní prostředí, tak na příklad snahy o lepší rozdělení bohatství, lepší bydlení, hygieničtější podmínky života a práce, potlačování ničivých mikrobů, sociální vůdcovství (či, chcete-li, sociální kněžství, lékařství, učitelství), jež bude učit, a nejen učit, nýbrž i svým vzorem a příkladem strhovat nejen k hygieničtějšímu, ale i úspornějšímu, estetičtějšímu a etičtějšímu slohu života...“

Na výše uvedeném citátu vidíme, jakým složkám prostředí **Bláha (1948)** doporučuje věnovat největší pozornost. **Bláha (1948)** se odvolává také na Stanislava Růžičku, českého propagátora eubiotiky. Bylo by proto vhodné se u pojmu eubiotika pozastavit.

Jedním ze zastánců eubiotiky u nás byl učitel a spisovatel Eduard Štorch, o kterém bude více pojednáno v další části práce. **Štorch (1929)** definuje eubiotiku jako nauku o tom, jak správně žít. Hlavním představitelem československé eubiotiky v době prvorepublikové byl hygienik profesor Stanislav Růžička. Ten propagoval zásady přirozeného a zdravého (fyziologického) způsobu života. Za základ zdravého života považoval rodinu, která by pokud možno měla žít v kontaktu s přírodou a měla by mít alespoň částečně možnost věnovat se obdělávání půdy, zahradničení a podobným domácím pracím. Více se eubiotikou budeme zabývat v části práce věnované Eduardu Štorchovi.

Nyní se vraťme zpět k myšlenkám Arnošta Bláhy. Ve svém díle Sociologie dětství se zabývá také vymezením sociální pedagogiky jakožto nově se rodící pedagogické disciplíny. **Bláha (1948, s. 29)** chápe sociální pedagogiku takto:

„... říká-li se sociální pedagogika, může být tím „sociálním“ naznačováno, že výchova má být ve svém rozsahu socialisována, zdemokratisována, ať už se tento rozsah vztahuje na předmět výchovy, t. j. že výchovy má se dostávat všem členům společnosti, že všichni mají být vychováváni, ať se týká subjektu výchovy, t. j. že všichni členové společnosti mají být vychovateli...“

Podle **Bláhy (1948)** se sociální pedagogika vyznačuje tím, že za cíle výchovy považuje především cíle sociální a tím, že za subjekt i objekt výchovy považuje celou společnost. **Bláha (1948)** odlišuje sociální pedagogiku od pedagogiky sociologické. Ta se zabývá výzkumem sociálních jevů důležitých pro výchovatskou praxi a je součástí sociologie. Sociální pedagogiku chápe **Bláha (1948)** jako aplikaci poznatků, s kterými přichází sociologická pedagogika. Jedním z problémů, kterým se sociologická pedagogika věnuje je podle **Bláhy (1948)** to, jak působí prostředí na objekt výchovy, tedy na dítě. Úkolem sociologické pedagogiky je zjistit, jak společenské prostředí působí na výchovný proces. Úkolem sociální pedagogiky jakožto aplikované disciplíny je bránit rušivým vlivům vycházejícím z prostředí, popřípadě upravovat prostředí tak, aby působilo pro vývoj jedince příznivě.

Hlavní poselství, s kterým se **Bláha (1948)** obrací na učitele, zní, že není možné při výchově vycházet pouze ze znalosti dítěte po stránce tělesné a duševní. Je nutné znát i přírodně-společenské prostředí dítěte. **Bláha (1948)** také upozorňuje na důležitost aktivního zasahování do sociálního prostředí dítěte, tedy na důležitost sociální výchovy. Uvádí k tomu toto: *„...je nutno pomáhat a vychovávat nejen individuálně, nýbrž*

i sociálně, tj. vědomou, rozumnou, promyšlenou, plánovitou organizací sociálního prostředí...“ (Bláha, 1948, s. 37)

Další významnou osobností českého veřejného života, která se alespoň okrajově zabývala sociální výchovou, je osobnost prvního československého prezidenta Tomáše Garigua Masaryka.

1.2.2. Tomáš Garigue Masaryk a jeho názory na sociální výchovu

Tomáš Garigue Masaryk byl nejen prezidentem Československé republiky, ale také významným filozofem a sociologem. Již v období před první světovou válkou se Masaryk ve svých filozofických a sociologických pojednáních zabýval otázkou výchovy a jejího vlivu na společnost. Zájem o výchovu u Masaryka přetrval i poté, kdy se stal prezidentem republiky. Byl si totiž vědom toho, že výchova má nezastupitelnou úlohu v budování demokratické společnosti.

Úkolem výchovy je podle Masaryka přispět ke zlepšování postavení všech občanů. Stará rakouská škola by podle Masaryka měla být reformována podle vzoru Anglie a Spojených států a jejich demokratické výchovy. Při reformě školy by se podle Masaryka mělo postupovat především na základě mravních a sociálních ideálů. Masaryk vysloveně hovořil o potřebě sociální výchovy v duchu humanitním. Podle jeho názorů nelze změnit společenské zřízení směrem k větší demokratičnosti a k humanismu, aniž by nejdříve nedošlo ke změně názorů a mravů lidí. (Štverák, 1991)

Jak cituje Štverák (1991, s. 160), Masaryk je autorem výroku, že „...vyučování musí být individualizováno, vychování socializováno...“.

Toto je jistě názor, který sdílela řada učitelů pokusných škol. Přesvědčíme se o tom v další části této práce, kde hovoříme o konkrétních výchovných a vzdělávacích pokusech.

Nad sociálním významem výchovy se Masaryk zamýšlí i na stránkách Čapkových Hovorů s T. G. Masarykem. Takto zaznamenává Čapek (1969, s. 25 – 28) Masarykovy myšlenky o výchově:

„... Reformovat výchovu dětí, to neznamena jen zdokonalovat tu didaktiku ve škole; to znamená reformovat i život nás dospělých; my jsme půda, ze které rostou nové generace – záleží hodně na nás, budou-li lepší nebo šťastnější...“

...Vemte si výchovu ze stránky zdravotní, výchovu dětí úchylných nebo méně nadaných, výchovu dětí zpustlých; říká se, že dobrá škola ušetří peníze za kriminál, špitál a chudobinec...

...Vemte si také sociální problém ve výchově – děti jsou nejstrašnější memento pauperismu. Bída a nouze, to není jen to nedostatečné stravování a šacení, ale to brozné bydlení! V létě je hej, ale v zimě! Celá, a četná, rodina pohromadě v jedné světnici – jaké v ní má dítě intimní a často brozné zkušenosti. A jak ty zkušenosti jsou hlubší, osudovější než to abstraktní kantorování ve škole a kázání jednou za týden v kostele! Sociální otázka je zvlášť otázkou výchovy...

...Otázka dětského zdraví! Já ani nechápu, že dosud nepamatujeme dost na hřiště, koupaliště a parky pro děti – čím chudší čtvrtě, tím víc jich má být, protože tam je dětí víc....

...A ještě bych řekl: nevychovávali jen rodičové a učitelé děti, navzájem se rodičové i učitelé vychovávají dětmi – víc než se myslívá. Pozorovat dítě s láskou a zájmem, z toho se dospělý mnohému naučí; a kdybychom ve škole vštípli dětem svobodnější, demokratičtější zvyky – řekněme v pozdravování a styku, naučili bychom se tomu od nich...

...Nejvíce je třeba, abychom své děti více milovali, ne ústy, ale činy, abychom se o ně více starali a více s nimi žili..."

Z výše uvedeného je patrné, že Masaryk kladl velký důraz na význam výchovy a to jak té školní, tak rodinné. Upozorňoval také na sociální a zdravotní charakteristiky prostředí, v kterém děti vyrůstají, a na potřebu toto prostředí upravovat. Masaryk také požadoval, aby rodiče i učitelé věnovali prostor mravní výchově dětí a aby je vedli k svobodnému a demokratickému smýšlení.

Kromě zmiňovaných domácích osobností, které se věnovaly sociální výchově, se naši učitelé pokusných škol mohli inspirovat i u osobností zahraničních. Velký vliv na utváření názorů českých učitelů pokusných škol měl jistě představitel světové reformní pedagogiky John Dewey. I o jeho názorech na sociální výchovu zde tedy stručně pojednáme.

1.2.3. John Dewey a jeho názory na sociální výchovu

John Dewey je americký filozof a pedagog, který žil v letech 1859 až 1952. Je významným představitelem reformního pedagogického hnutí. Ve své koncepci nové výchovy vycházel mimo jiné z úzkého propojení společnosti a výchovy.

Ve svém díle *Demokracie a výchova* Dewey (1932) zdůrazňuje socializační roli výchovy. Úkolem výchovy je podle něj učinit děti schopnými, aby se mohly účastnit společenského života. Musí se tak ale dít, aniž by se zapomínalo na vrozené lidské schopnosti. Dewey (1932, s. 161) k tomu poznamenává toto:

„...uznáváme, že se společenská zdatnost nezískává záporným sešněrováním vrozených schopností jedince, nýbrž kladným užíváním těchto schopností v zaměstnáních majících význam sociální...“

Společenskou zdatnost považuje **Dewey (1932)** za jeden z hlavních všeobecných cílů výchovy. Rozumí jí schopnost vyměňovat si s jinými svou zkušenost. Sociální zdatnost spočívá také v tom, že se jedinec přičiňuje o to, aby výměna zkušeností ve společnosti byla co nejsnazší.

Aby mohli lidé tvořit společnost, musí mít podle **Deweyho (1932)** společné cíle, přesvědčení, tužby, vědění. Tyto atributy se předávají společenským stykem.

Veškerý společenský styk je podle **Deweyho (1932)** výchovný. Každý člen společnosti se prostřednictvím společenského styku seznamuje s tím, co si ostatní lidé myslí a cítí a do jisté míry upravuje svá stanoviska. I ten, kdo odevzdává své zkušenosti druhým, bývá obohacen, získává nový pohled na své vlastní zkušenosti, je nucen je formulovat, zjednodušovat.

Dewey (1932) dochází k závěru, že člověk potřebuje společenský styk k tomu, aby se začlenil do společnosti, k tomu aby přejal nejen vědomosti, ale také společné cíle, vědění.

Dewey rozlišuje výchovu přímou (uvědomělou, školskou) a nepřímou (nezáměrnou). Nepřímá výchova se odehrává účastí jedinců na životě společnosti. Děti se učí od dospělých jedinců účastí na jejich činnosti. V moderní společnosti je nezbytná i přímá, promyšlená výchova nedospělých jedinců. Je to dáno rozvojem vzdělanosti lidstva. Činnosti, které dospělí vykonávají, jsou natolik složité, že se je děti nemohou učit prostou účastí při nich. Bez vědomé (školské) výchovy by nebylo možné předávat dále vědomosti a zdroje, kterých lidstvo během svého vývoje nabylo. Podle **Deweyho (1932)** je ale důležité, aby školská výchova nezapomínala na prvotní účel výchovy, tedy na začleňování jedince do společnosti, na předávání zkušeností. Ani záměrná výchova by neměla být ztotožněna s prostým předáváním pouček, symbolů, literárních vědomostí. I tato výchova si musí zachovat charakter předávání zkušeností mezi lidmi. Jen prostřednictvím společenství a předáváním zkušeností se jedinec učí, stává se bytostí sociální.

Dewey (1932) se zabývá tím, jak společenská skupina vychovává své nedospělé členy. Zdůrazňuje, že na jedince působí jeho okolí a vliv okolí vzbuzuje u jedince určité odezvy. Okolí, které jedince obklopuje, jej navádí k tomu, aby se zaměřoval na určité věci, posiluje některá jeho přesvědčení a jiná oslabuje.

Za okolí považuje **Dewey (1932)** všechny věci, kterými se jedinec zabývá. Okolím jsou všechny podmínky, které podporují činnost člověka nebo které této činnosti od-

porují. Každá bytost, jejíž činnost je vázána na činnost druhých, má své společenské okolí.

Dewey (1932, s. 25) uvádí, že „... společenské okolí tvoří v jednotlivcích rozumové a citové uzpůsobení k chování tím, že je spolu zaměstnává činností, která budí a sílí určité popudy mající určitý účel a provázené určitými důsledky...“

Okolí má na jedince podle *Deweyho (1932)* podvědomý vliv. Tento vliv se projevuje například v rovině chování. Více než vědomým opravováním a poučováním je chování dítěte ovlivněno nápodobou vzorů z okolí. Společenské okolí má vliv také na utváření morálky jedince či na utváření jeho vkusu.

Pokud chtějí dospělí vychovávat děti, činí tak vědomou úpravou okolí. Zvláštním vědomě utvářeným okolím je škola. Úkolem školy je mimo jiné sjednocovat vlivy různých společenských okolí, v nichž se žák ocitá (vliv rodiny, církve, vrstevnických skupin apod.).

Dewey (1932) upozorňuje na to, že při utváření rozumových a mravních vloh člověka má hlavní úlohu styk jedince s lidmi. Učení se neodehrává převážně stykem jedince s věcmi vnějšího světa (jak předpokládají některé psychologické směry), ale stykem jedince s lidmi, kteří mu teprve zprostředkovávají věci. (*Dewey, 1932*)

Dewey (1932) dospívá k názoru, že škola musí užívat výchovných vlivů, které jsou účinné i v mimoškolním prostředí. Má tím na mysli především účast dětí na společné činnosti s druhými lidmi, na činnosti, která má smysl pro společnost. Společenský základ výchovy se nemá opouštět ani ve škole, nemá být nahrazován knižním vzděláváním a pouhým slovním předáváním vědomostí.

„... Aby mohly zcela působiti, školy potřebují více příležitostí k sdružené činnosti; vychovávání se účastní této činnosti, aby pochopili společenský smysl vězící v jejich silách a v materiálu a ve způsobech, jak se jich užívá...“ (Dewey, 1932, s. 57)

Dewey (1932) upozorňuje na to, že společensky zaměřená výchova je nezbytná pro fungování demokratického státu. O demokratické společnosti se Dewey (*Dewey, 1932, s. 134*) vyjadřuje takto:

„... Taková společnost musí míti takovou výchovu, která všem jejím členům vštěpuje osobní zájem o společenské vztahy a vliv; a dále takové zvyklosti ducha, které zajišťují společenské změny, aniž přitom ruší pořádek...“

Nyní se zamysleme nad tím, které z výše uvedených myšlenek Johna Deweye mohly mít největší význam pro české prvorepublikové učitele a pro jejich činnost. Víme, že po roce 1918 se Československo stalo státem s demokratickým zřízením. Učitelé si byli vědomi toho, že nové státní zřízení s sebou ponese nutnost změny v dosavad-

ním přístupu k výchově a vzdělání. John Dewey byl jedním z představitelů reformního pedagogického hnutí, který přinášel konkrétní návrhy, jak dosavadní přístup k výchově změnit. Víme již, že kladl velký důraz na to, že výchova v demokratickém státě musí být založena na přípravě jedince na život ve společnosti, musí jej vybavovat společenskou zdatností. Ta spočívá především v schopnosti sdílet s jinými svou zkušenost. Důležitá je také jeho myšlenka, že se lidé stávají členy lidské společnosti a nabývají společenské zdatnosti pouze prostřednictvím společenského styku s ostatními lidmi, prostřednictvím sdílení zkušeností s nimi a prostřednictvím společné účasti na různých činnostech. *Dewey (1934)* upozorňuje na to, že i vědomosti a dovednosti se předávají prostřednictvím společenského styku a sdílení. Důležitý závěr, který z toho plyne, je, že i škola by měla při výchově využívat vlivu společenství a měla by svým svěřencům umožňovat učit se a rozvíjet své schopnosti účastí na společných činnostech s ostatními.

Tyto myšlenky se, jak uvidíme v druhé části práce, promítly do programů řady našich pokusných škol. Můžeme zde vystopovat důraz na společenskou povahu školy, na výchovu dětí k tomu, aby se staly platnými členy společnosti (ovšem s přihlédnutím k jejich individuálním předpokladům). Většina z učitelů pokusných škol, o kterých se v této práci pojednává, si uvědomovala, jak velký vliv má společenské prostředí na dítě.

2. Snahy učitelů o sociální výchovu a sociální práci

V předcházející kapitole jsme se zabývali příčinami snah učitelů prvorepublikových pokusných škol o sociální výchovu a sociální práci. Zjistili jsme, že podmínky, ve kterých děti v období první republiky žily, byly často velmi nevyhovující a péče ze strany státních institucí nebyla dostatečně systematická ani intenzivní nato, aby zajistila pomoc všem dětem, které ji potřebovaly. Zvláště špatný byl v důsledku válečného strádání zdravotní stav dětí i jejich rodičů. I po skončení války žila řada rodin v takových podmínkách, které byly pro zdraví dětí vyloženě škodlivé. Ohrožený byl ale také zdravý vývoj dětí po stránce psychické a sociální. Rodiče zaměstnaní existenčními starostmi neměli dostatek času, aby se mohli svým dětem věnovat. Zvláště ve městech se to projevilo nárůstem sociálně patologických jevů mezi dětmi a mládeží.

Učitelé prvorepublikových pokusných škol si těchto okolností všímali a chtěli přispět ať už cestou přímé intervence nebo cestou výchovy k zlepšení situace. K zaměření na sociální složku výchovy navíc učitele vedla zřejmě snaha přispět k utváření nové, svobodnější a na demokratických principech vystavěné společnosti. Na důležitost sociální výchovy také upozorňovaly představitelé pedagogických a jiných společenských věd. Například John Dewey, představitel světové reformní pedagogiky, považoval za velice důležité, aby škola působila na děti prostřednictvím společenství a společné účasti dětí a dospělých na různých činnostech. Tyto myšlenky zaujaly řadu našich pedagogů natolik, že se rozhodli je uvést v život prostřednictvím pokusných škol.

Nyní se zaměříme již na konkrétní učitele pokusných škol a budeme zkoumat, jakým způsobem se sociální výchově a sociální práci věnovali. V následujícím textu je popsáno sedm pedagogicko-sociálních pokusů, které byly dílem jednotlivců nebo malých skupin spolupracovníků. Každému takovému pokusu je věnována jedna podkapitola, kde se čtenář seznámí s osobností nebo osobnostmi, které pokus vytvořily a realizovaly, a se způsobem jejich práce. Důraz je kladen na ty aspekty jejich práce, které lze označit za sociální výchovu nebo za sociální práci.

2.1. Božena Hrejsová a její působení ve Strážnici

Na úvod této podkapitoly bych ráda poznamenala, že to bylo právě studium života a díla Boženy Hrejsové, které mě přivedlo na myšlenku věnovat se ve své diplomové práci právě sociálnímu aspektu práce učitelů pokusníků v období první republiky. Myslím, že Božena Hrejsová je dobrým příkladem učitelky, která byla velice citlivá k potřebám svých žáků a neváhala se zajímat o mimoškolní život svých svěřenců. Její zájem o osudy jí svěřených dětí (a nejen jich) ji vedl až k tomu, že se po skončení své učitelské kariéry plně oddala práci sociální. Sociální práce v té době ještě nebyla in-

stitucionálně dobře zakotvenou profesí. Božena Hrejsová nebyla vzděláním sociální pracovnící, ale učitelkou, a přesto v oblasti sociální práce (především v oblasti péče o mládež) vykonala mnohé.

Kapitolu věnovanou Boženě Hrejsové bych ráda uvedla jejími vlastními slovy, která citoval **Sedlák (S 470/VI – 5, s. 7)**: „...Člověk nesmí hledat své vlastní štěstí, ale pomáhat hledat štěstí jiným. Tím stává se život krásným. Všichni musíme pracovat k tomu, abychom vychovali lidi k odpovědnosti. Lidé jsou láskou živi, ničím jiným...“

2.1.1. Život Boženy Hrejsové

Božena Hrejsová se narodila 13. ledna 1870 v Pohledských Dvorech u Havlíčkova Brodu (**Hrejsová, S 470/IV – 5**) a zemřela 12. 4. 1945 ve Strážnici na Moravě. (**Pažoutová, S 470/VI – 4**) Proslula jako významná moravská reformní učitelka a sociální pracovnice. Většinu svého života působila ve Strážnici a v jejím okolí. Na Strážnicku byla známa nejen jako výborná učitelka, ale také jako žena, u které bylo vždy možné hledat radu a pomoc. Neměla svou vlastní rodinu a veškerou svou energii věnovala práci učitelské a sociální.

Z dostupných pramenů není příliš zřetelné, jak trávila Božena Hrejsová své mládí ani jaké měla rodinné zázemí. V rukopisu **Hrejsové (S 470/IV – 5)** se dočteme, že její otec byl nájemcem statku, ostatní informace o rodině buď chybí zcela, anebo jsou velice nejasné.

Ze stejného rukopisu vyplývá, že se Božena Hrejsová vyučila v Praze v Ženském výrobním spolku učitelkou domácích nauk. Poté se externě připravovala na maturitu na Učitelském ústavu v Praze. O vzdělání Boženy Hrejsové se zmiňuje také **Pažoutová (S 470/IV – 2)**. Podle ní absolvovala Hrejsová několik univerzitních kurzů kreslení. Pedagogickou činnost považovala za velice zodpovědnou a přála si mít své experimenty podložené znalostmi teoretickými.

Za učitele Boženy Hrejsové lze považovat Josefa Úlehlu. Božena Hrejsová se seznámila s Úlehlou před první světovou válkou. V té době se Úlehla stal ředitelem strážnické školy, ve které Božena Hrejsová působila. Hrejsová však realizovala zásady činné školy ještě před jeho příchodem.

V letech 1913 až 1914 působila Božena Hrejsová společně s Josefem Úlehlou, Pavlem Sulou a jinými významnými pedagogy na českých školách spolku Komenský ve Vídni. Zde se podílela na Úlehlových pedagogických pokusech. S příchodem první světové války se Hrejsová vrátila do Strážnice. Na zdejší měšťanské škole působila až do roku 1926. (**Pažoutová, S 470/IV – 2**)

Během první světové války i po jejím skončení spolupracovala Hrejsová s organizací České srdce ve Vídni. Zorganizovala mnoho prázdninových pobytů vídeňských českých dětí ve strážnickém okrese. Našla zde rolnické rodiny, které byly ochotny se přes prázdniny o tyto děti starat. Na organizaci pobytů se významnou měrou podílely také děti z její školy. *(Pažoutová, S 470/VI-4)*

V roce 1926 zanechala Božena Hrejsová učitelské práce a od té doby se již věnovala jen práci sociální. Byla místopředsedkyní Okresní péče o mládež ve Strážnici a členkou Československého červeného kříže. Ve Strážnici založila Hrejsová dětský domov pro přechodné ubytování opuštěných dětí, kterým sama hledala nové rodiny. Domovem prošlo přes 1000 dětí. Domov jí pomáhaly zařizovat děti ze Strážnice a lidé z celého kraje (sama je s povozem objížděla a prosila o oblečení, jídlo apod.). Božena Hrejsová se podílela na založení a vedení Dětské ozdravovny Československého červeného kříže pro nemocné děti v Radějově. Pomáhala také nadaným dětem ze Slovenska zajistit vzdělání na českých školách. Hledala pro ně levné ubytování v rodinách v Brně i v Praze. Pomoc u ní hledali lidé z celého okresu, když se ocitli v nějaké tísní (vozila např. na vlastní náklady děti i dospělé ze Strážnice a okolí do brněnské nemocnice). *(Pažoutová, S 470/IV-2)*

Pažoutová (S 470/VI-4) charakterizuje Boženu Hrejsovou jako ženu „...s otevřeným srdcem pro všechny lidské bolesti, ale nejvíc pro bolesti dětí opuštěných, nemocných i zdravých, které potřebovaly zotavení...“

Během druhé světové války se Boženě Hrejsové podařilo uchránit ozdravovnu v Radějově před zabráním gestapem.

Ke konci války v roce 1945 bylo Boženě Hrejsové již 75 let a její zdravotní stav nebyl dobrý. Přesto se stále starala o děti v Ozdravovně a v Dětském domově. Toto období zachycuje dopis Boženy Hrejsové z března roku 1945 adresovaný její přítelkyni *Pažoutové (S 470/II-1)*: „...Strážnice 4./3. 45. Drahá Bělínko, umíš potěšit. Tvůj dopis přišel jako na zavolanou v pravý čas. Churavím – bronchitis... Držím to všechno na opratích. Kromě neděl. odp. a 1x – 2x v týdnu pracuji, držím, sbírám. Pomoc Boží zatím při mně – Také vnější překážky se stupňují. Překonávám ještě. Ozdravovna, Domov, všechna práce běží. Zatím. Nebezpečí veliké. Víra má mne dosud pevně drží...“

V dubnu roku 1945, když už jednotky Rudé armády překračovaly naše hranice, vydala se Hrejsová pěšky ze Strážnice do Radějova. *Pažoutová (S 470/VI-4)* popisuje poslední den života Boženy Hrejsové takto:

„Jde do svojí ozdravovny, aby jako pečlivá máma byla u svých dětí, aby se na vlastní oči přesvědčila, že je vše v pořádku, a aby je ještě v poslední chvíli převedla z ozdravovny na kopci dolů do dědiny, do většího bezpečí, neboť kolem ozdravovny se už bojuje. Sama se

vrací zpět do ozdravovny s ustrašenou služebnou. Zamkla ...a zůstala stát v chodbě přímo za zamčenými dveřmi. Voják, který se pokoušel otevřít dveře, střílil do zámku a záludná střela si našla cestu přímo do toho vzácného, bohatého srdce, které mělo tolik pochopení pro lidskou bídu. Bylo to 12. dubna 1945....“

Božena Hrejsová byla pochována pod stromem u ozdravovny. Pohřeb se všemi počtami měla až v březnu roku 1946 ve Strážnici.

2.1.2. Božena Hrejsová jako učitelka

Božena Hrejsová patřila k učitelům, kteří se snažili v praxi realizovat zásady reformní pedagogiky. Úkolem této práce není pojednat o tom, jakým způsobem Božena Hrejsová učila a jaké inovativní postupy ve výuce používala. Zaměříme se pouze na to, zda se Božena Hrejsová v době, kdy byla učitelkou, věnovala sociální výchově a pokud ano, jakým způsobem.

Božena Hrejsová se jako učitelka snažila o co největší praktičnost a o propojení života školy s životem mimoškolním. Vycházela přitom ze zásad činnostní školy. Jak sama píše, považovala za důležitý vlastní prožitek dítěte. „...*Všecko nutno personifikovat a lokalisovat a prožívat...*“. *(Hrejsová, S 470/III -1)*

V rukopise *Boženy Hrejsové (S 470/III -1)* nalezneme mnoho příkladů toho, jak názorná a propojená s mimoškolním životem její výuka byla. Často se chodilo na výlety a během těch se děti cvičily v počtech (počítaly stromy, tyčky v plotě apod.), v přírodopise, v zeměpise. Dojmy z výletu pak děti ztvárňovaly při kreslení. Jak uvádí *Sedlák (S 470/VI - 5)*, paní učitelka Hrejsová dokonce obstarala žebříňák, ve kterém s dětmi objížděla kraj, aby lépe poznaly okolí svého domova.

Výše uvedené charakteristiky práce Boženy Hrejsové možná nelze přímo označit za sociální výchovu, ale podle mého názoru s ní úzce souvisí. Máme tím na mysli především orientaci Hrejsové na zprostředkování kontaktu dětí s okolním prostředím, s mimoškolním životem.

Snaha o utváření přátelské a vlnivé atmosféry ve škole byla dalším rysem pedagogické práce Hrejsové. Chtěla, aby se děti mohly projevovat svobodně. Její vedení bylo nenásilné, ale cílevědomé. Nejednalo se o zcela volnou školu bez rozvrhu hodin apod. jako např. u Josefa Úlehly ve Vídni. Ve strážnické škole vládla příjemná přátelská atmosféra, a také to zde žilo, jak píše sama *Božena Hrejsová (S 470/III -1)*. Byla pořádána dětská divadelní představení, na nichž spolupracovala celá škola, také besídky, na jejichž přípravě se podíleli i rodiče. Starší žáci pomáhali těm mladším a dávali jim tak, jak zdůrazňuje *Hrejsová (S 470/III -1)*, dobrý příklad, a byli pro ně vzorem.

Vidíme zde tedy zaměření na výchovu společenstvím, spolupráci dětí mezi sebou (starších s mladšími) i spolupráci školy a rodiny. Toto jsou ty prvky, které nás opravňují k tomu, abychom o výchově Boženy Hrejsové hovořili jako o sociálně orientované.

Dále Božena Hrejsová zdůrazňovala, že je třeba plně rozvíjet nadání každého dítěte a sama se o to důsledně přičiňovala. Zřídila malířčeskou dílnu, ve které se mohly její žáčky věnovat rukodělné a umělecké činnosti i po ukončení školní docházky. Tím žákyním dávala možnost praktického uplatnění. *(Pažoutová, S 470 / VI – 2)*

Pro působení Boženy Hrejsové bylo typické její přesvědčení, že pedagogická činnost je zásadně podmíněna sociálním zázemím dítěte a s touto okolností je třeba pracovat. Upozorňovala na to, že když mají děti hlad nebo nemají nic na sebe a mrznou, těžko se pak mohou věnovat učení. *(Sedlák, S 470 / VI – 5)*

Pro ilustraci můžeme uvést ukázkou z rukopisu *Boženy Hrejsové (S 470 / IV – 3)*:

„...*Jak jsme nastrojily naši Boženku.*

Boženka měla šatečky příliš chatrné. Nastalo chladno. Děvčátko přišlo do školy celé skřehlé. Učitelka poslala Boženku do sousední třídy s jakýmsi vzkazem. Když odešla, praví dětem: Viděly jste, jak přišla Boženka zkrhlá? Ano, ano ruce si schovala pod zástěrku.

A jak chatrné šatečky. Jupečku tenounkou, celou zalátanou. Proč ji mamička nedá teplejší šaty? – Oni sú, prosím moc chudobní. Mají moc děcek. Ani do kostela nemohou chodit... No vidíš, jistě by Boženčina mamička svou dcerušku ráda oblékla, aby jí nebylo zima. Děti zaproste doma své mamičky, jestli nemají nějaké odložené šatečky. Pěkně zaproste, že bychom chtěli, aby Boženka byla teple oblečená, a aby nám po tom nestonala a nemusela školu vynechat. Jestli vám mamička něco vyhledá, přineste to do školy a strčte zde ve skříni do prostřední přihrádky. Ale Božence nic nepravte! ...A Boženka jde radostně na své místo. Neví, kdo jí šatečky naložil, neptá se. Ostatní děti ukazují, že mají mlčet. A tak se staraly o Boženku i o jiné potřebné od první až do páté třídy děti samy...“

Z tohoto textu je patrné, že Božena Hrejsová vedla děti k prosociálně orientovanému chování a že této hodnotě přikládala ve výchově velký význam. Vidíme tedy, že z prvků sociální výchovy, o kterých jsme pojednávali výše (výchova společenstvím, všímání si sociálního prostředí dítěte, důraz na sociální cíle výchovy, výchovy k demokracii), se jich u Hrejsové objevuje hned několik.

2.1.3. Božena Hrejsová jako sociální pracovnice

Jak již bylo napsáno výše, v roce 1926 se Božena Hrejsová vzdala své učitelské práce, aby se mohla věnovat plně práci na poli sociálním, především v oblasti péče o děti a o rodinu. Je ale třeba zdůraznit, že sociální práci se Božena Hrejsová věnovala i v době, kdy ještě učila. Je to pochopitelné, pokud si uvědomíme, za jak důležitou složku učitelské práce považovala sociální zázemí dětí. Svou péči ale nevěnovala nikdy pouze žákům své školy. Jak již bylo uvedeno, starala se o lidi z celého okresu a pomáhala také například českým vídeňským dětem nebo dětem ze Slovenska.

O tom, jakým sociálním aktivitám se Božena Hrejsová věnovala, jsem psala již výše. Bylo jich velké množství. Nyní bych se ráda podrobněji věnovala jen některým z nich.

Božena Hrejsová intenzivně spolupracovala s Československým červeným křížem a s Okresní péčí o mládež. Obě organizace byly vzájemně provázané a pracovaly na poli sociální péče o mládež. Jak je ze všech pramenů patrné, v obou organizacích měla Božena Hrejsová velice důležitou úlohu. Zdá se, že byla jakýmsi hnacím motorem těchto organizací a také jejich spojovacím článkem.

První oblastí sociální práce Boženy Hrejsové, u které bychom se měli pozastavit, je činnost ve prospěch prázdninových kolonií a Ozdravovny Československého červeného kříže v Radějově.

Již před první světovou válkou organizovala Božena Hrejsová prázdninovou péči pro nemocné děti. Sama zakládala dětské prázdninové kolonie v přírodě. *Pažoutová (S 470/ VI -4)* popisuje, jak velké úsilí věnovala Božena Hrejsová tomu, aby tyto kolonie vznikly. *Pažoutová (S 470/ VI -4)* líčí, jak se Hrejsová jednoho dne vydala pěšky přes celý okres na panství ve Velké, aby místního majitele požádala o povolení zřídit na pozemcích panství prázdninovou kolonii. Majitel jí vyhověl a i nadále jí poskytoval materiální pomoc. Později, za velkého přispění Hrejsové, byla Československým červeným křížem založena stálá Ozdravovna v Radějově. Tuto ozdravovnu Hrejsová, podle všech pramenů, stejně jako Dětský domov ve Strážnici také sama vedla. Dětský domov a ozdravovna byly úzce propojeny a podle potřeby přijímaly opuštěné a nemocné děti.

Za okupace se Boženě Hrejsové podařilo uchránit ozdravovnu před zabráním gestapem. *Pažoutová (S 470/ VI -2)* na to vzpomíná takto: „...*Jednou v pravé poledne přišlo do její ozdravovny v Radějově zabírat celý objekt a to hned, gestapo. Děti seděly venku u stolů, talíře připravené k obědu. Hrejsová se klidně a nebojácně postavila před gestapo a důrazně poručila: „Jetzt bin ich noch hier die Hausfrau, ich befehle ihnen, sie werden zuerst mit uns essen.“ Na slova „Ich befehle“ gestapáci poslušně a bez protestu zasedli ke stolu a zároveň s dětmi, které sborem pověděly heslo oběda tohoto dne: „Miluj i nepřátele své.“*

Gestapáci si dali heslo přeložit a zmlkli...Když se gestapáci přesvědčili, že tam opravdu není zhola nic, co by mohli potřebovat, schovali úřední papíry a řekli, že nebudou nic zabírat, až se poradí s oberlandratem v Hodoníně a v Brně. Skutečně až za několik měsíců přišla zpráva, že Hrejsová může vést ozdravovnu dále úplně samostatně...“

Dále se Božena Hrejsová velmi významně zasadila o činnost Rodinné kolonie ve Strážnici. Ta byla založena Okresní péčí o mládež na podnět Boženy Hrejsové. K nápadu založit rodinnou kolonii vedlo Boženu Hrejsovou to, že za ní často přicházeli rodiče, kteří se nemohli kvůli bídě postarat o své děti a prosili ji o pomoc. Ona pak hledala pro tyto děti rodiny, ve kterých by mohly bezplatně pobývat, zatímco rodiče půjdou někam do služby. Do péče o opuštěné děti se zapojovaly rodiny z celého okresu a také děti, a tak vznikla strážnická rodinná kolonie. Některé rodiny poskytlly těmto dětem ubytování, jiné poskytly stravu či ošacení (to často zařizovaly děti ze strážnické školy, které tak pomáhaly své paní učitelce). *(Hrejsová, S 470/IV – 2)*

Jako příklad lze uvést tento příběh, který si *Božena Hrejsová (S 470/IV – 2)* zaznamenala: „...Karlíček. Psali na obec strážnickou z Dětského útulku v Rimavské Sobotě, že je tam strážnický příslušník, jeden a půl roku starý Karlíček. Moje bývalá žákyně, z ochoty a zdarma uvolila si dítě přivést. U nás se všechny cesty konají z ochoty a zdarma. Na třetí den přivezla děťátko do vyhlédnuté pěstounské rodiny. Hned ráno před vyučováním přiběhla tetička, že je chlapec nemocný. Na rameně má hnisavou hlubokou ránu, zádečka celá otevřená. Hned jsme šli s Karlíčkem k lékaři a ten nás poslal do Dětské nemocnice V Brně. Když se Karlíček vrátil, vzala si ho na starost stařenka, která měla již dávno děti ve světě. Do rodiny mezi děti nemohli jsme chlapečka umístiti. Stařenka koupala Karlíčka v zelnících, slunila na zahrádce a vypěstovala tak, že je z něho kluk jako buk...“

Božena Hrejsová později na vlastní náklady (půjčila si peníze) vybudovala ve Strážnici dětský domov, aby v něm mohla přechodně ubytovávat opuštěné děti, než pro ně najde pěstounskou rodinu. Do dětského domova se často dostávali sourozenci z početných rodin. Ve většině případů, o kterých se dočteme v rukopisech Boženy Hrejsové, došlo k rozdělení sourozenců a k jejich umístění do různých rodin. To bychom dnes možná mohli považovat za řešení, které není pro děti příliš vhodné. Je ale nutné vzít v potaz, že v tehdejší době to byl asi jediný možný způsob, jak zajistit, aby děti byly materiálně zajištěny a netrpěly bídou a hladem.

Dětským domovem ve Strážnici prošlo podle poznámek *Boženy Hrejsové (S 470/IV – 2)* téměř 1000 dětí a většině z nich byla nalezena nová rodina. To je jistě možno pokládat za obrovský úspěch.

Do dětského domova se dostávaly také děti, které byly zanedbávané a týrané. O jednom případě zanedbaných sourozenců, kteří přišli do Domova, se můžeme dočíst v rukopisu Boženy Hrejsové s názvem Děti vyrostlé v lese. Jeho přepis naleznete

v **Příloze 1.** Z textu je patrné, že se Božena Hrejsová vždy snažila udělat vše, aby dětem umožnila zdravý vývoj (po tělesné i psychické stránce). V tomto případě stojí za povšimnutí například to, že věnovala úsilí nejen péči o děti, ale také tomu, aby našla matku dětí a spojila tak rodinu.

Ze všech poznámek Boženy Hrejsové a z jejích dopisů je vidět, že se věnovala individuálně každému dítěti, které dětským domovem prošlo. Zajímala se o další osud dětí, které umístila do rodin a nadále jim pomáhala i v dospělém životě. Její sociální práce s dětmi nekončila materiální pomocí v nouzi a nalezením nové rodiny, ale zahrnovala také péči o zdravý rozumový a morální vývoj dítěte. Božena Hrejsová se snažila o to, aby z dětí, o které se starala, vyrostli pokud možno odpovědní dospělí lidé, kteří mají dostatečné zázemí a schopnosti, aby se o sebe mohli sami postarat. Božena Hrejsová považovala za důležité také to, aby děti věděly, odkud pocházejí, co se stalo s jejich původními rodiči a sourozenci, a čím si v dětství prošly. Toto vše dokumentuje dopis Boženy Hrejsové, který adresovala jedné své bývalé svěřenyni. Uvádím jej v **Příloze 2.** Za povšimnutí v něm stojí také to, jaký důraz klade Božena Hrejsová na to, aby si její svěřenyně vážila jak svých biologických rodičů, tak těch adoptivních.

Jak již bylo výše napsáno, Božena Hrejsová svou sociální činnost vykonávala pod záštitou strážnické Okresní péče o mládež. Ve výroční zprávě o činnosti Okresní péče o mládež a spolku Červeného kříže ve Strážnici za rok 1939 (*S 470/VI – 1*) se dočteme, jakým činností se Okresní péče o mládež v příslušném roce věnovala. Uvádím zde jejich výčet:

- právní ochrana mládeže (zajištění poručnictví, stanovení výživného); dozor nad dětmi v cizí péči; sociální ochrana dětí v cizí péči
- pomocnictví při soudech mládeže; poradny pro matky a děti
- denní útulky (určeny pro děti do 6 let, funguje o prázdninách pro děti matek, které pracují v zemědělství)
- poradna pro volbu povolání ve Strážnici (zjišťuje tělesné a duševní vlastnosti mládeže a porovnává je s požadavky různých povolání)
- rodinná péče (podpora rodin); ochranná výchova dětí v cizí péči (Okresní dětský domov, rodinná kolonie, volná rodinná péče).

Z výše uvedených činností se budeme podrobněji věnovat Poradnám pro matky a děti. V rukopisech Boženy Hrejsové nalezneme jeden dlouhý text věnovaný těmto poradnám (*S 470/IV – 7*). V něm Božena Hrejsová píše, že dostala zprávu od České zemské péče o mládež, že kvůli nedostatku finančních prostředků mají být propuš-

těny sociální pracovnice působící v rámci těchto poraden. Božena Hrejsová v textu vyzdvihuje význam poraden jako takových a také důležitost práce sociálních pracovníků. Konkrétně vyzdvihuje činnost své dlouholeté spolupracovnice Aničky, která působí již 12 let jako sociální pracovnice v Okresní péči o mládež a pomáhá zajišťovat nejen poradny, ale také Dětský domov či Ozdravovnu. Její obětavost popisuje **Hrejsová (S 470/IV – 7)** takto: „... Naše sociální pracovnice vžila se tak do své práce, že ji nic neodradí, ani nejmizernější počasí, od návštěven do poraden. Do Hroznové Lhoty musí pěšky nebo na kole, dá-li se. Velká zabere celý den – drabou. Lipov jedna cesta pěšky, jedna na kole. Což v létě, ale v zimě. Tu jde o zdraví a Anička nevynechává, kdyby život tratit. „Matky přijdou, musím být na místě...“

Božena Hrejsová (S 470/IV – 7) píše, že poradny pro matky a děti působí na Strážnicku již dvanáctým rokem. Za tu dobu se jich podařilo založit pět. Tři z nich působí v sídlech obvodních lékařů a dvě mimo tato sídla. K činnosti poradny je třeba, jak Hrejsová píše, místnosti, lékaře a sociální pracovnice. Původně se poradny potýkaly s velkou nedůvěrou ze strany matek, tu se ale podařilo odbourat a poradny jsou již dobře zavedeny. Poradny slouží především k prevenci vážných onemocnění u dětí, působí již na matky před porodem, radí také po porodu, jak správně pečovat o dítě, v případě potřeby zajišťují léčení dětí nebo pomáhají hmotně zabezpečit rodinu. Význam poraden ilustruje **Hrejsová (S 470/IV – 7)** na tomto příkladu:

„... Mamička přinesla do poradny děvčátko jako z gumy, kostečky se ohýbají. Lékař prohlíží: „Co se stalo s kostičkou ve stehénku?“ Mamička: „Nevím, má jakousi hrču.“ Lékař – Nožka je špatně srostlá po zlomenině. Těžký rachitis do nemocnice. Dlouho trvalo, než děvčátko vyléčili. Vyrostla z ní pěkná děvčička a nechruče.“ Co by bylo bez poradny...“

Přesto, jak píše **Hrejsová (S 470/IV – 7)**, se stále nejchudší matky ostýchají chodit do poradny, protože nemohou své děti nastrojit a protože se bojí reakcí okolí. V takových případech je nezbytný zásah sociální pracovnice, která objíždí vesnice, navštěvuje rodiny, radí a pomáhá přímo na místě. **Hrejsová (S 470/IV – 7)** uvádí pro příklad, jak to vypadalo v jedné rodině, kterou sociální pracovnice navštívila: „... Byt – se stěn teče – zima, – nestačí donést dříví z lesa na otop. Otec bez zaměstnání, 4 děti bledé, všichni podživené. Kojenec má celou hlavíčku, jakoby v strupové čepičce, matka hlásí: „má ohnípar.“ Předně potraviny opatřeny, mléko, na obec, vynutit jiný byt poukazem, že léčení nemocných dětí v nemocnici vyžádá si mnohem větších nákladů a ještě větší starost vyrostle obci s dětmi neduživými. Na obci vyřídili kladně, k lékaři – nejmenší poslat do nemocnice, otci opatřena práce...“

Myslím, že z uvedených případů je patrné, že činnost Okresní péče o mládež ve Strážnici byla velice komplexní. S rodinami a jejich potřebami se zacházelo citlivě. Je zde patrná snaha zachovat rodinu a pomoci ji zvládnout situaci bídy či nemoci. Po-

radny pro matky a děti se nestaraly jen o zdraví dětí, ale také o to, aby děti žily ve zdravém prostředí, aby netrpěly bídou a aby byla zachována jejich rodina.

Na závěr povídání o Boženě Hrejsové bych se ráda zamyslela nad tím, v čem spatřuji její hlavní odkaz pro současnost. Podle mého názoru je Božena Hrejsová v první řadě jistým vzorem. Lidem, kteří se seznámí s jejím životem a způsobem práce, může být inspirací její kreativnost a její vůle pomáhat dětem, se kterou dokázala překonat mnoho překážek. V její činnosti učitelské vidíme mnoho prvků, které se v současné české škole zavádějí a které jsou vyzdvihovány odbornou literaturou – jedná se např. o učení prostřednictvím vlastní zkušenosti a činnosti dítěte, propojení jednotlivých oblastí učiva, důraz na dobré klima ve škole apod. Na činnosti Boženy Hrejsové obdivuji ovšem nejvíce to, že si vždy dokázala najít čas a energii, aby se opravdu důkladně a individuálně věnovala každému žákovi, případně každému dítěti, kterému pomáhala při své práci sociální. Zajímala se o to, v jakém prostředí žijí její žáci, kam budou směřovat jejich kroky po skončení školy a jestli se opravdu uplatní ve společnosti, a v tom, aby se uplatnili, jim také pomáhala. V případě opuštěných dětí, kterým našla rodinu, se dále starala o to, jak se vyvíjejí, zda studují a případně jim sama studium nebo práci zprostředkovávala. Pokud to bylo možné, snažila se, aby byla zachována rodina dítěte. Pomáhala rodičům překlenout nejtěžší období, najít si práci apod.

Tento osobní přístup podle mého názoru možná v současném školství i v sociálních službách občas chybí. Zřejmě je to ale pochopitelné. Za prvé není asi možné, aby současní učitelé nebo sociální pracovníci (zvláště ve velkých městech) měli takový přehled o svých žácích či klientech, jaký měla Božena Hrejsová v podmínkách malého města, kde žila a kde byla, jak se zdá, známou osobou. Je také třeba si uvědomit, že Božena Hrejsová musela zřejmě své práci obětovat svůj soukromý život a musela být zřejmě také velice odolnou a silnou ženou, aby zvládla psychická úskalí takto intenzivní práce. Není, podle mého názoru, možné chtít od každého učitele nebo sociálního pracovníka, aby pracoval se stejným zanícením jako Božena Hrejsová. Je ale možné snažit se, aby škola byla více otevřená mimoškolnímu životu dítěte a aby sociální služby byly pokud možno co nejvíce individualizované a aby zde převládal osobní přístup nad přístupem úředním.

2.2. František Bakule a jeho práce sociální

Dalším učitelem, jehož činnosti se budeme věnovat, je František Bakule. Jedná se o muže, který je považován za jednoho z otců českého pokusnictví. Své pedagogické pokusy realizoval již v době před první světovou válkou, a to především ve škole na Malé Skále. Proslavil se ale hlavně jako ředitel Jedličkova ústavu v Praze a zakladatel

dětského sboru tzv. Bakulových zpěváků. Jeho dílo bylo mnohými obdivováno a některými kolegy učiteli také kritizováno. V této části práce se zaměříme především na jeho práci se sociálně znevýhodněnými pražskými dětmi v době prvorepublikové. Nejprve ale následuje seznámení se s osobností Františka Bakuleho a s jeho životem. Pojednáváme zde především o tom, jak se vyvíjel Bakule jako učitel a sociální pedagog. Seznámení se s kompletním vývojem Bakuleho a jeho aktivit považujeme za nezbytné pro pochopení Bakulových snah o sociální výchovu a sociální práci s pražskou mládeží v období prvorepublikovém.

2.2.1. Představení Františka Bakuleho

František Bakule se narodil 18. května 1877 v Lidmovicích u Vodňan jako syn místního statkáře. Již od dětství byl František Bakule veden k hudbě. Obecnou školu absolvoval ve Skočicích, poté nastoupil na písecké gymnázium. Touha stát se učitelem ale způsobila, že František Bakule nedokončil studium na gymnáziu a přešel do měšťanské školy v Příbrami. Zde také absolvoval studium na učitelském ústavu. (*Titzl, 1998*)

Svou učitelskou dráhu zahájil Bakule v roce 1897 ve Vrapicích na Kladensku. Dostal se zde do kontaktu s dětmi z hornických a dělnických rodin a to prohloubilo jeho sociální citění. Již v počátku svého učitelského působení se Bakule seznámil s pedagogickými spisy Tolstého a nadšeně jeho názory na výchovu přijímal. Bakule se od počátku své pedagogické kariéry snažil o inovaci vyučovacích metod. Během svého působení v Družci (taktéž na Kladensku) sestavil svůj první dětský pěvecký sbor. Prostřednictvím veřejných vystoupení a vystoupení před rodiči se snažil navázat kontakt s mimoškolním prostředím. Bakule často inicioval debaty s místními obyvateli, například na téma pití alkoholu a jeho škodlivosti. Při hornických stávkách se stavěl na stranu horníků. Bakulův postoj k církvi a k výuce náboženství byl příčinou řady disciplinárních řízení. Lidovými činnostmi se Bakule věnoval také během svého působení na škole v Kozlech u Všetat. Založil zde dokonce veřejnou knihovnu. (*Titzl, 1998*)

V roce 1901 byl František Bakule přeložen na obecnou školu na Malé Skále. Jednalo se o malebnou, ale velmi chudou obec. Zdrojem obživy většiny domácností byla sklářská výroba, které se často musely účastnit i děti. Docházka dětí do školy byla tedy velmi slabá. *Titzl (1998)* uvádí, že z dětí zapsaných na maloskalskou školu byly čtyři pětiny výdělečně činny. Děti pracovaly v průměru šest hodin denně. Maloskalským dětem věnoval Bakule velké množství času i mimo vyučování. Zval je k sobě do bytu, kde si mohly číst knihy, hrát šachy nebo povídat. Bakule se v této době připojil k hnutí za uměleckou výchovu. Pokoušel se probudit ve svých žácích tvořivost.

Zvláště se Bakule věnoval rozvoji volného slohu. Práce Bakulových žáků byly natolik zdařilé, že je spisovatel Herben publikoval v *Besedách Času*. Bakulova práce sklídila tehdy velký ohlas i mezi ostatními učiteli. *(Titzl, 1998)*

Ke konci svého působení na Malé Skále se začal Bakule více věnovat výchově hudební. Vytvořil se svými žáky sbor, se kterým často vystupoval na veřejnosti. Úspěchu Bakule se svým sborem dosáhl i na vystoupení v Obecním domě v Praze roku 1912. Při tomto vystupování se František Bakule setkal s MUDr. Rudolfem Jedličkou a toto setkání se stalo pro Bakuleho osudovým. Tento slavný lékař a předseda Spolku pro výchovu rachitiků a mrzáků nabídl Bakulemu, aby se stal učitelem v nově zakládaném ústavu pro zmrzačené v Praze. *(Titzl, 1998)*

František Bakule uvítal možnost odejít z veřejného školství. O prázdninách roku 1912 proto absolvoval studijní cestu po německých ústavech pro zmrzačené. Do Jedličkova ústavu nastoupil Bakule jako ředitel v roce 1913. V tomtéž roce bylo do ústavu přijato 12 chovanců. Jednalo se o děti pohybově postižené, ale po duševní stránce normální. Tyto děti tvořily i v budoucnosti jádro dětského osazenstva Jedličkova ústavu (a později Bakulovy družiny) a přibýlo k nim v průběhu let již jen několik jednotlivců. *(Titzl, 1998)*

František Bakule se práci v ústavu věnoval plně. V budově ústavu dokonce i bydlel. Skupinu jeho spolupracovníků kromě ústavního lékaře Jedličky tvořily „matka ústavu“ paní Božena Janků a dvě bývalé Bakulovy žáčky z Malé Skály Marie Donátová a Miluše Šikolová, které zastávaly roli pěstounek. Později řady pracovníků ústavu rozšířila i dobrovolná spolupracovnice Lída Durdíková, která literárně zachytila příběhy některých Bakulových svěřenců. Dětem bylo v ústavu vytvořeno láskyplné prostředí. Ve školní práci se důraz kladl na pracovní výchovu, zejména na manuální práci. Bakule se z toho důvodu věnoval studiu mnohých řemesel. V prvním roce existence školy se děti vůbec nevěnovaly čtení a psaní. Třída se proměnila v dílnu, ve které mohly děti svobodně tvořit. Děti se věnovaly košíkářství, práci s textilem, papírem i dřevem. Bakule je vedl k poznání, že i přes tělesný hendikep mohou vytvářet kvalitní výrobky. Vedl je také k samostatnosti v péči o sebe samé. Čtení a psaní se děti začaly učit, až když je k tomu dovedl jejich vlastní zájem. Ve výchově přistupoval Bakule k dětem zcela individuálně. Výuka se vždy řídila tím, co přinesl sám život. *(Titzl, 1998)*

V období první světové války byla při Jedličkově ústavu zřízena škola pro válečné invalidy a dílna na výrobu protéz. Bakulovi žáci spolupracovali s dospělými invalidy. Tato koedukace dospělých s dětmi byla nápadem Bakuleho. Dospělým invalidům velmi po psychické stránce prospělo, když viděli zručnost podobně hendikepovaných dětí a způsob, jakým se se svým osudem vyrovnávají. *(Titzl, 1998)*

Také v Jedličkově ústavu pokračoval Bakule s výchovou uměleckou. Z jeho žáků nejvíce vynikl chlapec, kterému se přezdívalo Šarkán. Tento chlapec se později proslavil jako výborný malíř a dekoratér. Výchova umělecká tvořila ale jen jakýsi přírůstek k výchově pracovní. Manuální činnost tvořila základ života ústavu. Bakulovi žáci dokonce v roce 1917 vytvořili Dětské výrobní družstvo. Toto družstvo prodávalo řemeslné výrobky dětí (například úspěšné pohyblivé hračky). Děti tak měly možnost procvičit se i v oblasti obchodu, matematiky apod. *(Spěváček, 1978)*

V roce 1919 byl po neshodách s vedením Jedličkova ústavu Bakule propuštěn. S ním odešlo z ústavu také 11 chlapců a jedna dívka, obě pěstounky Marie a Miluška a spolupracovnice Lída Durdíková. Tak vznikla známá Bakulova družina. Bakulovi se podařilo pro svou družinu získat formální status ústavu. V roce 1919 tak oficiálně vznikl Ústav pro výchovu životem a prací. Právní záštitu nad tímto ústavem převzalo Sdružení přátel výchovy životem a prací, které také vzniklo v roce 1919. Členy tohoto sdružení se stali významní představitelé veřejného života a odborníci z oblasti pedagogiky a sociální péče. Sdružení po jistou dobu (na počátku dvacátých let) předsedal Otakar Kádner, ve třicátých letech se předsedou Sdružení stal Václav Příhoda. *(Titzl, 1998)*

Přestože Bakulova družina již v roce 1919 získala status ústavu, představovala v prvních letech po odchodu z Jedličkova ústavu spíše kočovný spolek. Bylo to způsobeno tím, že chyběly prostory, kde by se mohla trvale usídlit. Z počátku žili členové Bakulovy družiny v bytě v Ječné ulici, kde nejen bydleli, ale také pracovali. Prostory bytu byly změněny na improvizovanou dílnu, kde Bakulovi svěřenci pouze jednoduchými nástroji a z obyčejných materiálů vyráběli předměty vhodné k prodeji. Takto si družina zajišťovala živobytí v prvním roce po opuštění Jedličkova ústavu. *(Titzl, 1998)*

V létě roku 1919 byla Bakulova družina pozvána na měsíc do dětské osady, kterou ve Vysokých Tatrách organizoval Americký červený kříž. Členové Bakulovy družiny zde působili ve funkci vychovatelů. Jejich úkolem bylo věnovat se dětem z osady a předat jim něco ze svých řemeslných a výtvarných dovedností. Zde se Bakulova družina seznámila s představitelkou Amerického červeného kříže paní Herrisonovou. Tato žena byla nadšena činností Bakulovy družiny i jejím záměrem věnovat se výchovné činnosti mezi sociálně znevýhodněnými dětmi. Rozhodla se, že se pokusí pro Bakuleho a jeho družinu získat finanční podporu. *(Titzl, 1998)*

Po odjezdu z letní osady ve Vysokých Tatrách se Bakulova družina již nemohla vrátit do pražského bytu. Tím již zcela přišla o přístřeší. Po několik dalších měsíců putovala z jednoho provizorního obydlí do druhého a na své živobytí si vydělávala hraním loutkového divadla a pořádáním výchovných přednášek a seminářů. *(Titzl, 1998)*

Mezitím, co Bakulova družina putovala po celé republice, se Bakule snažil sehnat v Praze pro své svěřence přístřeší, což se mu na počátku dvacátých let konečně podařilo. Bakulova družina získala k užívání budovu záložní nemocnice v Praze na Smíchově, tzv. Kalendovku. Tento pobyt dojednala Bakulovi a jeho družině smíchovská sociální pracovnice paní Dvořáková. Ta se s Bakulem dohodla, že jeho družina bude organizovat výchovné kroužky pro mládež z okolí. Zde si Bakule mohl poprvé vyzkoušet realizaci svého dávného cíle – společné výchovy dětí postižených a zdravých. *(Titzl, 1998)*

Ani během pobytu v záložní nemocnici na Smíchově neustal kontakt mezi Bakuleho družinou a paní Harrisonovou, představitelkou Amerického červeného kříže. Tato žena několikrát navštívila Kalendovku a viděla, jak zde Bakule a jeho svěřenci pracují s dětmi z pražské periferie. A k rozvoji této činnosti výrazně přispěla. Nejprve obstarala pro Bakuleho finance na pořízení pracovního nářadí a poté se zasloužila také o to, aby byla Bakulově družině udělena čestná cena Amerického červeného kříže ve výši 25 000 dolarů, která byla určena na podporu mimořádných evropských aktivit v oblasti sociální péče. *(Titzl, 1998)*

Do krátkého období působení Bakuleho v záložní nemocnici na Smíchově (trvalo od ledna 1920 do dubna 1920) spadá také vznik pěveckého sboru, který se později proslavil pod názvem Bakulovi zpěváci. Sbor začal vznikat spontánně tím, že se děti z pražských Košíř a Smíchova navštěvující dílny v Kalendovce začaly připojovat k zpívajícím členům Bakulovy družiny. Oporami a sólistkami sboru se staly Marie Donátová a Miluška Šikolová. *(Titzl, 1998)*

Z důvodu vypuknutí infekce byla v dubnu 1920 Bakulova družina nucena opustit budovu záložní nemocnice. Náhradní přístřeší získala v malém domečku v Praze na Klamovce. Zde žila a působila asi jeden rok. I sem docházely děti z okolí a konaly se zde zkoušky pěveckého sboru. Ale prostory domečku na Klamovce byly příliš stísněné. Nemohly dlouhodobě sloužit zároveň jako obydlí pro Bakulovu družinu a jako místo pro konání mimoškolní činnosti s dětmi z pražské periferie. Bakulova družina tedy potřebovala nový objekt. V té době již měla k dispozici finanční částku darovanou Americkým červeným křížem a rozhodla se tedy pro koupi vlastní budovy a pozemků. *(Titzl, 1998)*

Bakule zakoupil obytnou vilu v Mozartově ulici na Smíchově (dnes ulice U Mrázovky) a k ní přilehlé pozemky. Pozemky měly být v budoucnosti použity k rozšíření ústavu. Do budovy v Mozartově ulici se postupně přestěhovali všichni členové Bakulovy družiny. Na přilehlých pozemcích začala již v roce 1920 výstavba nové budovy, která měla být hlavním sídlem Ústavu pro výchovu životem a prací. Výstavba se díky mnoha překážkám protáhla na celých 12 let. Byla dokončena až v roce 1932,

tedy v době, kdy se Bakulův ústav již potýkal s těžkými finančními problémy. *(Titzl, 1998)*

Po přesídlení do vily v Mozartově ulici se Bakule se svou družinou nemohl ještě zcela oddat plánované výchovné činnosti s pražskou mládeží. Alespoň ne v takovém rozsahu, v jakém by si Bakule přál. Finanční potíže s vedením ústavu způsobily, že Bakule a jeho Družina museli velkou část své energie věnovat výdělečné činnosti. Jednou její složkou bylo výrobní družstvo vedené Bakulovými svěřenci, které prodávalo výrobky členů Bakulovy družiny. Dalším zdrojem příjmů byla činnost sboru Bakulových zpěváků. Jejich vystoupení ale rozhodně neměla jen výdělečný charakter. *(Titzl, 1998)*

Bakule s členy sboru objížděl nejen Československo, ale i mnoho cizích zemí a sbor všude sklízel velké ovace. Zájezdy Bakulových zpěváků si kladly za cíl poučit veřejnost ve věcech výchovy a také šířit dobré jméno Československé republiky v zahraničí. Bakulovi zpěváci byli chápáni často jako hlasatelé smíření mezi národy. V roce 1923 navštívili Bakulovi zpěváci například Spojené státy Americké, kde vystupovali ve slavné Carnegie Hall a také v Bílém domě. Bakule se svým sborem navštívil i řadu pedagogických kongresů v cizině, na kterých také přednášel o své práci. Velký obdiv si Bakulovi zpěváci získali také při zájezdu do Francie v roce 1929. *(Faucher, 1998)*

Horší časy pro Bakuleho a jeho družinu přinesla třicátá léta dvacátého století. Bakuleho velké zdravotní obtíže na počátku třicátých let způsobily pozastavení koncertních vystoupení. Nedostatek finančních prostředků způsobený přestávkou ve veřejných vystoupeních a finanční krizí vedl postupně k úpadku Bakulova ústavu. Bakule byl nucen uzavřít experimentální třídu, kterou ve svém ústavu zřídil, i dílny. Rozpusťtil také pěvecký sbor. V důsledku nesplacených dluhů byla budova Bakulova ústavu v roce 1937 prodána v dražbě. Bakule poté odešel do penze a začal pracovat na svých pamětech, které ovšem nikdy nebyly vydány knižně. *(Faucher, 1998)*

František Bakule zemřel 15. ledna 1957. *(Faucher, 1998)*

2.2.2. Přínos Františka Bakuleho na poli sociální výchovy sociální práce

V předcházejícím textu jsme se seznámili s tím, jakým různým činnostem se věnoval František Bakule během celé své profesní dráhy. Prvky sociální výchovy se v Bakuleho práci objevovaly již od prvního učitelského působení. Můžeme k nim zařadit lidovými výchovnou činnost, které se Bakule věnoval na Kladensku, nebo práci s dětmi v době mimoškolní během působení na Malé Skále. Nyní se ale hlouběji zaměříme na jeho sociálně orientovanou činnost s pražskými dětmi a mládeží, které se věnoval v době po odchodu z Jedličkova ústavu a tedy v období první republiky.

Poté, co František Bakule opustil Jedličkův ústav, se mu otevřelo i zcela nové pole působnosti. Nadále se věnoval dětem invalidním, které s ním opustily Jedličkův ústav, ale řady svých chovanců rozšířil i o mnoho dětí z pražské periferie.

Jelikož Bakulova družina po opuštění Jedličkova ústavu již neměla potřebné zázemí, byla nucena postavit se na vlastní nohy a prokázat, že se její členové dokážou sami postarat o své živobytí. V této chvíli se v plné míře ukázalo, že výchova Bakuleho, která děti vedla k tomu, aby se staly soběstačnými a řemeslně zdatnými, byla dobře zvolena. Od samého začátku považoval Bakule za nejdůležitější moment v práci s dětmi s postižením to, že jim dokáže, že mohou být platnými členy společnosti. Tento Bakuleho postoj k výchově dětí se zdravotním postižením považují za inspirativní i pro současné pracovníky v oblasti výchovy a vzdělávání dětí se zdravotním postižením. Je ukázkou toho, že Bakule vždy myslel i na uplatnění svých žáků v životě a že mu nešlo jen o školní výuku.

Faucher (1998) uvádí, jak se o své práci s dětmi s postižením na konferenci v Heidelbergu v roce 1925 vyjadřoval sám Bakule:

„... Ne z milosti trpění, příživníci, ale produktivní její členové (společnosti – pozn. autora), sami opatřující si, čeho třeba pro život. Soudil jsem: Mé děti mají se naučit žít. Dobrá. Musí tedy poznat, co je život. Ten, který byl mimo temný kout, v němž ony se dosud krčily. Ten, který hřmí mimo domeček, v němž teď se kolem mne tulí. Ten, který má jiné a větší požadavky, než jsou ony, na něž bych já podle schválených osnov směl jim dávat recepty ve škole. Život, jaký je. Který drtí i zalévá štěstím, v němž musíme se bít do krve a jímž dá se také žít lehkým, bezstarostným krokem, někdy. Pro ten mají být vychovávány. Čím? Jím samým. Není lepšího učitele, Život tedy ať k nim přistoupí, dá se jim poznat. Poví, co chce. Otevřel jsem okna i dveře. Dokořán. Životu. Mohl až k mým maličkým. Blízko k nim mohl. Až přímo na tělo i na duši. ...“ (**Faucher, 1998, s. 90 – 91**)

Jak jsme již zmiňovali, Bakulovu družinu tvořilo 12 bývalých chovanců Jedličkova ústavu. Jednalo se o velice různorodou skupinu. Dvěma nejmladším hochům bylo dvanáct let, dvěma nejstarším již jedenadvacet let. Různá byla i závažnost postižení, kterým členové Bakulovy družiny trpěli. V družině byl například chlapec, který se narodil s nevyvinutými horními končetinami, jeden chlapec ochrnutý na všechny čtyři končetiny, dva chlapci s ochrnutými dolními končetinami, další členové družiny měli většinou ochrnutou či amputovanou jednu končetinu. (**Titzl, 1998**)

Bakulovým cílem po odchodu z Jedličkova ústavu bylo vytvořit svůj vlastní výchovný ústav, kde by mohl pracovat jak s dětmi postiženými, tak s dětmi zdravými. Bakule chtěl, aby jeho experimentální ústav sloužil nejen úkolům výchovným, ale také úkolům sociální péče. (**Durdíková, 1934**)

Bakuleho snaha společně vychovávat děti zdravotně postižené s dětmi bez postižení byla na svou dobu velmi pokroková a nová. Bakule viděl ve svých zdravotně znevýhodněných svěřencích velký výchovný potenciál. Byl přesvědčen, že mohou svou houževnatostí a odhodláním působit jako vzor pro děti žijící na ulici, které nevyužívají svůj volný čas k žádné smysluplné činnosti. S podobným momentem pracoval i tehdy, když v době svého působení v Jedličkově ústavu zval dospělé invalidy ke spolupráci s dětmi.

František Bakule měl v plánu dát svému Ústavu pro výchovu životem a prací podobu volného internátu. Bakule si uvědomoval, že zařízení, které buduje, bude moci plnit své vzdělávací funkce teprve tehdy, až zabezpečí všem svým postiženým i nepostiženým chovancům a žákům v dostatečné míře naplnění základních sociálních potřeb. *(Titzl, 1998)*

Na 1. sjezdu československého učitelstva pořádaném v roce 1920 pronesl Bakule projev s názvem *Výchova životem a prací*. Představil v něm svou vizi toho, jak by mělo fungovat veřejné školství v osvobozené republice. Bakule požadoval, aby byla zavedena jednotná škola pro děti od 7 do 16 let, která by byla rozdělena do tří stupňů. Požadoval, aby se škola otevřela životu a byla místem, které dětem umožní připravit se na život a na úkoly, které přináší. Bakulův projev cituje *Gregor (1982, str. 27)*:

„... Aby ten úkol mohla plnit zvláště mezi dětmi, jimž je toho nejvíce třeba, musí příští škola být internátem. Volným internátem, který by děti nevězněl, jak internáty dosavadní, a nevytrhával jich z rodiny tam, kde se jim výchovně v jiném dává, čeho potřebují. Zato škola-internát nahradí dětem nedostatky, jimiž trpí v rodinách špatně uspořádaných: poskytne jim teplé vlnitosti a lásky, dá příležitost k výchovnému zaměstnání i k ušlechtilé zábavě v kruhu dobrých druhů. Poskytne dětem čistého lůžka, nedostává-li se jim toho doma, a bude i jejich těla vydatně krmit, trpí-li špatnou výživou. ...“

Jak jsme se dočetli již výše, Bakule nemohl ideu volného internátu pro společnou výchovu dětí zdravotně a sociálně znevýhodněných realizovat ihned po odchodu z Jedličkova ústavu. Poprvé se dosažení svého cíle Bakule přiblížil během krátkého pobytu své družiny v budově záložní nemocnice v Praze na Smíchově.

Hned jak se do tohoto objektu vojenské nemocnice na Smíchově Bakulova družina přestěhovala, začala do něj zvat děti z okolí. Své svěřence do budovy Kalendovky přiváděla smíchovská sociální pracovnice paní Dvořáková. Brzy se zprávy o tom, co se v Kalendovce děje, roznesly mezi ostatní děti, a ty samy chodily a chtěly se účastnit prací v dílnách a jiných činnostech, které pro ně byly v Kalendovce přichystány. V přízemních prostorách budovy zřídil Bakule se svou družinou dílny. Pořízení pracovního materiálu a náčiní umožnil finanční dar Amerického červeného kříže. Členové Bakulovy družiny si rozdělili úkoly, které budou plnit při práci s dětmi z okolí. Bylo

tak zřízeno hned několik oddělení zaměřených na různé typy činností. Bylo to oddělení kreslířské a malířské, oddělení školské, dále oddělení knihařské a kartonážní, řezbářské a košíkářské. Lída Durdíková se zaměřila na činnosti, které byly zajímavé hlavně pro dívky. Zaměstnávala je četbou, deklamací, divadlem a tancem. Miluška Šikolová a Marie Donátová učily děvčata ručním pracím a zpěvu. Mezi dětmi v Kalendovce působil také učitel ručních prací a zručný kreslíř Goldfiger. Ti členové Bakulovy družiny, kteří nepracovali v dílnách, si vzali na starost další potřebné činnosti, jako bylo vedení účetnictví či obstarávání pochůzek po Praze a nošení výrobků a materiálu. *(Bakule, Srdcem)*

O dětech, které přicházely do Kalendovky a účastnily se zde nabízených aktivit, se Bakule vyjádřil ve svém spise *Srdcem (s. 161 – 162)* takto:

„... Smíchovské a košířské ulice se hemžily kluky a děvčaty. Školního vyučování bylo málo. Mnoho pražských škol sloužilo za kasárny. A protože doma to bylo nudné, a protože mnozí rodiče těžko sháněli živobytí a málo času jim zbývalo k péči o děti, měla mládež domov na ulici. Že by se tam dobře chovala, nedalo se tvrdit. Avšak také „Košířáci“ měli svou slavnou pověst. Že jsou největšími uličníky ve Velké Praze. Nevím, jestliže se tím nekřivdilo jejich nejbližším sousedům, „Smíchovákům“. Na každý způsob to, co jedni i druzí na ulici páchali, nebylo nijak chvályhodné a bylo velmi žádoucno učinit pokus o zcivilizování těchto pouličních divochů. Nebyli všichni zlí na svých srdcích. Ke zlému je sváděla jen příležitost, kterou jim dávala ulice. Bylo třeba odlákat je odtud a dát jim jiné, lepší příležitosti k vybití jejich bouřlivé životnosti...“

Odlákat děti z ulice a přivábit je do Kalendovky nedalo Bakulově družině mnoho práce. Děti si samy mezi sebou rozšířily zprávy o tom, co se v této budově děje. Všechny byly zvědavé na šikovné zmrzačené členy družiny, kteří i přes své postižení vyrábějí úžasné předměty. Děti se pak samy chtěly naučit to, co umějí Bakulovi svěřenci. Chtěly si umět opravit nebo vyrobit hračku samy. V Kalendovce mohly děti pracovat s kvalitním nářadím, které ještě nikdy neměly k dispozici. Byl zde také dostatek materiálu a děti se měly na koho obrátit s žádostí o radu a o pomoc. Děvčata byla okouzlena zpěvem Milušky a Marie z Bakulovy družiny a chtěla se také naučit takto krásně zpívat. Děvčata ze Smíchova a z Košíř byla také nadšena, když si mohla vyrobit nebo ušít něco krásného pro sebe a pro své blízké. *(Bakule, Srdcem)*

Z členů Bakulovy družiny a z těch nejzručnějších dětí přicházejících z ulice byla v Kalendovce sestavena výrobní skupina. Výrobky této skupiny byly určeny k prodeji. Peníze utržené z prodeje předmětů si členové výrobní skupiny rozdělovali mezi sebe. *(Bakule, Srdcem)*

V Kalendovce netrávily děti ale čas pouze prací v dílnách. Budovu obklopoval velký park a v něm se děti mohly věnovat volně hrám. Děti docházely do Kalendovky rády

a dobrovolně. Dobrovolně se zde daly dokonce zlákat i k tomu, že se ve školském oddělení věnovaly domácím úkolům a jiným školním přípravám. To považoval Bakule za velký úspěch. Podle Bakuleho se činností v Kalendovce účastnily stovky dětí.

(Bakule, Srdcem)

Ačkoliv strávil Bakule se svou družinou v Kalendovce jen krátkou dobu, stihl zde alespoň částečně uskutečnit svou představu o tom, jak by měla vypadat sociálně výchovná činnost s dětmi z městské periferie. Bakulemu a jeho družině se podařilo vzbudit v dětech z Košíř a Smíchova zájem o práce v dílnách a o další činnosti, kterými je možné naplnit volný čas. Bakule vycházel z předpokladu, že pokud budou mít děti kde trávit svůj volný čas a bude jim věnována dostatečná pozornost, bude se tak předcházet sociálně patologickým jevům mezi mládeží.

Práce Bakuleho a jeho družiny byla brzy přerušena nutností opustit budovu Kalendovky. Nové ubytování získala družina v malém domku, který stál na okraji velkého parku v Praze na Klamovce. Tato budova byla ještě více vzdálena od centra města než Kalendovka. Jednalo se navíc o mnohem menší budovu, ve které bylo místo pouze pro jednu nevelkou dílnu. Děti ze Smíchova a Košíř přesto docházely za Bakuleho družinou i poté, co se přesunula na Klamovku. Jelikož nebylo možné zaměstnávat nadále děti v dílnách, jedinou aktivitou, která přetrvala, se stal sborový zpěv. Tak se tedy i na Klamovce nadále rozvíjel a rozrůstal sbor Bakulových zpěváků. *(Bakule, Srdcem)*

Po zakoupení vily a pozemků v Mozartově ulici stále pokračovala spolupráce Bakulovy družiny s dětmi ze Smíchova a Košíř.

„... Chlapci a děvčata z předměstských ulic, kteří zvykli si s námi denně se stýkat, zvykli si nakonec považovat se i za trvalé členy naší pracovní družiny: co bylo naší snahou, stalo se i jejich snahou – a oni rozhodli se věnovat všechn svůj volný čas k uskutečňování našich cílů. Po své denní práci – večer – scházejí se denně k nám, aby s námi pracovali a ti, kdo z nich naučili se u nás zpívat, každou neděli vyjíždějí s námi ke koncertům, z jejichž výměnků nepodržují pro sebe ani halěře. Vše odevzdávají k účelům, jež sleduje náš výchovný ústav. Každý z nich cítí se nyní částí celku, který má jediný cíl a toho dosáhnout snaží se s napjetím všech svých sil: A tím cílem je – vybudovat veliký, výchovný ústav, v němž by co největší počet dětí zmrzačených i zdravých učilo se znát radost z práce a navyklo si ušlechtilým způsobem zužitkovat svůj volný čas...” (Bakule, Z mých výchovných pokusů, s. 61 – 62)

Podle *Gregora (1982)* bydlelo ve vile v Mozartově ulici asi 40 lidí. Kromě původních členů Bakulovy družiny tu tedy našlo přístřeší mnoho dětí ze sociálně slabých rodin. Kromě toho do Bakulova ústavu denně přicházely děti z předměstí, aby posloucha-

ly vyprávění pana ředitele Bakuleho, pracovaly v dílnách nebo se zúčastnily zkoušek sboru. *(Gregor, 1982)*

I v budově v Mozartově ulici se členové Bakulovy družiny spolu s dětmi z předměstí věnovali práci v dílnách. V první řadě to byly dílny výchovné, ve kterých zkušenější děti z původní Bakulovy družiny učily příchozí děti výrobě jednoduchých předmětů, hraček a ručním pracím. Po roce 1927 zřídil Bakule ve svém ústavu umělecko-průmyslový ateliér. Skupina zkušenějších dětí a dospělých tu navrhovala a vyráběla umělecké předměty – například lampy, lustry, loutky, dekorativní kresby a tapisérie. Dospívající děti se mohly v Bakulově ústavu vyučit řemeslu. K tomu účelu sloužily živnostensky organizované dílny. Ty spravovalo dětské výrobní družstvo (tzv. kooperativ). Byly zde pro chlapce dílny truhlářské a řezbářské a pro dívky krejčovské a modistické. Po jistou dobu měl ústav k dispozici i zahradu, kde se děti mohly naučit pěstovat zeleninu i ozdobné květiny. Ústav měl také svou tiskárnu, která vydávala propagační materiály, programy koncertů Bakulových zpěváků, výtvarné práce svěřenců ústavu, hudebniny apod. *(Gregor, 1982)*

O tom, že se děti a mladí dospělí v Bakulově ústavu naučili věcem, které jim po odchodu z ústavu skutečně pomohly k dobrému pracovnímu uplatnění, svědčí osudy členů Bakulovy družiny. Například Šarkán (Jaroslav Zdrůbecký) absolvoval po odchodu z ústavu grafickou školu a získal diplom knihaře. Po druhé světové válce působil Šarkán v loutkovém ateliéru Jiřího Trnky. Další člen Bakulovy původní družiny Ruda (Rudolf Jarušek) se uplatnil jako ilustrátor a sklář. Mnoho z dívek, které působily ve sboru Bakulových zpěváků, se vyučilo v ústavu modistkami a tato práce je v budoucím životě uspokojivě živila. *(Gregor, 1982)*

Bakulův ústav se dostal v roce 1930 do velkých finančních obtíží. V tomto roce byla poprvé za dobu existence ústavu jeho finanční bilance pasivní. Důvodem tohoto stavu byly velké výdaje spojené s výstavbou nové budovy ústavu a také fakt, že Bakule musel kvůli své nemoci omezit veřejné vystupování. V roce 1931 byla uspořádána velká novinářská akce, která měla podpořit dostavbu budovy ústavu. Ta nakonec opravdu dostavěna byla, ale za cenu velkého zadlužení ústavní pokladny. *(Durdíková, 1934)*

V roce 1932 ještě učinil František Bakule pokus o otevření pokusné třídy v budově ústavu. Tato třída byla určena pro desetileté a jedenáctileté děti. Výuka v pokusné třídě probíhala ve školním roce 1932/ 1933. V září 1933 ale již nemohl Bakule z důvodu finanční krize ústavu ve výuce pokračovat. V roce 1933 se Bakule vzdal funkce ředitele ústavu. Bakule žádal Sdružení výchovy životem a prací, které bylo majitelem Bakulova ústavu, aby se pokusilo předat budovy a pozemky ústavu instituci, která by

byla schopna je využít k práci sociálně výchovné. To se ale bohužel nepodařilo a Bakulův ústav byl nakonec v roce 1937 prodán v dražbě. (*Titzl, 1998*)

František Bakule patřil k pedagogům, kteří upřednostňovali přímou práci s dětmi před prací teoretickou. Proto neexistuje mnoho podkladů svědčících o tom, jaké byly přesně jeho pedagogické postupy a názory. Faucher (1998) uvádí, že metody, které Bakule používal, byly neoddělitelné od jeho osobnosti a tedy nenapodobitelné. Svěrázná osobnost Bakuleho a netradiční přístupy, které používal, vzbuzovaly často kritiku, ale i velký obdiv. Pro současné pedagogy může být život a dílo Bakuleho inspiřující. To, co v současné době může oslovit pedagogickou veřejnost, je například způsob, jakým společně vychovával děti postižené s dětmi zdravými a s dětmi ze sociálně slabších rodin nebo s dospělými válečnými invalidy. Pro Františka Bakuleho bylo vždy důležité poznat dobře každé dítě, které má v péči, a individuálně pro každé dítě najít vhodný způsob výchovy a vzdělání. V oblasti péče o děti postižené se zaměřil na pracovní výchovu. Zastával názor, že manuální a řemeslná zručnost, schopnost samostatné obživy bude pro tyto děti důležitější než teoretická vzdělanost. Tento přístup se mu v praxi skutečně osvědčil. Z dětí, které trpěly nedostatečnou sebedůvěrou a pocházely většinou ze sociálně velmi slabých rodin, se mu podařilo vychovat soběstačné sebevědomé jedince. Na poli práce s předměstskou mládeží slavil Bakule také úspěchy. Dokázal mnoho dětí přivést od zahálčivého způsobu života ke kvalitnímu a prospěšnému způsobu trávení volného času. Mnoha dětem ze Smíchova a Košíř pomohl čas strávený v Bakulově ústavu k tomu, že se vyučily řemeslu, kterým se později mohly žít. Velký vliv mělo soužití dětí zdravých s dětmi tělesně postiženými jistě i na vývoj charakteru všech zúčastněných a na formování jejich životních postojů.

2.3. Eduard Štorch a jeho Dětská farma

Eduard Štorch žil v letech 1878 až 1956. Byl nejen pedagogem, ale také spisovatelem a archeologem. V naší zemi i v zahraničí je Eduard Štorch znám především jako autor knih pro děti, které se převážně odehrávají v pravěku a propojují historická fakta se smyšlenými příběhy. Již méně je Eduard Štorch znám jako člověk, který se celý svůj život věnoval práci pedagogické a který na poli péče o dítě přišel s mnoha novými a podnětnými myšlenkami. Než ale přejdeme k popisu Štorchovy práce pedagogické a sociální, zastavíme se na chvíli u jeho životního příběhu, který nám ukáže, co přivedlo Štorcha k zaměření na péči o zdravotní a sociální blaho dětí.

2.3.1. Život Eduarda Štorcha

Eduard Štorch se narodil 10. dubna 1878 v Ostroměři, kde byl jeho otec zaměstnán ve vodárně. První tři ročníky obecné školy absolvoval Štorch v Josefově, kam se s rodinou přestěhovali. Na tyto roky vzpomínal jako na jedny z nejšťastnějších v životě. Poté se celá rodina přestěhovala do Hradce Králové. V Hradci Králové absolvoval Štorch c. k. vyšší reálnou školu. Po ukončení studií na hradecké reálce složil Štorch úspěšně přijímací zkoušky na c. k. Český ústav pro vzdělávání učitelů v Hradci Králové. V počátcích studia na učitelském ústavu neměl Štorch příliš dobrý prospěch, ale tato situace se časem zlepšila. Vynikajícími výsledky dosahoval Štorch především v českém jazyce a slohu. Maturitu na učitelském ústavu vykonal Eduard Štorch v roce 1897 a v tomto roce také nastoupil svou učitelskou dráhu. *(Kakáč, 1986)*

V letech 1897 až 1903 vystřídal Eduard Štorch jako učitel řadu působišť na různých místech Česka. K častému střídání učitelských míst docházelo podle Kakáče (1986) kvůli tomu, že byl Štorch v nemilosti rakouských úřadů kvůli své osvětové publikační činnosti. Štorch v této době přispíval například do novin Posel z Budče, Osvěta lidu nebo do časopisu Čas. Štorch také přednášel na různá vlastenecká témata a tím budil nevoli úřadů. V letech 1900 až 1903 působil v oblasti Mostecku, kde se silně zapojoval do společenského dění. Psal i sociologické studie, které se týkaly převážně dětí. Vyšlo mu také několik silně sociálně orientovaných povídek. Celou dobu svého působení na Mostecku musel Štorch čelit podle Kakáče (1986) silné perzekuci. Proto také Štorch požádal městskou radu v Praze o poskytnutí místa na některé pražské škole. Městská rada pražská Štorchovi vyhověla a on se mohl v roce 1903 přesunout do obecné školy v Praze Libni, kde získal pozici zatímního učitele. *(Kakáč, 1986)*

V Praze poté již Eduard Štorch zůstal a žil a s malými přestávkami zde pracoval až do své smrti. V roce 1907 se oženil s Boženou Vávrovou a ta mu byla po celý život velkou oporou. V roce 1907 také Eduard Štorch nastoupil na nové místo, na pomocnou školu v Praze – Bubnech. Po vypuknutí první světové války musel Eduard Štorch narukovat. Zařekl se ale, že nevezme do ruky zbraň, a to se mu také podařilo. Téměř celou válku strávil jako pracovník Červeného kříže v karlínské nemocnici. V roce 1918, kdy měl odejít na frontu, unikl z transportu a skryl se v Jedličkově ústavu (v té době vedeném Bakulem), kde působil jako fotograf. *(Kakáč, 1986)*

Po skončení války se Štorch stal ředitelem Dětské ústřední útulny v Praze v Bartolomějské ulici. Tato útulna byla určena pro děti žebravé, toulavé a opuštěné. Během svého působení se zde Štorch zasazoval o zlepšení kvality prostředí v tomto ústavu, jeho žádosti o povolení přestaveb, o vybavení nábytkem apod. ale zůstaly nevyslyšeny. V roce 1919 napsal Štorch dopis ministru školství a národní osvěty, ve kterém přicházel s návrhem na řešení situace dětí chudých a tělesně nebo duševně vadných.

Navrhoval zřízení tzv. Dětského okresu. Jednalo se o jedno území, kde mělo sídlit hned několik ústavů výchovných a sociálních. Podle Štorchova návrhu se mělo jednat o tyto ústavy: ústav pro děti opuštěné, toulavé a žebravé; útulnu pro děti s trvalším pobytem; ústav pro děti zmrzačené; ústav pro děti slabomyslné; ústav pro děti choré; ústav pro děti slepé; ústav pro děti hluchoněmé a ústav pro děti chudé a zároveň duševně nadané. Tyto ústavy měly sloužit k tomu, aby dětem na okraji společnosti poskytl dobrou výchovu a vzdělání a naději na dobré pracovní uplatnění. Štorchův návrh ale zůstal bez odezvy. Štorch se v roce 1919 pro neutěšené podmínky rozhodl z pražské útulny odejít. *(Kakáč, 1986)*

V letech 1919 až 1921 působil Eduard Štorch jako školský inspektor na Slovensku. Upozorňoval na špatné poměry zdejšího školství a na nejednotnost se školstvím v českých zemích. Po návratu ze Slovenska získal Štorch místo zastupujícího odborného učitele na měšťanské škole v Praze v Jindřišské ulici. Do této doby spadají počátky Štorchových snah o vyučování v přírodě, které vyvrcholily vznikem známé Dětské farmy. Již v roce 1922 žádal Eduard Štorch správu školy v Jindřišské ulici o povolení vzniku oddělení určeného výuce občanské a mravní výchovy pod jeho vlastním vedením. Toto oddělení mělo tvořit asi 15 žáků, kteří by se přihlásili dobrovolně. Vyučování mělo probíhat ve volném čase žáků a učitele a odehrávat se mělo převážně v přírodě. Vyučování mělo mít ráz praktický a rodinný. Navrhovaná osnova zahrnovala výchovu k pořádku, čistotnosti, pravdomluvnosti, tělesné práci a soběstačnosti. Děti se měly také učit spolupráci ve skupině a lásce k lidem a přírodě. Obsahem výuky měla být stavba dřevěné chaty na Libeňském ostrově, zahradní práce, plavecká cvičení apod. Vznik tohoto oddělení byl povolen a základy Dětské farmy tak byly položeny. *(Kakáč, 1986)*

Roku 1925 se Eduardu Štorchovi podařilo získat do nájmu část Libeňského ostrova a Štorch zde tedy mohl založit Dětskou farmu. K financování Dětské farmy použil Štorch výtěžku z prodeje své cenné archeologické sbírky. *(Kakáč, 1986)*

Po celou dobu svého působení v Praze se Štorch snažil získat definitivu na některé pražské škole, to se mu ale nedařilo. Práce ve školství a v péči o děti v době mimoškolní věnoval Eduard Štorch veškerou svou energii a v roce 1928 se již cítil vyčerpan a žádal o odchod na odpočinek. Tuto krizi ale překonal. V roce 1930 byl Ministerstvem školství a národní osvěty jmenován do pracovní komise pro úpravy učebních osnov pro školy obecné a posléze mu byla udělena definitivita na chlapecké měšťanské škole v Jindřišské ulici. Tyto události opět Štorcha povzbudily k práci pedagogické. Ve třicátých letech také došlo k naplnění snah Štorcha o reformu dějepisné výuky. Štorch usiloval zejména o rozšíření výuky dějepisu o období pravěku. Roku 1934

vyšel první díl jeho učebnice dějepisu, kterou sepsal spolu s Karlem Čondlem a kde aplikoval nový přístup k výuce dějepisu. *(Kakáč, 1986)*

V roce 1935 se stal Eduard Štorch definitivním ředitelem měšťanské školy chlapecké v Praze na Karlově. Po celou dobu se Štorch věnoval také pořádání prázdninového a volnočasového programu pro pražské děti. Pravidelně uskutečňoval s dětmi lyžařské zájezdy, a to i s dětmi z chudých rodin, jejichž pobyt sám dotoval. Při lyžování s dětmi utrpěl Štorch koncem roku 1935 vážný úraz s trvalými následky. V důsledku úrazu byl v roce 1937 ředitel Štorch přeložen na dočasný odpočinek. V roce 1939 v době vypuknutí druhé světové války odešel Štorch do penze trvale a začal se plně věnovat literární tvorbě. Po skončení války se Eduard Štorch stal řádným členem Syndikátu českých spisovatelů a jeho literární tvorba dosáhla uznání. Osobní i pracovní život Štorcha v této době již ale velice komplikovaly zdravotní obtíže jeho samého i jeho ženy. Žena Eduarda Štorcha byla od roku 1949 odkázána na invalidní vozík a on se o ni musel sám starat. Prostoru k literární tvorbě mu tedy ubývalo. Je třeba dodat, že manželství Štorchových bylo bezdětné. V posledních letech života provázela manžele Štorchovy často i hmotná tíseň. V roce 1952 se Eduard Štorch rozhodl věnovat svou pozůstalost vlastivědnému muzeu v Hořicích v Podkrkonoší. Navrhl, aby zde byla zřízena expozice, která by čerpala z jeho pozůstalosti a dokumentovala by život českého učitele. Některé archeologické předměty věnoval také muzeu v Liberci. *(Kakáč, 1986)*

Eduard Štorch zemřel 25. června 1956 ve věku 78 let. *(Kakáč, 1986)*

2.3.2. Pedagogická a sociální činnost Eduarda Štorcha

Jak je patrné z předešlého textu, Eduard Štorch byl jedním z pedagogů, kteří svou pedagogickou činnost pojímali komplexně. Nevěnoval se pouze školní výuce, ale chtěl děti vychovávat i v době mimoškolní. Obzvlášť velkou pozornost věnoval péči o zdraví dětí a o vytváření vhodného prostředí pro dítě (jak po stránce zdravotní, didaktické, morální a sociální). Do realizace svých představ o správné podobě výchovy a do snahy zlepšit špatné podmínky, v kterých děti žijí, investoval mnoho svého času i finančních prostředků. Podobně jako Bakule nebo Hrejsová byl i Štorch bezdětný. Společně se svou ženou se plně věnoval práci s dětmi i ve chvílích volna a obětoval jí veškeré své prostředky.

To, že se Štorch zajímal o prostředí, z kterého jeho žáci pocházejí, bylo patrné již v době, kdy působil na Mostecku. V této době publikoval několik zajímavých sociologických studií. Tyto práce nejsou sice časově datovány do období první republiky,

ale je dobré se u nich pozastavit, protože dokumentují přístup Eduarda Štorcha k výchově.

První sociologickou studii publikoval Štorch v roce 1901 v revue *Naše doba* pod názvem *Sociální postavení dětí v severočeském revíru*. (Kakáč, 1986)

Štorch upozorňoval podle Kakáče (1986) na značnou mravní pokleslost dětí žijících na Mostecku. Učitelé se museli potýkat s drzostí, nezájmem o výuku jak ze strany dětí, tak ze strany rodičů, s alkoholismem u dětí apod. Štorch ve svých studiích hledá příčiny tohoto stavu, a zamýšlí se také nad možnostmi řešení. Za hlavní příčiny mravní pokleslosti žáků považuje špatný příklad dospělých, narušený rodinný život, rozšířený alkoholismus, špatné bytové a hygienické podmínky, nezájem rodičů o školu apod. (Kakáč, 1986)

Štorch navrhuje také možnosti řešení špatné situace zdejších dětí. Nabízí například, aby byl zakázán prodej alkoholických nápojů dětem nebo aby byla zřízena polepšovna pro zpustlou mládež. V rámci změn ryze školských navrhuje, aby byl program výuky přizpůsoben možnostem konkrétních dětí (jejich psychickému a sociálnímu stavu), aby byl výrazně zmenšen počet dětí ve třídě, aby se vyučovalo praktickým věcem a ručním pracím, dále aby každá obec alespoň jednou do roka pořádala konferenci učitelů a rodičů a aby ve škole působili školní lékaři. Štorch také požadoval, aby mohly být děti vzdělávány ve svém mateřském jazyce a volal po přijetí menšinového zákona. V neposlední řadě požadoval, aby děti měly možnost o prázdninách trávit čas v přírodě v oblasti, která není znečištěna těžbou jako Mostecko. (Kakáč, 1986)

Výše uvedené Štorchovy návrhy silně korespondují s trendy reformní pedagogiky, ať už se jedná o požadavek spolupráce rodičů se školou, požadavek výchovy prací a v přírodě apod. Štorch se podle Kakáče (1986) také velice zamýšlel nad tím, jak má on sám ke svým žákům, ve kterých cítil velkou nedůvěru a neochotu ke spolupráci, přistupovat. Během svého působení na Mostecku zjistil, že jediným možným způsobem, jak si důvěru dětí získat, je zajímat se o ně, o jejich soukromí, rodinu a každodenní starosti. Začal proto pořádat pravidelné odpolední besedy s žáky, při kterých jim naslouchal a snažil se jim poradit v jejich starostech. Zavedl také vyučování v přírodě a snažil se dětem poskytovat během vyučování dostatek pohybu. Tento přístup slavil úspěchy. (Kakáč, 1986)

V roce 1902 publikoval Eduard Štorch v revue *Naše doba* další sociologickou studii, tentokrát s názvem *Děti v severočeském revíru* (jejich otázka sociální a pedagogická). V této práci se podrobněji věnoval popisu podmínek, ve kterých severočeské děti žijí. Vycházel ze znalosti každodenního života svých žáků. Všiml si, že děti trpí alkoholismem, nedostatkem spánku a často i hladem. V mnoha dělnických domácnostech je spánek vlivem střídání směn nepravidelný (jeden týden jsou noční směny, druhý

týden denní). Štorch uvádí také, jaké jsou bytové poměry jeho žáků. Píše, že v jedné místnosti žije obvykle 5 až 10 lidí, v některých případech ale až 14. To má nepříznivý vliv na zdraví dětí. K pití alkoholu děti podle Štorcha přivádí především společnost, protože je zcela běžné, že rodiče tráví většinu svého volného času po hospodách. Štorch dochází k závěru, že je důležité, aby učitelé poměry, v kterých žijí jejich žáci, znali a snažili se je napravit. Musí se proto dětem věnovat nejen ve vyučování, ale také mimo školu. (*Kakáč, 1986*)

Vidíme tedy, kde má vysoká angažovanost Štorchova a jeho ochota věnovat dětem svůj volný čas kořeny. Štorch byl přesvědčen, že učitel nemůže dobře vykonávat svou práci, pokud se nebude zajímat o své žáky hlouběji, pokud se jim nebude věnovat i po vyučování a pokud tak nezíská jejich důvěru. Poté, co jsme se seznámili se Štorchovými sociologickými studiemi, víme také, že Štorch se velice zajímal o vliv prostředí na dítě a že měl snahu toto prostředí přetvářet.

Nyní již přejdeme k době prvorepublikové, kdy působil Eduard Štorch v pražských školách. Asi nejvíce je Eduard Štorch znám díky svému projektu Dětské farmy. Ale již dříve, než mohl realizovat tuto školu v přírodě, začal Štorch s pořádáním jiných aktivit pro pražské děti. Jednou z těchto aktivit bylo pořádání lyžařských kurzů v době vánočních prázdnin. První kurz se konal v roce 1922 v době, kdy Štorch působil na škole v Jindřišské ulici. Účastnilo se jej 45 dětí. V dalších letech se počty účastníků stále zvyšovaly. Šestáho kurzu v pořadí se zúčastnilo již 394 účastníků. Kurzy neznamenal jen týdenní pobyt na horách. Byly spojeny také s teoretickými přednáškami a s lyžařským nácvikem. Oboje bylo prováděno v Praze v průběhu listopadu a prosince. V pozdějších letech, kdy byl stále větší zájem o kurzy, pořádal Štorch v jednom roce více několikadenních výjezdů na lyže a lyžování v Praze a jejím okolí organizoval v průběhu celé zimy. Eduard Štorch se staral i o to, aby zajistil vybavení pro děti nemajetných rodičů. Aby je vybavil lyžemi, žádal formou inzerátů a dopisů firmy i jednotlivce o sponzorské dary nebo přímo o darování starších lyží. Pobyt chudých dětí na horách platil často ze svého. Lyžařské kurzy sice Štorch pořádal při měšťanské škole v Jindřišské ulici, ale účastnit se jich mohly i děti z jiných škol. (*Kakáč, 1986*)

Kromě zimních lyžařských kurzů se Eduard Štorch snažil propagovat také letní pobyty v přírodě a turistiku. Tyto aktivity byly součástí Štorchových snah o prosazování zásad zdravého životního stylu. Jak již bylo výše uvedeno, Eduard Štorch byl zastáncem eubiotiky, nauky o správném žití, kterou u nás propagoval profesor Růžička.

K Štorchovým eubiotickým snahám patřilo i pořádání pobytů u moře v Jugoslávii. Těchto pobytů se původně účastnily rodiny s dětmi. V roce 1923 dostal Štorch

nabídku od Spolku pro feriální^[4] osady města Prahy k uspořádání dětské výpravy k moři. Štorch naplánoval a uskutečnil pobyt ve stanech pro jedenácti až patnáctileté chlapce. Před uskutečněním pobytu u moře uspořádal Štorch pro chlapce, kteří se jej měli zúčastnit, čtyřměsíční kurz. Tento kurz měl tři části. První část byla nauková a Štorch v ní vykládal chlapcům o Dalmácii a Černé Hoře a učil je základům chorvatštiny. Další část byla tělovýchovná. Chlapci se učili tábornickým dovednostem, podnikali výpravy do přírody, učili se plavat a veslovat apod. Třetí částí kurzu byla mravní výchova chlapců. Od roku 1923, kdy Štorch uskutečnil první pobyt u moře v Jugoslávském Orebiči, se tyto pobyty opakovaly pravidelně. Štorch dokonce žádal Ústřední sociální úřad v Praze o zřízení ozdravovny pro pražské děti v Orebiči. Jeho návrh ale nebyl přijat. *(Kakáč, 1986)*

Takto na pobyty u moře s dětmi vzpomíná sám *Štorch (1929, s. 114 – 115)*

„... My si vše obstaráváme sami, od postavení stanů a kamen až k nákupu a vaření. Máme k dispozici celé pobřeží, kde se můžeme divošsky proháněti, lézt po stromech i pátrat po jeskyních, máme lodice k vyjížděním, koně, osly a mezky k výletům a nadevše nádherné koupání v písčité zátocě uprostřed velebné horské přírody, hýřící jižními dary. Hoši poznali se mnou všechny dalmatské přístavy, navštívili mnohé ostrovy, vyšplhali na Lovćen, putovali po Černé Hoře a pozdravili Skaderské jezero. Zažili jsme zajímavé příhody v Dubrovniku, v Sarajevě, lovíli jsme úhoře na Bašce a raky v Plitvických jezerech, česali jsme datle v Orebiči, a co toho všeho ještě bylo, že bych celou knihu vyplnil...“

Z tohoto popisu je zřejmé, že Štorchovy pobyty s dětmi u moře se velice lišily od současné představy ozdravných dětských pobytů u moře. Přinášely dětem nejen slunce a koupání, ale také mnoho dalších zážitků, které si dnešní děti jen těžko dopřejí. Také zimní lyžařské kurzy obnášely mnoho zajímavých sociálně pedagogických momentů. Štorch pořádal tyto kurzy se záměrem budovat v dětech a v jejich rodičích povědomí o tom, že je možné ve volném čase sportovat a pobývat v přírodě. Lyžařské kurzy navíc zahrnovaly důkladnou sportovní přípravu, která se odehrávala v Praze. Štorchovi se tak dařilo přimět děti k tomu, aby se ve volných chvílích věnovaly pohybu na čerstvém vzduchu.

2.3.3. Dětská farma

Nyní se již dostáváme k známé Štorchově Dětské farmě. Dětská farma je vyvrcholem jeho snahy o učení v přírodě.

Ze Štorchova spisu s názvem Dětská farma a s podtitulem Eubiotická reforma školy můžeme pochopit, co jej k myšlence zřízení školy v přírodě v Praze vedlo. Štorch zde uvádí, jaké úspěchy pedagogické a zdravotní slavily a slaví školy v přírodě, které byly obzvláště po první světové válce hojně zřizovány v cizině např. v Německu, Velké Británii, Francii a v USA. Podle *Štorcha (1929)* je velkou chybou, že jinak pokrokové Československo k zřizování škol v přírodě ve větší míře nepřistoupilo.

Přesto i v Československu proběhlo od konce první světové války několik pokusů o vyučování v přírodě, o kterých se *Štorch (1929)* zmiňuje. Většinou se jednalo spíše o soukromé iniciativy. *Štorch (1929)* popisuje například letní zahradní školu pro děti slabé a chudokrevné, která byla zřízena v roce 1926 v Pardubicích a byla podporována Masarykovou ligou proti tuberkulóze. I v Praze se někteří učitelé ještě dříve než Štorch nebo souběžně s ním pokoušeli vyučovat děti mimo budovy škol. *Štorch (1929)* se zmiňuje o tom, že některé pražské pokusné třídy (např. třídy Sedláka a Žitného z Holešovic) vyjížděly na pár týdnů ročně do přírody. V roce 1923 byla učitelem Rohlenou zřízena při ústavu Olivovna v Říčanech jedna třída zahradní školy. Sem byly posílány nemocné pražské děti. V roce 1926 byla Sociálním úřadem města Prahy otevřena sadová škola v Kinského zahradě. Do této školy byly posílány ohrožené a nemocné děti ze Smíchova a Košíř. Tato škola ale nebyla schválena školskými úřady a neměla dlouhého trvání. (*Štorch, 1929*)

V úvodu knihy Dětská farma se Eduard Štorch také podrobně věnuje kritice soudobé podoby školních budov v Československu. Školní budovy a pozemky byly podle Štorcha jednou z oblastí, kterými bylo nutné se v rámci reformy školství zabývat. Podle *Štorcha (1929)* bylo možné i v podmínkách velkých měst školu a její prostory alespoň do jisté míry uzpůsobit potřebám dětí. Podle *Štorcha (1929)* nebyly pro školu vhodné velké nákladné budovy umístěné na rušných ulicích. Školy byly často stavěny tak, jako by do nich měli chodit dospělí lidé a ne děti. *Štorch (1929)* si myslel, že školy měly být spíše malé, oddělené od ruchu ulice zahradou, neměly být umísťovány ve starých vysokých budovách v centrech měst, ale spíše v přízemních stavbách pavilónového typu na periferiích. Štorch požadoval, aby ve školních budovách bylo co nejméně tříd (nejlépe jen jedna třída v jedné budově). Neshodoval se zde tedy například s postojem Příhody (jehož reformních snah si jinak váží), který upřednostňoval spíše školy velké s několika paralelními ročníky. *Štorch (1929)* píše, že diferencovat je možné i na školách malých a to pomocí vhodné organizace těchto škol. *Štorch (1929, s. 10)* k výhodám malých škol píše toto:

„... Jen v malé škole se může vyvíjet žádoucí blízký poměr mezi učitelem a žáky. Ve velké škole ředitel nezná ani jmen svých patnácti set žáků. Jak by se mohl plodně zúčastňovat jejich duševního života? Ve veliké škole je (nutně!) všechno samá administrativa, samé řády,

oběžníky, výstrahy, soudy a pokuty a hlavní úkol – výchova – je dána ve psí. ... Škola má vypadat jako perníková chaloupka, jako rodinný domek, jako myslivna, jako domácí milý koutek, kde je vše dětem blízké, srozumitelné, veselé, prozářené sluncem a provívané čerstvým vzduchem. ...“

Vidíme tedy, že když Štorch uvažoval o nutnosti změnit podobu školních budov, nešlo mu jen o materiální prostředí. Měl na mysli také prostředí sociální. Vhodné uspořádání školních budov, snížení celkového počtu žáků ve škole, snížení počtu žáků ve třídě, to jsou faktory, které mohou vést k lepšímu klimatu školy, které umožní spolupráci mezi žáky navzájem a mezi žáky a učiteli. Vidíme, že úkoly, které Štorch škole dává, jsou velice podobné úkolům, které zmiňuje například Dewey ve svém díle *Demokracie a výchova* (viz výše).

O škole v Jindřišské ulici, kde sám působil, píše **Eduard Štorch (1929, s. 13)** toto:

„ ... Naše chlapecká škola je obrácena na sever. Nikdy ještě nezasvitlo slunéčko do našich tříd...Není divu, že škola činí dojem ponurý. A zde jsou děti zavřeny, i když venku slunce září a ptactvo jásá...Když tak za krásného dne vstupují do školy, vždycky pocítují, že pášeme na dětech těžký hřích, vězníce je v takové budově. Škola nemá zahrádky, nemá dvorku, nemá hřiště...“

Štorch (1929) si všimal také toho, že ani mimo školu neměly pražské děti mnoho míst, kde se mohly proběhnout v přírodě. Dětských hřišť byl podle něj veliký nedostatek.

Další problém, na který **Štorch (1929)** upozorňoval, byla přetíženost školních dětí. Děti nejenže neměly mnoho míst, kde mohly zdravě relaxovat, ony neměly na pobyt v přírodě a pohyb ani dostatek volného času. **Štorch (1929)** uvádí, že průměrná doba, po kterou byli žáci jeho školy zaměstnáni sezením ve škole, psaním úkolů, domácími pracemi a výtvarnou činností, byla asi 59 hodin týdně. Denně byli žáci zaměstnáni různými povinnostmi průměrně téměř 10 hodin. Ještě hůře než chlapci na tom podle **Štorcha (1929)** byly dívky navštěvující měšťanské školy. Průměrně strávila dívka prací školní či domácí 67 hodin týdně. Podle **Štorcha (1929)** nemělo 78% dívek ani jedno volné odpoledne v týdnu. **Štorch (1929)** se velmi přimlouval za to, aby vyučování bylo vždy jen dopolední, a odpoledne aby byl dětem ponechán prostor k tělesné a duševní relaxaci.

Štorch (1929) cituje také různé zdravotnické výzkumy dokumentující špatný zdravotní stav pražské školní mládeže. Podle **Štorcha (1929)** bylo příčinou tohoto stavu to, že děti musely mnoho hodin denně nehybně sedět ve školních lavicích, dále to, že školy byly plné prachu, obtížně větratelné, tmavé a umístěné v oblastech, kde bylo špatné ovzduší. Děti navíc neměly většinou ani po vyučování možnost protáhnout své tělo

a nadýchat se čerstvého vzduchu. Obvykle odcházely rovnou domů, do malých nepřeplněných bytů, kde se musely věnovat přípravě na školu nebo domácím pracím.

Všechny výše uvedené skutečnosti vedly Eduarda Štorcha k rozhodnutí zřídit v Praze vlastní školu v přírodě. Založení školy v přírodě předcházelo období, kdy Eduard Štorch působil jako vedoucí skautského oddílu na škole v Jindřišské ulici. Se svými žáky a členy skautského oddílu vyrazel Štorch často na výlety do přírody. Výlety mimo Prahu byly ale časově i finančně velmi náročné. Proto se Štorch snažil najít přímo v Praze takové místo, kde by mohlo být zřízeno trvalé tábořiště a hřiště. Všechny Štorchovy požadavky splňoval Libeňský ostrov. V letech 1922 až 1924 na Libeňský ostrov Štorch docházel se svým skautským oddílem. V roce 1925 Eduard Štorch požádal Zemskou správu o pronájem části Libeňského ostrova za účelem zřízení Dětského okresu⁵. K dispozici dostal Štorch velkou část ostrova, a jelikož si sám nemohl dovolit platit nájem celé této plochy, ponechal si v nájmu jen malý pozemek a nájem ostatních částí ostrova zprostředkoval například Svazu skautů nebo Československému červenému kříži. Podařilo se tedy převážnou část pozemku ostrova zachovat pro potřeby pražské mládeže. (Štorch, 1929)

Pozemek, který zůstal Eduardu Štorchovi k dispozici na Libeňském ostrově, byl vhodný nejen k zřízení dětského hřiště a tábořiště, splňoval dokonce všechny předpoklady k tomu, aby zde mohla být vybudována škola v přírodě. Štorch (1929, s. 31) popisuje pozemek takto:

„... Tento pozemek má nadmíru příznivou polohu. Je se tří stran obklopen zahradami a po čtvrté má vodu. Je odloučen od všelikého ruchu, má úplný klid, zdravý vzduch, celodenní slunce. Je to místo jako předurčené pro školu a pro dětské hřiště... Mám tu velkou ovocnou zahradu, lučinu, hřiště, tábořiště, stromovým a keři zarostlé pobřeží, pískoviště a rozsáhlé koupaliště (120 m délky)...“

Aby mohl vybudovat na svém pozemku opravdovou školu v přírodě, potřeboval Eduard Štorch finanční prostředky. Z veřejných zdrojů se Štorchovi nepodařilo získat žádnou finanční podporu, a proto byl nucen přistoupit k prodeji svých dlouholetých archeologických sbírek. Společně s chlapci ze skautského oddílu trávil poté Štorch na ostrově všechny volné chvíle a pracoval na stavbě dřevěné budovy, která měla sloužit škole v přírodě jako zázemí. Koncem dubna 1926 byla dokončena stavba hlavní budovy i budovy určené dívkám, tzv. Děvína. (Štorch, 1929)

Než se dostaneme k popisu toho, jak Dětská farma skutečně fungovala, měli bychom se seznámit s tím, jak si Eduard Štorch představoval ideální školu v přírodě. Štorch,

5 S myšlenkou zřízení Dětského okresu, tedy území, na kterém by se nacházely různé instituce péče o dítě, přišel Štorch již v roce 1919. Tehdy uvažoval o umístění na stráni Petřína.

jak je patrné z jeho knihy *Dětská farma*, byl velmi podrobně obeznámen s tím, jak fungovaly školy v přírodě v cizině, a mohl si tedy utvořit svůj vlastní názor na to, jak by měla škola v přírodě vypadat. Podle *Štorcha (1929)* měly školy v přírodě splňovat několik základních podmínek. První podmínkou byl výběr vhodného místa. V případě škol v přírodě městských byla důležitá dobrá dostupnost pozemku z centra města. Pozemek měl být ale zároveň klidný, s čistým vzduchem, měla zde být území porostlá stromy i volné louky a hřiště. V ideálním případě měla mít škola v přírodě své vlastní přírodní koupaliště. Pokud jde o velikost škol v přírodě, byl Štorch jednoznačně zastáncem malých škol. Škola v přírodě podle *Štorcha (1929)* neměla být určena pro více než 150 dětí. Větší školy se podle něj podobají spíše zajateckým táborům. Budovy školy v přírodě měly být jednoduché přízemní stavby otevřené do přírody. (*Štorch, 1929*)

Štorch (1929) se zamýšlel i nad tím, pro jaké děti měly být školy v přírodě určeny. Za ideál považoval situaci, kdy by škol v přírodě byl dostatek pro všechny děti. Jelikož ale tento požadavek nebyl reálný, byl *Štorch (1929)* toho názoru, že by k docházce do škol v přírodě měly být vybírány ty děti, které to nejvíce potřebují. Tedy děti slabé, anemické, děti ohrožené životem v nezdravém prostředí apod. Důležitý byl také požadavek na co nejmenší počet žáků na jednoho učitele. *Štorch (1929)* hovoří o maximálním počtu 25 žáků na jednoho učitele. Dále se *Štorch (1929)* staví na stranu kritiků klasické výuky podle rozvrhu hodin. Ve škole v přírodě podle *Štorcha (1929)* měla být práce vždy přizpůsobena momentálním podmínkám a potřebám dětí a neměla být svázána striktním rozvrhem. Rozvrh měl sloužit jen jako vodítko pro učitele, jak při výuce postupovat. (*Štorch, 1929*)

Škola v přírodě měla mít podle *Štorcha (1929)* k dispozici školního lékaře a také sociální sestru. Posláním sociální sestry mělo být zjišťování poměrů v rodinách dětí a zprostředkování kontaktu mezi učiteli, lékaři a rodiči dětí. (*Štorch, 1929*)

Ve Štorchových požadavcích na podobu školy v přírodě můžeme také sledovat jeho sociální zaměření. Je zde vidět, že se zabýval i otázkou rodinného zázemí dětí. Uvědomoval si, že pokud jsou děti zdravotně oslabené z důvodu špatné sociální situace v rodině, nestačí poskytnout jim možnost pobytu v přírodě po dobu výuky, ale je potřeba také pracovat s rodinou. Proto chtěl, aby školy v přírodě měly k dispozici sociální pracovnice, které by pomoc rodině zajistily.

Eduard Štorch však nemohl všem výše uvedeným požadavkům na své Dětské farmě dostát. Pozemek na Libeňském ostrově, jak jsme se dočetli, sice plně vyhovoval Štorchovým představám, jiné okolnosti ale již nebyly tak příznivé. Například Štorchův záměr vybírat si do školy v přírodě slabé děti z Libně a Holešovic nebyl schvá-

len. Štorch byl tedy nucen pracovat pouze se svou vlastní třídou z měšťanské školy. (*Štorch, 1929*)

Aby mohl Eduard Štorch svou třídu z měšťanské školy vyučovat v přírodě, potřeboval povolení městského školního výboru. Toto povolení mu bylo v roce 1926 uděleno. Řádné vyučování na Dětské farmě bylo tedy zahájeno 22. května 1926. Jednou z podmínek toho, aby mohl Štorch vyučovat na Libeňském ostrově, bylo, že předloží rozvrh hodin pro třídu vyučovanou v přírodě i pro ostatní třídy měšťanské školy, kde učil Štorch musel vše zajistit tak, aby mohl odučit své hodiny v jiných třídách a aby jeho třída absolvovala všechny hodiny, které měla s jinými učiteli. Štorch musel tedy přistoupit ke kompromisnímu řešení. Žáci z jeho třídy trávili polovinu týdne ve škole. V této době Štorch odučil své hodiny v jiných ročnících. Od čtvrtka do soboty trávil Štorch se svou třídou (ve třídě bylo 35 dětí) celý den na Libeňském ostrově. Výuka probíhala dopoledne a během brzkého odpoledne. Po skončení výuky mohli žáci zůstat na ostrově, cvičit, hrát si a koupat se. Obvykle trávily děti na ostrově také celé neděle. Po celou dobu tam s nimi učitel Štorch byl a dohlížel na ně. Vyučování na Dětské farmě probíhalo jen v jarních a letních měsících. (*Štorch, 1929*)

Ačkoli měl Štorch stanovený rozvrh hodin pro vyučování na Dětské farmě, neřídil se jím striktně. Vyučování přizpůsoboval Štorch aktuálnímu zájmu dětí a vnějším podmínkám. Jako případ takovéhoho uzpůsobení výuky uvádí *Štorch (1929)*, jak při bouři dvě hodiny vykládal žákům o atmosférické elektřině a o rychlosti zvuku, i když zrovna nebyla podle rozvrhu doba na vyučování přírodovědy. Ve škole v přírodě podle *Štorcha (1929)* přirozeně dochází ke koncentraci učiva, zatímco v běžných školách tuto moderní metodu učitelé zavádějí jen s velkým úsilím. (*Štorch, 1929*)

Nyní se zaměříme na to, v čem *Štorch (1929)* na základě zkušeností z Dětské farmy spatřoval hlavní výhody vyučování v přírodě. Kromě toho, že má škola v přírodě blahodárny vliv na zdraví dětí, má také řadu dalších pozitivních vlastností. Jednou z nich je to, že se děti do školy těší a jsou v ní rády. Tím se zvětšuje i motivace k učení a k pozornému sledování výuky. *Štorch (1929, s. 71)* k tomu uvádí toto:

„... „Zůstaneš po škole!“ – je obvyklý trest v uzavřených školách. „Smíš tu zůstat po škole!“ – je odměna pro slušného žáka ve škole v přírodě... Za celé léto nevyskytl se vůbec vážnější poklesek a vždycky jsem vystačil s největším trestem u bujného rozpustilce: „Půjdeš domů!“ – Tato pohružka zkrátka zkrátka každého.“

Škola v přírodě podle Štorcha výrazně již díky svému prostředí usnadňuje veškeré reformní pedagogické pokusy. Ve škole v přírodě se řada moderních metod sama nabízí. Jedná se například o již zmiňovanou koncentraci učiva nebo o projektovou metodu. Ve škole v přírodě je možné realizovat řadu učebních projektů, o kterých se ve školních budovách dá jen hovořit. Snadnější je v přírodě také individualizace vyučo-

vání, protože je zde prostor pro to, aby se žáci rozdělili do více skupinek a vzájemně se nerušili. Podobně je to i s dalšími reformními postupy (zřizování žákovských samospráv, činná škola, pracovní škola, školní obce, spolupráce s rodiči). Jejich zavádění ve škole v přírodě je snazší než ve škole kamenné. Škola v přírodě například splňuje všechny předpoklady pro to, aby se mohla stát školou činnou a pracovní. Ve škole v přírodě se dětem samy nabízejí činnosti, které mohou dělat. Jedná se například o vaření, štípání dřeva, sbírání ovoce, sázení zeleniny, péče o záhonky. Všechny tyto činnosti dělají děti rády, protože vidí, jaký přináší užitek. (Štorch, 1929)

Také v oblasti výchovy dětí po stránce osobnostní a sociální přináší škola v přírodě řadu výhod. Předpokladem úspěšné výchovy je podle Štorcha (1929) soužití žáků s vychovatelem. Štorch (1929, s. 75 – 76) k tomu uvádí toto:

„... Učitel musí s dětmi skutečně žít. Děti by měly obklopujati učitele od rána do večera, měly by s ním jísti, s ním se procházeti, s ním pracovati. Školní hospodářství mělo by spojovati učitele s dětmi. Práce na zahradě, výzdoba školy, drůbež atd., to vše by mělo být společnou radostí i prací učitelů i dětem... Děti musí vidět svého vychovatele žít, musí ho pozorovati v běhu všedních událostí, kterak se chová, kterak pracuje, kterak se baví i kterak se zlobí, jaký je při hře, jaký je při starostech. Z toho si děti vezmou veliké poučení, neboť vidí v učiteli svůj vzor...“

Podle názoru Štorcha (1929) by součástí života školy měla být i rodina učitele. Manželka učitele by podle něj měla umožnit dětem nahlédnout do své domácnosti, ukázat jim, jak hospodaří. Rodina vychovatele by měla být pro děti také vzorem. Zvláště to platí pro ty školy v přírodě, kde děti i přenocují. Vzor v osobě učitele a jeho rodině považuje Štorch za základ občanské nauky a výchovy. (Štorch, 1929)

Podle Štorchova vyprávění můžeme soudit, že se mu opravdu podařilo na Dětské farmě vytvořit vstřícné rodinné prostředí. Velice k tomu přispěla i účast jeho ženy. Děti se rády bez rozkazů a velkého pobízení zapojovaly do činností nutných pro chod farmy. Společnou práci a soužitím na ostrově se podle Štorcha (1929) učily zákonitostem společenského života.

Chod života na Dětské farmě a zážitky, které si děti odsud odnášely, dobře dokumentují slova samotných dětí zaznamenaná v denících Dětské farmy. Některé práce dětí uvádím v **Příloze 3**.

Dětská farma nesloužila jen jako škola v přírodě pro Štorchovy žáky z měšťanské školy. V době mimo vyučování a o prázdninách sem mohly přicházet všechny pražské děti. Dětská farma byla otevřena i v zimě a děti si na ni mohly přijít například za bruslit. (Štorch, 1929)

Koupaliště Dětské farmy bylo v létě k dispozici všem pražským školám. *Štorch (1929)* uvádí, že například v červnu 1927 navštívilo koupaliště 81 škol s 2861 dětmi. Průměrně denně koupaliště navštěvovaly 4 školy se 143 dětmi. V létě bylo koupaliště využíváno Péčí o mládež a městskými útulky. *(Štorch, 1929)*

Důležitou úlohu sehrála Dětská farma o letních prázdninách. Již první léto svého fungování, byla Dětská farma k dispozici pražským dětem, které neměly možnost odjet na venkov za příbuznými nebo do některé prázdninové kolonie. Eduard Štorch vyzval v novinách rodiče, aby děti přihlašovali na letní pobyt na farmě. Zájem byl obrovský a nebylo možné uspokojit všechny zájemce. Děti přijaté k letnímu pobytu trávily na farmě často nejen dny, ale i noci. *(Štorch, 1929)*

Eduard Štorch ve své knize „Dětská farma. Eubiotická reforma školy“ v závěru upozorňuje také na to, že nestačí eubioticky reformovat školu, ale je třeba také podle eubiotických pravidel reformovat celou společnost. A jak by měla taková eubiotická reforma společnosti vypadat? Její základ by spočíval v proměně rodin. Velký československý propagátor eubiotiky Profesor Růžička požadoval, aby každé rodině byl přidělen alespoň malý kus půdy, na kterém by mohla hospodařit. Ideálem mu byl stav, kdy by každá rodina měla svůj dům s kouskem půdy, a mohla tak žít spokojeným a zdravým způsobem života. Každému člověku měla být dána možnost, aby se vedle svého povolání věnoval alespoň v malém také zemědělství. Centra měst měla sloužit jen jako sídla úřadů, podniků a kulturních stánků. Prvním krokem k takovémuuto ideálu by podle Štorcha mohlo být zakládání rodinných kolonií a osad. Sám přichází s návrhem zřízení jedné takovéto osady v Praze. *(Štorch, 1929)*

Štorch podobně jako další reformátoři české školy dochází k závěru, že je nutné starat se také o to, v jakém rodinném prostředí dítě vyrůstá.

„... Opravujeme si školu sebe lépe, stavíme pořád na písku, jestliže nedbáme o zušlechťování rodinného života. Jedině tam, kde škola je podporována domovem, lze se nadíti skutečně dobrých a trvalých výsledků...“ (Štorch, 1929, s. 174)

Pod tyto věty by se zřejmě podepsala řada v této práci zmiňovaných učitelů pokusníků, i když každý z nich hledal trochu jiné cesty k zlepšení rodinného prostředí svých žáků. Eduard Štorch považoval za správnou cestu zřizování eubiotických rodinných osad. Tuto poměrně radikální a na realizaci náročnou myšlenku se mu ale nepodařilo v praxi ve větší míře prosadit. I přesto je ale Dětská farma Eduarda Štorcha stejně jako jeho další činnost velice zajímavým zdrojem inspirace a nápadů pedagogických i sociálních. Štorchovo pojetí školy v přírodě v sobě obnáší nejen snahu přispět k zlepšení zdravotního stavu dětí, ale také snahu o vytvoření nového typu školy. Tato škola by díky nižšímu počtu žáků, rodinnému prostředí, možnosti podílet se na společné práci a dalším okolnostem měla vytvářet příznivé podmínky pro sociální a ob-

čanskou výchovu. Štorch měl také v plánu propojit práci školy s pomocí rodině sociálně slabých žáků. Myslím si, že všechny tyto myšlenky jsou i nyní aktuální a hodny připomenutí.

2.4. Volná škola práce na Kladně

Volná škola práce na Kladně (původním jménem Volná socialistická škola práce na Kladně) vznikla v roce 1919, tedy těsně po vzniku samostatné republiky. Její otevření bylo vyjádřením touhy po nové škole, která by se zcela lišila od školy rakouské a která by více vyhovovala potřebám dětí dělníků a horníků, kterých bylo na Kladensku mnoho. Volná socialistická škola práce byla zřízena městem Kladnem na návrh učitelů Čenka Janouta a Františka Náprstka. Na rozdíl od většiny ostatních pokusných škol se tato otevřeně hlásila k jednomu politickému směru, a to k socialismu. Učitelé volné školy práce byli často přímo zapojeni do politické činnosti. To ovlivňovalo výrazně podobu školy a její život. Když dnes čteme o tom, jak se děti ve Volné škole práce učily revoluční komunistické písně a básně, pořádaly prvomájové průvody apod., může to nepříznivě ovlivnit naše hodnocení tohoto pokusu. Je ale třeba si uvědomit, v jakých podmínkách škola vznikala a působila. Situace dělníků na Kladensku nebyla v době těsně po první světové válce nijak dobrá. Továrny se potýkaly s poválečnou hospodářskou krizí a to se samozřejmě dotklo i dělníků. Mnoho dětí vyrůstalo v opravdu špatných sociálních podmínkách, čehož si museli všimnout i jejich učitelé. Ti se stavěli přirozeně na stranu rodičů svých dětí v jejich boji za sociální a ekonomické jistoty. Byli přesvědčeni, že pro děti vyrůstající ve špatných sociálních podmínkách ztrácí smysl tradiční na teoretické vědomosti orientovaná výuka. Chtěli školu činnou, která nebude celodenním sezením v lavici zatěžovat již tak podlomené zdraví dětí a která bude děti připravovat na skutečný život. Na utváření Volné školy práce na Kladně se podílelo mnoho učitelů. Stručně se tu zmíníme jen o některých z nich.

2.4.1. Osobnosti Volné školy práce na Kladně

Jak již víme, zakladateli Volné školy práce byli učitelé František Náprstek a Čeněk Janout. Ti společně v září 1919 vypracovali statut Volné socialistické školy práce. (*Spěvák, 1978*)

František Náprstek žil v letech 1877 až 1955. Byl nejen učitelem, ale také spisovatelem. Často přispíval do novin a časopisů pod uměleckým pseudonymem Jiří Ruda. Pod tímto pseudonymem napsal román Farská historie. František Náprstek je také autorem pedagogického spisu Dítě a jeho svět z roku 1911. Již v tomto spise Náprstek

požadoval větší volnost pro dítě. Své názory na to, co potřebuje školství osvobozené republiky, shrnul Náprstek v knize s názvem *Chceme socialistické školství v Československé republice*. (*Spěváček, 1978*)

V roce 1920, kdy na Kladně vypukly dělnické nepokoje, promlouval František Náprstek k lidem z balkónu Kladenské radnice, kde se připojil k požadavkům dělnictva a vyzýval ke stávce. Kvůli tomu byl zatčen a hrozil mu trest odnětí svobody. Avšak prezident Masaryk vyhověl Náprstkově žádosti o milost. Podmínkou bylo, že se již nevrátí k veřejné činnosti. František Náprstek tedy odešel z kladenské školy a šel učit na venkov. (*Hostáň, 1968*)

Po odchodu Františka Náprstka se ředitelem kladenské volné školy stal Čeněk Janout. Ten žil v letech 1888 až 1965. Původním povoláním byl pekař, až později se dostal ke studiu učitelství. Čeněk Janout byl již před vznikem Volné školy práce na Kladně propagátorem myšlenek a zásad volné školy. Janout byl zastáncem názorů španělského pedagoga a revolucionáře Franciska Ferrera. Ten protestoval ve své zemi především proti náboženské výchově na školách. Chtěl, aby škola učila děti vědeckému poznání, rozvíjela jejich rozum a také soběstačnost. S těmito zásadami se Janout ztotožňoval a u Ferrera se inspiroval i při tvorbě Statutu Volné školy práce na Kladně. Čeněk Janout byl podobně jako Náprstek veřejně činný. Navštěvoval hutě a doly a pořádal pro dělníky besídky. Zajímal se také o to, v jakém prostředí žijí jeho žáci a jak tráví volný čas. Byl častým návštěvníkem v rodinách svých žáků. (*Spěváček, 1978*)

Čeněk Janout byl politickým zaměřením sociální demokrat. Právě sociální demokracie, která byla výrazně zastoupena na kladenské radnici, podporovala výrazně Volnou školu práce. Sám starosta města sociální demokrat Karel Kindl byl největším zastáncem školy. Dal na ni dokonce zapsat svou dceru. Někteří učitelé na Volné škole práce byli přímo členy sociální demokracie. Byl to například učitel Jaroslav Hladký neb Bohumil Šefl. (*Hostáň, 1968*)

V září roku 1921 nastoupil na Kladenskou volnou školu Jan Hostáň. Ten byl v té době aktivní v rámci komunistické strany. Byl literárně činný, přispíval do komunistických listů a do časopisu Oheň. Spolu s Marií Majerovou patřil Jan Hostáň k nejvýznamnějším přispěvatelům časopisu pro děti Kohoutek, který vydávala komunistická strana. Kromě toho byl podobně jako Janout obdivovatelem Franciska Ferrera a koncepce volné školy. Jan Hostáň sloužil na kladenské škole sedm let a pak byl proti své vůli úřady přeložen. (*Hostáň, 1968*)

K dalším významným osobnostem Volné školy práce patří František Kupka. Ten uměl podle Hostáně (1968) děti zaujmout a získat si je. Děti pod jeho vedením skládaly pěkné básně a vytvářely divadelní představení. Dále na kladenské škole působil

Prokop Koudela. Ten byl členem redakce časopisu Slunce a působil také v Socialistické lize lesní moudrosti. Prokop Koudela byl po krátkém působení na kladenské Volné škole pro své radikálnější názory přeložen na venkov, kde zemřel na následky tuberkulózy. (*Hostáň, 1968*)

2.4.2. Volná škola práce

Volná škola práce působila na Kladně v letech 1919 až 1933. V prvním roce svého působení byla školou obecnou se třemi třídami. Postupně byly přidávány další třídy obecné školy nižšího i vyššího stupně. Kladenská škola práce vycházela ze zásad volného školství. Mezi ty podle *Náprstka (1920)* patří oddělení církve od školy, konec kázeňské disciplíny (tedy kázně založené na tvrdých trestech a ne na vlastní vůli a zájmu dítěte) a úcta k dítěti a jeho projevu.

Spěváček (1978) cituje Statut Volné socialistické školy práce na Kladně, který byl sepsán Františkem Kupkou a Čenkem Janoutem v roce 1919. Z jeho textu se dozvídáme, jaké hlavní cíle si tato pokusná škola kladla. Hlavním cílem školy je podle autorů návrhu vychovávat děti tak, aby se z nich stali volně a samostatně myslící lidé, kteří hájí pravdu a spravedlnost. Kladenská pokusná škola měla vyhovovat socialistickým ideálům. Již v návrhu je stanoveno, že škola bude na děti působit tak, aby v budoucnu hájily zájmy pracující třídy. K dosažení tohoto cíle je podle autorů návrhu třeba nahradit náboženství vědeckým přístupem a občanskou etikou. (*Spěváček, 1978*)

Pokusná škola má být školou práce. Děti se v ní mají seznámit pokud možno se všemi obory lidské práce. Žáci se proto mají podle návrhu účastnit všech domácích a hospodářských prací ve škole. Součástí školy mají být dílny, kde si žáci vyzkouší práci s různým materiálem (dřevo, kov, hlína, látka, papír apod.). Samozřejmou součástí školního života mají být vycházky do lesů, zahrad, polí, exkurze do řemeslných dílen, ale i do velkých továren a hutí. V těchto provozech mají být žáci nejen pozorovatelé, ale mají si i sami vyzkoušet různé činnosti. (*Spěváček, 1978*)

Kromě účasti žáků na exkurzích a na práci v dílnách se v pokusné škole má vyučovat formou volných rozhovorů a výkladů. Děti se mají, co nejvíce to bude možné, účastnit výstav, divadelních představení, koncertů. K hlubšímu ovládnutí učební látky mají učitelé žákům pomoci formou různých názorných příkladů a demonstrací. Děti budou vystavovány takovým situacím, ve kterých se mohou učit svou vlastní činností. Učitelé se mají snažit poznat své žáky a spřátelit se s nimi. Kázeň má být založena na vzájemném přátelství a ne na tělesných trestech. Tý budou zcela vyloučeny. V Návrhu se počítá se zavedením žákovské samosprávy, která by spolurozhodovala o osudech školy. (*Spěváček, 1978*)

Z hlediska organizace, je v Návrhu uvedeno, že škola bude otvírat nejprve první až třetí třídu obecné školy. V každé třídě bude jen 20 chovanců, a to deset dívek a deset chlapců. (*Spěváček, 1978*)

Tolik ze Statutu Volné školy práce. Nyní se zaměříme na to, jak byly výše uvedené zásady uplatněny v praxi. Ve Volné škole práce na Kladně se nevyučovalo náboženství. Všechny děti, které školu navštěvovaly, byly bez vyznání. Neexistoval zde pevný rozvrh hodin. Žáci mohli dokonce do školy přicházet a odcházet, kdy chtěli. O tom, že děti byly ve škole spokojeny, svědčí i to, že ze své vlastní vůle zůstávaly ve škole dlouho do odpoledne a přicházely do ní i o nedělích nebo o prázdninách. Velký důraz byl kladen na tvořivou práci dětí. V dílně na zpracování papíru si děti samy vyráběly školní a poznámkové sešity. Dále se v truhlářské dílně vyráběly hračky, nábytek, maňáskové divadlo, v další dílně se obráběl kov a vyráběly se z něj například lopatky, stojany apod. Velmi užitečná byla školní zahrada, kde se pod vedením odborného zahradníka mohli žáci naučit pěstovat květiny a zeleninu. Kromě toho děti samy také to, co vypěstovaly v zahradě, prodávaly. Zahradnictví Volné školy bylo hojně navštěvováno obyvateli Kladna a pro školu představovalo i zdroj financí. Učebny a chodby školy byly vybaveny terárii a klecemi, ve kterých děti chovaly hady, ještěrky, ptáky a jiné živočichy. V zahradě školy žila kočka a také například srnec. (*Spěváček, 1978*)

Tak, jak to bylo stanoveno v Návrhu na zřízení pokusné školy, kladenská Volná škola opravdu uspořádala pro své žáky velké množství exkurzí do výrobních závodů, hutí, dolů, prodejen, skladů apod. Děti z kladenské školy se dokonce dostaly i do zahraničí. S návštěvou ústeckého kraje byla spojená návštěva Drážďan. Jedna třída kladenské školy podnikla dokonce výpravu k Jaderskému moři. Žáci byli často voděni na divadelní představení, výstavy a ve škole pak zhlédnutá umělecká díla hodnotili. Sami žáci vytvářeli hudební skladby, nebo inscenovali různá taneční a divadelní představení. (*Spěváček, 1978*)

O tom, jak fungovala Volná škola práce v prvním roce svého působení, si můžeme udělat představu z líčení *Náprstka (1920)*. V prvním roce pokusu ještě neměla Volná škola práce k dispozici celou budovu školy. Vyučování tří tříd (každá měla dvacet žáků) probíhalo ve třech učebnách, které byly uzpůsobeny tak, aby umožňovaly tvořivou práci dětí. Pod okny byly umístěny dlouhé pracovní lavice s židličkami. U těchto pracovních stolů se děti volně zaměstnávaly hrou s geometrickými prkénky, se špejlemi apod. Na zadní stěně třídy byla velká tabule, na kterou si mohly děti podle libosti malovat a psát. Ve všech třídách byl také truhlářský stůl s náradím a akvárium s rybičkami a rostlinstvem. (*Náprstek, 1920*)

Děti měly úplnou volnost projevu. Hned ráno přicházely za svými učiteli a vyprávěly jim, co dělaly, co viděly zajímavého, přinášely návrhy, co ve škole dělat, co si vyro-

bit, kam jít na vycházku. Snahou učitelů bylo zapojit děti do činností každodenního života, vyvést je ven ze školy do přírody, umožnit jim dostatek pohybu. Dětské učení má vyplývat ze zkušeností. Principem školy byla rovnost všech dětí a rovnost dětí s učiteli. Na práci, kterou bylo potřeba vykonat ve škole, se podílely (podle svých individuálních možností) všechny děti i učitelé. (*Náprstek, 1920*)

Prvním úkolem učitele má být podle *Náprstka (1920)* vzbudit v dětech radost ze života a z objevování. Děti v první třídě musí být obklopeny věcmi, které je budou zajímat, budou se jim líbit, aby se vzbudila jejich chuť poznávat, tvořit. Škola musí být v podstatě stálým provizóriem, které bude nutit děti, aby stále něco dělaly, pomáhaly si, řešily úkoly každodenního života. Hlavním úkolem školy je rozvoj přirozených schopností každého dítěte. Proto, aby se tyto schopnosti projevíly, je třeba dětem ponechat svobodu. Další nutnou podmínkou toho, aby mohly děti ve škole plně rozvinout svůj potenciál je, že bude každému dítěti zajištěna dostatečná péče po stránce zdravotní a sociální. Každé dítě by mělo mít zajištěno lékařské ošetřování, výživu a šacení. Všechny školní pomůcky by měly být dětem poskytovány zdarma. (*Náprstek, 1920*)

Takto vzpomíná *Náprstek (1920, s. 12 – 14)* na první rok fungování kladenské pokusné školy:

„... Děti chodí do školy rády, přímo s nadšením, poněvadž poznají bez sentimentálního ujišťování, že škola jest jim domovem a učitel nikoliv mstivým polobohem, jenž dobré laskotně odměňuje a drobné chybičky krutě trestá, nýbrž přítelem, starším kamarádem, jemuž se podává při shledání i rozloučení ruka, před nímž není ani třeba smekati, před nímž není třeba se třásti a jenž zametá podlahu spolu jako každý žák. ...

...Tot' závěr, jenž vyplývá z našeho pokusu o zřízení volné školy: počínat si tak, aby svět dětem se líbil, aby život stal se pro ně radostným, aby setřen byl rozdíl dnů všedních a svátečních, a aby spontánní, tvůrčí práce byla jim tak nutnou, jako vzduch a slunce. Toho lze docílit jedině láskou, svobodou a bezmeznou štědrostí srdce i otevřené ruky. ...“

Když jsme se seznámili s tím, jakými principy se učitelé kladenské školy řídili a jak postupovali ve výuce, můžeme se zamyslet nad tím, zda a jak se v této škole projevovaly prvky sociální výchovy. Sociální byl zřejmě především cíl, který učitelé ve škole sledovali. Jejich cílem bylo připravit děti na život ve společnosti a vybavit je praktickými dovednostmi. Proto bylo věnováno mnoho času exkurzím do výrobních podniků a manuální činnosti. Proto si děti samy psaly a tiskly noviny, staraly se o zahradu apod. Učitelé sledovali také cíl připravit děti na roli občanů státu. Vedli je proto k diskusím, k svobodnému vyjadřování názorů. Důraz byl kladen také na školní společenství, které tvořili učitelé i žáci, a na vztahy uvnitř tohoto společenství.

Učitelé kladenské školy se často věnovali také přímé pomoci dětem a rodinám, které se ocitly v sociální nouzi. Škola měla pro kladenské děti představovat místo útulku, kde mohou v bezpečí a v pěkném prostředí trávit volné chvíle. Proto učitelé usilovali o to, aby škola byla dětem otevřená i v odpoledních hodinách a o víkendech.

Volná škola práce na Kladně se musela podobně jako například holešovická škola Sedláka a Žitného potýkat se špatnou sociální situací rodin svých žáků. Zvláště v obdobích vyšší nezaměstnanosti na tom byly některé kladenské rodiny velmi špatně. Takto se k tomu vyjadřuje *Hostáň (1968, s. 156)*:

„... Stále větší okruh horníků a hutníků postihovala nezaměstnanost. Jejich děti chátraly. Zavedli jsme proto ve škole vyvařování bramborových polévek. Po vyučování děti čistily zeleninu, která nám rostla na zahradě, škrábaly brambory a připravovaly velké hrnce s vodou na kamna. Ráno, když jsme se sešli, zatopili jsme v kamnech, a zatímco jsme pracovali, polévka se vařila. Mnohé děti přicházely z bytů, do nichž po celý rok nezasvitlo slunko. Některé měly z bytu vyhlídku na malý dvorek, ale nemohly otevřít okno pro zápach kanálů. V malých bytech se tísnilo mnoho osob., děti spaly zpravidla dvě na jedné posteli; jedna má žákyňe dokonce ještě se dvěma sourozenci. ...

Pro všechny tyto děti byla škola lepším místem než domov; tím si vysvětlíme, proč děti bývaly stále ve škole. ...“

Zakladatelé Volné školy práce chtěli podle Náprstka (1920), aby se děti z dělnických a sociálně slabých rodin naučily znát své schopnosti a bránit své zájmy. Chtěli jim zvednout sebevědomí, aby se jednou dokázaly uplatnit a nestaly se obětí útlu jak ze strany velkých kapitalistických podniků, tak ze strany státu či církve. Jak píše *Náprstek (1920)*, kladenská škola nechtěla ale vychovávat fanatiky.

„... Chceme vést k pochopení, odpuštění a lásce, ale nesmí zavírat oči před zjevnými křivdami a společenskou zločinností. Učí osobní statečnosti a smělosti bránit se, tvořit, spolupracovat, ale nedat si ubližovat, býti hrdinným, pilným a chrabрым člověkem nové doby, bytostí širokých křídel a smělého, tvůrčího, všelitovného rozmachu. ...“ (Náprstek, 1920, s. 24)

Plánem zakladatelů Volné školy práce na Kladně bylo přesunout školu časem do nové budovy. Ta měla zcela odpovídat požadavkům volné pracovní školy. Měla být vystavěna na okraji města, v blízkosti lesa. Měla mít podobu přízemních pavilónů, které by byly dostatečně prosvětlené a prostorné. V projektované škole měly být pracovny, šatny, sprchy, tělocvična, přednáškový sál, dílny. U školy měla být pole, zelinářské zahrady, stáje s domácím dobytkem a jiné náležitosti. Jednalo by se o výchovný ústav, který by dětem zajišťoval i stravování a v létě by se mohl proměnit na prázdninovou osadu. (*Náprstek, 1920*)

Stavba nové budovy pro kladenskou Volnou školu se nakonec neuskutečnila. Volná škola práce na Kladně přesto dokázala naplnit řadu z cílů, které si ve svém počátku kladla. Byla také inspirací pro řadu jiných učitelů pokusníků. Inspiraci na Kladně hledali například učitelé Sedlák a Žitný, kteří otevřeli pokusnou školu práce v pražských Holešovicích. Kladenský pokus byl unikátní svou otevřenou podporou jednomu politickému směru. Cílem Volné školy práce bylo vychovávat děti tak, aby byly v budoucnu schopny aktivně ovlivňovat společnost, ve které žijí. Socialismus byl zakladateli Volné školy práce chápán jako ideální společenské zřízení, a proto v jeho duchu děti vychovávali. Podle zpráv, které o činnosti ve Volné škole práce na Kladně máme, se ale nelze domnívat, že by učitelé ve Volné škole práce svým příklonem k socialismu nějak výrazně omezovali své svěřence v utváření si svobodného světového názoru. Hlavním principem školy bylo popřát dítěti volnost a svobodu k tomu, aby mohlo plně rozvinout svůj potenciál. Děti mohly svobodně přicházet se svými nápady a názory a učitelé byli otevřeni s nimi diskutovat. To je zdůrazňováno ve vzpomínkách učitelů na práci v kladenské Volné škole práce. Jakkoliv se nám může politická orientace a angažovanost této školy zdát nyní jako nešťastná, je třeba přiznat Volné škole práce na Kladně mnoho momentů, které by si zasloužily uznání a nápodobu.

2.5. Karel Žitný a Jaroslav Sedlák a jejich Pokusná pracovní škola v Holešovicích

Pokusná pracovní škola v Praze Holešovicích patří jistě k těm pedagogickým pokusům, které kladly velký důraz na péči o dítě po stránce zdravotní a sociální. Velký důraz se v této škole dával také na výchovu prostřednictvím společenství. Duchovními otci tohoto pokusu byli dva učitelé, Jaroslav Sedlák a Karel Žitný. Jejich životní a pracovní dráhu a jejich postoje k výchově a vzdělávání si stručně představíme.

2.5.1. Představení Jaroslava Sedláka

Jaroslav Sedlák se narodil 11. února 1879 v Netolicích. Jeho otec Martin Sedlák byl tou dobou ředitelem netolické měšťanské školy. Otec Jaroslava Sedláka byl žákem Karla Slavoje Amerlinga. Část své učitelské dráhy strávil v Kadani a v Chomutově a během svého působení se zde snažil řídit zásadami, které si odnesl z Amerlingovy Budče. Zasazoval se zde především o to, aby rostla hospodářská a kulturní úroveň lidu. (*Spěváček, 1978*)

Rozhodnutí stát se učitelem se v mysli Jaroslava Sedláka nezrodilo jen díky rodinné učitelské tradici, ale také díky vlivu výborného učitele z netolické měšťanské ško-

ly Rudolfa Hampla. Na učiteli Hamplovi Sedlák především oceňoval to, že věnuje svým žákům hodně času, bere je na vycházky do přírody, prohlídky průmyslových závodů apod. Viděl v jeho osobě vzor, ke kterému by se sám jednou chtěl přiblížit. Proto se rozhodl pro studium učitelství. Vybral si k němu c. k. učitelský ústav v Praze v Panské ulici. (*Spěvák, 1978*)

Krátce předtím, než Jaroslav Sedlák nastoupil na učitelský ústav, se spolu s matkou a sourozenci přistěhoval do Prahy. Bylo to po smrti Sedlákova otce a rodina byla zasažena velkými finančními těžkostmi. Chudoba provázela celá Sedlákova studia i počátek jeho učitelské kariéry. (*Sedlák, 1960*)

Prvním učitelským místem Jaroslava Sedláka byla shodou okolností škola Na Zátorách v Praze Holešovicích, tedy škola, kde se později realizoval pokus, o kterém zde pojenáváme. Při svém prvním působení strávil Sedlák Na Zátorách ale jen velmi krátkou dobu. Poté vystřídal několik míst. Významné bylo pro Sedláka období, které strávil na školách v Praze Libni. Jednalo se o dělnickou čtvrť a mladý učitel Sedlák se zde musel potýkat s velkými kázeňskými problémy. Postupem času Sedlák zjistil, že důvodem záškoláctví a jiných kázeňských problémů je především tíživá sociální situace v rodinách libeňských dětí. Během svého působení v Libni se Jaroslav Sedlák seznámil a sprátelil s dvěma učiteli, kteří zde také působili. Byli to Bohumil Zemánek (pozdější zakladatel pokusné třídy v Praze 7) a Eduard Štorch. Jaroslav Sedlák byl také velmi aktivní ve svém dalším sebevzdělávání. Účastnil se mnoha kurzů. (*Sedlák, 1960*)

V roce 1910 osud Jaroslava Sedláka zavedl opět do holešovické školy Na Zátorách. Tentokrát tu měl však zůstat již po delší dobu. Zde se také v roce 1912 setkal s o deset let mladším kolegou Karlem Žitným. Karlu Žitnému bylo v té době teprve 23 let a Sedlák si na něm nejvíce cenil jeho sociálního cítění, důrazu na výchovu dětí a tvořivého přístupu k výuce. (*Sedlák, 1960*)

Také za první světové války učinil Jaroslav Sedlák zkušenost s tím, jak se špatné hospodářské a sociální poměry podepisují na žácích a jak nesmírně ovlivňují školní práci. Část války strávil Jaroslav Sedlák jako učitel na měšťanské škole v Praze na Malé Straně. *Sedlák (1960)* vzpomíná na to, jak jeho žáci z Malé Strany často vytvářeli zlodějské party a kradli uhlí na nádražích apod. Jiné děti zas celé noci stály fronty na uhlí a energie a ani chuť na školní práci jim samozřejmě nezbývala. I přes všechny potíže se snažil Sedlák dětem dopřát aspoň malé radosti. Podnikal s nimi procházky po Malé Straně a krátké výlety do přírody v okolí Prahy. (*Sedlák, 1960*)

Na letní prázdniny roku 1918 se Sedlák přihlásil jako vychovatel do dětské kolonie Českého srdce Na Rozkoši u Německého Brodu, která byla určena pražským dětem trpícím důsledky války. K účasti na této akci přesvědčil Sedlák také přítele Kar-

la Žitného. V rámci tohoto pobytu se Sedlák seznámil také s Františkem Bakulem, který do ozdravovny přijel s dětmi z Jedličkova ústavu. Již od prvního dne byl, jak Sedlák vzpomíná, pobyt v Rozkoši provázen problémy. Zásadním nedostatkem byla velmi chudá dětská strava. I přesto zde Sedlák nasbíral cenné zkušenosti z jiného styku s dětmi než ve školních učebnách. Zakusil zde, jaké je to vycházet s dětmi na procházky do přírody nebo nacvičovat divadlo. I pro děti to byly povětšinou zážitky zcela nové. Pro Sedláka byl pobyt na Rozkoši popudem k přemýšlení o své učitelské praxi a o možnostech, jak školu napravit. Došel k závěru, že škola se musí více přiblížit životu dětí a také k závěru, že každý pokus o novou školu musí být postaven na péči o fyzické blaho dítěte. *(Sedlák, 1960)*

Po skončení první světové války vystřídal Sedlák několik škol na Malé Straně a na Starém Městě. V této době začal již v hlavě spřádat plán na založení pokusné školy. *Sedlák (1960)* zdůrazňoval potřebu reformy nejen didaktické, ale také reformy v oblasti péče o dítě, o jeho tělo a zdraví. S některými svými kolegy pokusníky se Sedlák rozcházel v názoru na volnost dětí. Sedlák sice souhlasil s tím, že je třeba, aby dítě bylo svobodnější, ale požadoval, aby byl ve škole zachován pevný vnější řád. *(Sedlák, 1960)*

V roce 1921 se Jaroslav Sedlák s Karlem Žitným dohodli, že podají vlastní návrh na zřízení pokusné školy. Obsahu tohoto návrhu se budeme věnovat níže. Jako místo pokusu byla vybrána obecná škola v Praze Holešovicích Na Zátorách. Na školní rok 1921/1922 nebyl jejich návrh na Ministerstvu školství a národní osvěty schválen s tím, že již v Praze byly povoleny dvě pokusné třídy (učitele Mužíka a učitelky Kühnelové). Jaroslav Sedlák a Karel Žitný uspěli až o rok později. V září 1922 tak mohli svou pokusnou práci zahájit. *(Sedlák, 1960)*

Pokusná pracovní škola v pražských Holešovicích skončila po pěti letech. Učitel Sedlák strávil celou dobu pokusu s jednou třídou, kterou provedl obecnou školou od začátku do konce. Více se tomuto období budeme věnovat níže. Konec pokusné školy byl pro Sedláka velkým zklamáním. Pětiletá práce na pokusné škole jej stála mnoho sil, a proto po jejím skončení požádal o zdravotní dovolenou. Rok strávil sepisováním vzpomínek na svou třídu. Zhmotnil je v knize Pět let v pokusné pracovní škole. *(Sedlák, 1960)*

Po skončení zdravotní dovolené učil Sedlák dva roky na dívčí měšťanské škole v Karlíně. Poté přestoupil na školu U Studánky, kde vyučoval některé předměty i v pokusné třídě svého přítele Zemánka. Po čtyřech letech strávených na škole U Studánky byl Sedlák jmenován ředitelem libeňské školy U Zámku, ve které dříve také učil. To už mu ale nezbývalo mnoho let do penze. Ve škole U Zámku působil Sedlák v době

hospodářské krize, která hodně, jak Sedlák vzpomíná, ovlivnila osudy dětí docházejících do školy. Do penze odešel Sedlák v roce 1939. *(Sedlák, 1960)*

2.5.2. Představení Karla Žitného

Karel Žitný se narodil 3. dubna 1889 v Praze na Malé Straně. Vyrůstal ve velmi nuzných poměrech rodiny obuvnického dělníka. V roce 1898 navíc otec Karla Žitného zemřel. O zabezpečení rodiny se musela zcela postarat matka Žitného, která už v té době měla těžkou práci podlomeneho zdraví. V době mimoškolní docházel Žitný kvůli tíživé sociální situaci rodiny do městského útulku a později do ústavu s názvem Patronát mládeže. Na tyto ústavy Karel Žitný nevzpomínal rád a odnesl si z nich nechuť k filantropii a náboženské výchově. Již od mládí chtěl Karel Žitný pomáhat druhým lidem. To byl možná jeden z důvodů, proč se rozhodl ke studiu na Amerlingově učitelském ústavu v Praze v Panské ulici. Studium zde ukončil maturitou v roce 1909 a v roce 1911 složil zkoušku učitelské způsobilosti. *(Váňová, 1999)*

V době studií na učitelském ústavu se Žitný dychtivě věnoval četbě pedagogické i beletristické literatury. Pedagogickými vzory se mu stali například Komenský, Pestalozzi, Tolstoj a Amerling. Žitného výrazně ovlivnila také četba sociálně orientovaných děl, jako byly například Bezručovy sociální balady. Sám Žitný v době studia na učitelském ústavu psal básně. V roce 1911 dokonce vydal básnickou sbírku s názvem Očima vidíme. *(Váňová, 1999)*

Během prvních tří let učitelské praxe vystřídal Žitný hned šest pražských škol. Až v roce 1912 se Žitnému podařilo najít stálé učitelské místo a bylo to právě v Holešovicích ve škole Na Zátorách. Podobně jako Sedlák se i Žitný rozhodl rozšířit si své pedagogické vzdělání a navštěvoval tzv. univerzitní extenze, tedy přednášky vysokoškolských učitelů určené veřejnosti. *(Váňová, 1999)*

V době první světové války nebyl Žitný kvůli špatnému zdravotnímu stavu odveden. Válečné období tedy prožil jako učitel Na Zátorách. Byl proslulý jako učitel, který dokáže ve škole i přes veškeré nesnáze doby vytvořit pohodu a svým poutavým vyprávěním dá dětem zapomenout na každodenní starosti. *(Váňová, 1999)*

Jak již víme, v létě roku 1918 působil Žitný jako vychovatel v dětské ozdravovně Českého srdce Na Rozkoši u Německého (dnes Havlíčkova) Brodu. Žitný podobně jako třeba Bakule kritizoval způsob fungování této ozdravovny. Terčem kritiky se stalo zejména to, že nebylo dobře zajištěno stravování a ubytování dětí a že dětem nebyla dána dostatečná volnost. Tato zkušenost Žitného utvrdila v nevěře v účinnost filantropických podniků. *(Váňová, 1999)*

Po vzniku samostatné republiky si Žitný hodně všímal sociálních problémů. Zastával názor, že by společnost měla být uspořádána tak, aby byl zachován princip sociální spravedlnosti. Karel Žitný se stal členem sociální demokracie, kde pracoval jako kulturně-politický referent. Později vstoupil Žitný do KSČ a působil v řadě komunistických organizací, jako byla třeba Komunistická jednota učitelů. V rámci těchto organizací se věnoval osvětovým činnostem, hodně přednášel a publikoval. Žitného spis *Výchova ke komunismu* svědčí o tom, že považoval socialismus za ideální společenské uspořádání. Jako cestu k proměně společnosti viděl výchovu v socialistické škole. *(Váňová, 1999)*

Ve 20. letech publikoval Žitný návrh na reformu Československých škol. V něm se zaměřil především na sociální kritiku soudobé školy. Upozorňuje na to, že je třeba se postarat o válkou zasažené děti. Upozorňuje na špatné poměry, které panují v rodinách žáků. Ideálem je Žitnému škola zřizovaná státem, nezávislá na církvi, materiálně dobře zabezpečená (měla by mít zahradu, dílnu, hřiště, knihovnu apod.), koe-dukovaná, sociálně spravedlivá, spolupracující s rodinou. Žitný požaduje také svobodu pro tvůrčí pedagogickou práci. Čerpá i z myšlenek amerického pedagoga Deweye a požaduje, aby škola byla činná a pracovní. *(Váňová, 1999)*

Žitný požadoval, aby byla zabezpečena ekonomická rovnost žáků školy. Dosáhnout toho chtěl tím, že by všem dětem byly zapůjčovány zdarma pomůcky a učebnice. To ale nestačilo. Mělo být také veřejnou péčí zajištěno to, aby všechny děti měly zajištěny další potřeby jako je strava, oděv a také prostor a klid na vypracovávání domácích úkolů. *(Váňová, 1999)*

V roce 1921 se Karel Žitný spojil se svým kolegou z holešovické školy Jaroslavem Sedlákem a vytvořili návrh na zřízení pokusné školy. Její činnost byla ukončena školním rokem 1926/1927 *(Váňová, 1999)*

Tato pokusná škola je hlavním předmětem našeho zájmu a budeme se jí hlouběji věnovat v další podkapitole. Nyní se jen stručně zmíníme o tom, jak pokračovala životní dráha Karla Žitného po ukončení holešovického pokusu.

Ještě před ukončením holešovického pokusu se Karel Žitný rozhodl vystoupit z komunistické strany. Stáhl se také z veřejného života, kde byl do té doby dosti aktivní. Celý školní rok 1930/1931 strávil Karel Žitný na zdravotní dovolené v Horní Cerekvi u Pelhřimova a věnoval se zde psaní. V této době sepsal svou trilogii, která beletristicky zpracovává první tři roky holešovické pokusné školy. Trilogii tvoří knihy *Lod' se solí*, *Dravým proudem života* a *Loučení*. *(Váňová, 1999)*

V roce 1935 získal Karel Žitný definitivu na holešovické škole a od roku 1939 zde zastával funkci ředitele. V této době se Žitný již zcela jednoznačně vyjadřuje ve pro-

spěch nerevoluční cesty společenské reformy. Politicky se v této době neangažuje. Ve škole zdůrazňuje především mravní výchovu a cílem mu je stejně jako ve 20. letech výchova k lásce k bližnímu. V roce 1942 odešel Žitný na vlastní žádost do výslužby. Poté pracoval až do konce druhé světové války v Ústřední městské knihovně. *(Váňová, 1999)*

Těsně po válce vstoupil Žitný opět do KSČ, ale nebyl ve straně nijak aktivní a již v roce 1946 požádal o zrušení členství ve straně. Mezitím opět nastoupil do funkce ředitele holešovické školy, ve které setrval až do roku 1953. 8. listopadu 1953 byl totiž na základě udání zatčen a odsouzen na dobu 5 let k odnětí svobody. Z vězení byl propuštěn po skončení poloviny trestu v roce 1956. Pobyt ve vězení se negativně promítl do jeho fyzického i psychického zdraví. Karel Žitný zemřel 14. prosince 1967. *(Váňová, 1999)*

2.5.3. Pokusná pracovní škola

V roce 1921 předložili Jaroslav Sedlák a Karel Žitný školním úřadům ke schválení „Návrh na zřízení veřejné pokusné školy obecné v Praze.“ *(Sedlák, 1930, s. 9)*

Návrh Sedláka a Žitného byl schválen až v roce 1922 a mohl být realizován od začátku školního roku 1922/1923. Jako místo realizace pokusné školy byla vybrána chlapecká obecná škola v Holešovicích. V září 1922 byly otevřeny dvě pokusné třídy, a to první a třetí. Žáci do těchto tříd nebyli nijak speciálně vybíráni. Třídy byly z hlediska pohlaví koedukované. Ve třetí třídě bylo zapsáno 41 žáků. Počet žáků první třídy byl na přání učitele Sedláka zvýšen z 14 na 26. V každém dalším následujícím školním roce byla přeměněna vždy jedna třída normální školy na třídu pokusnou, a tak se ve školním roce 1925/1926 stala z holešovické pokusné školy úplná pětitřídní škola obecná. Ke dvěma zakladatelům školy se jako stálá posila učitelského sboru v dalších letech přidali učitelé Ladislav Mařík a Rudolf Sysel. *(Sedlák, 1930)*

Úplný název pokusné školy byl Pokusná pracovní škola obecná v Holešovicích. Tato škola byla zpočátku administrativně podřízena vedení původní obecné chlapecké školy, později po přeměně všech ročníků na třídy pokusné se stala samostatnou jednotkou. *(Sedlák, 1930)*

Podle *Sedláka (1930, s. 10)* bylo hlavním záměrem pokusu: „...zřízení školní obce, ve které by k dosažení vytyčeného cíle se spojili všichni výchovní činitelé, totiž rodiče, učitel, lékař a sociální pracovník. ...“

Ve výčtu hlavních předmětů a cílů pokusu uvádí *Sedlák (1930, s. 11)* mimo jiné tyto:

„...Záchrana dítěte, oslabeného následky světové války. Pokus o vyřešení nejnáléhavějších problémů zdravotní a sociální péče o dítě. ... Pokus o nejtěsnější styky s rodinou. Spolupráce rodičů při školní výchově. Schůze s rodiči, hospitace rodičů při školním vyučování. ...“

Z výše uvedeného je patrné, jakou důležitost přikládali zřizovatelé pokusné školy péči o děti po stránce zdravotní a sociální a také spolupráci školy s rodinou. Sedlák i Žitný považovali dostatečnou sociální a zdravotní péči o dítě za klíčový předpoklad pro naplnění cílů jejich pokusu. Jak ale vyplyne z dalšího textu, právě naplnění tohoto předpokladu se dařilo jen částečně, a to hlavně z důvodu nedostatečné materiální podpory ze strany státních institucí.

Sedlák (1960, str. 224) k tomu uvádí: *„...Fyzická i duševní zaostalost jednotlivých žáků, dosud se projevující důsledky války a především množství nepostižitelných vlivů prostředí byly překážky, které jsem musil stále zmáhat...“*

Kromě péče o zdravotní a sociální blaho dětí a spolupráce s rodinou se pokusná škola vyznačovala například důrazem na činnou výchovu a výchovu prací, snažila se o těsnější styk školy s životem mimoškolním. Učitelé se pokoušeli budovat v dětech pocit pospolitosti. Děti, rodiče a učitelé měli tvořit jednotnou školní obec, ve které by silnější pomáhali slabším a všichni by pracovali ve prospěch celé obce.

V Návrhu na zřízení veřejné pokusné školy obecné v Praze (dále jen Návrhu) je definován cíl pokusné školy takto (**Sedlák, 1930, s. 15**):

„...Chceme vytvořiti společnost lidí zdravých, po stránce tělesné i duševní harmonicky vyvinutých, schopných a znalých radostné práce tělesné i duševní – pro dobro obecné...“

...Chceme vychovati pevné mravní charaktery, proniknuté obětavým a účinným citem bratrské lidskosti, charaktery, žijící a pracující „pod zorným úhlem věčnosti“ pro lepší budoucnost...

... K dosažení tohoto cíle chceme založiti dětskou společnost, dětskou školní obec, žijící, pracující a rozvíjející se na podkladě vyslovených myšlenek.“

Hlavní cíl, který si pokusná holešovická škola kladla, je tedy cíl sociální. Učitelé Sedlák a Žitný chtěli vychovávat pomocí působení celé dětské školní obce. Byli přesvědčeni, že pokud děti spolu budou ve škole žít a pracovat, vstoupí si principy spolupráce a mravnosti. Vnímali školu jako místo, kde se utváří nová zdravější společnost.

V Návrhu jsou jmenovány hlavní zásady a charakteristiky pokusné školy. Škola by měla být výchovná, pokusná, praktická, sociální, jednotná a pracovní. První zásada směřuje k tomu, že důraz ve školní i mimoškolní práci by se měl klást na výchovu a ne jen na výuku. Označení pokusná škola upozorňuje na to, že učitelé budou vždy hledat a zkoušet nové prostředky výchovné a vyučovací vedoucí k vytyčenému

cíli a opouštět ty prostředky, které se neosvědčily. Zásada praktičnosti znamená, že je třeba využít individuálního potenciálu každého dítěte a zároveň také to, že je třeba žáky vybavit dovednostmi využitelnými v jejich současném i budoucím životě. *(Sedlák, 1930)*

Škola podle Návrhu Sedláka a Žitného by měla být dále sociální. Tato zásada se týká řady oblastí školního života. Učitelé by se podle této zásady měli snažit podporovat hlubší vztahy mezi dětmi navzájem a vést je k vzájemné pomoci a spolupráci. Dalším předpokladem školy sociální je dobrý vztah učitele s žáky. Učitelé by měli mít k dětem poměr rovnoprávný, měli by být považováni za kolegy, kteří jsou jen o něco starší a zkušenější, ale přesto chybující. Sociální škola by měla být otevřena také společnosti mimoškolní. Sociální má být škola podle návrhu Sedláka a Žitného také ve svém cíli. Má vychovávat lidi sobě rovné, svobodné, tvořící jednu obec a všelidskou společnost. *(Sedlák, 1930)*

Zásada jednotnosti upozorňuje na to, že škola by měla přispět k zmírnění společenských nerovností. Škola by podle autorů Návrhu měla zmírňovat rozdíl mezi dětmi chudými a bohatými, mezi silnými a slabými, mezi muži a ženami. Škola nižší a střední (tedy tehdejší škola obecná, měšťanská a nižší střední) by měla být podle autorů jednotná pro všechny děti mužského i ženského pohlaví. Tato zásada si mimo jiného žádá také, aby všichni žáci byli po stránce hospodářské dobře zabezpečeni po celou dobu studia. Autoři návrhu také požadují, aby byla škola světská, bezkonfesijní. *(Sedlák, 1930)*

Na závěr je třeba osvětlit také význam toho, co autoři Návrhu shrnovali pod pojmem pracovní škola. Označením své školy za pracovní dávali najevo, že nechtěli, aby se v jejich škole výuka a výchova omezovala na to, že budou děti pasivně sedět a naslouchat výkladům učitele. Práce se měla stát jak prostředkem výchovným, tak východiskem výuky. Důraz kladou autoři Návrhu na práci manuální a na práci kolektivní. Na práci manuální se autoři zaměřují proto, že právě tento typ práce byl v tehdejších školách podle nich silně zanedbáván. Děti se měly podle Žitného a Sedláka naučit nejen práci vykonávat, ale také ji organizovat. Práce měla být společná, konaná pro celou školní obec. Podněty k práci mají přicházet ne uměle z vnějšku, ale z potřeby společného života školní obce – např. potřeba udržovat čistotu ve třídách, jejich výzdoba. Práce se měly účastnit všechny děti, každé podle svých možností. *(Sedlák, 1930)*

Nyní se zaměříme na ty oblasti práce pokusné holešovické školy, které jsou pro téma této práce nejpodstatnější. Jak již je napsáno výše, autoři holešovického pokusu považovali za východisko své práce péči o zdraví dětí. Vycházeli z předpokladu, že velká část dětí vzhledem k tomu, v jaké části Prahy se škola nacházela, bude pocházet spíše

z chudších poměrů a bude poznamenána následky válečného strádání. Tento předpoklad se brzy potvrdil.

Sedlák (1930) uvádí, že v roce 1922 bylo v jeho první třídě (o celkovém počtu 26 žáků) deset žáků, kteří pocházeli z rodin velice sociálně slabých. Byly to často rodiny připravené válkou o otce, kde ženy musely obstarat obživu samy většinou posluhou, šitím apod.

Sedlák (1930) dále uvádí, že zdravotní stav žáků jeho třídy byl velmi neuspokojivý. Všechny děti z jeho třídy se narodily ve válečných letech 1915 a 1916. U patnácti dětí byla zjištěna nedokrevnost, u tří dětí křivice a deformita páteře. Třináct dětí mělo zvětšené krční mandle, dvě děti měly vážnou oční vadu a jedno nedoslýchalo. Do „Seznamu dětí trvale chorobných nebo vadných“ bylo v prvním roce pokusu zapsáno ze Sedlákovy třídy 18 dětí (tedy 69% ze všech dětí ve třídě). V době ukončení pokusu bylo z celkového počtu 33 dětí v Sedlákově třídě 25 dětí trvale nemocných (tedy 75% žáků třídy). Důvodů k tomuto zhoršení situace bylo více. Jedním z důvodů bylo to, že se stále příliš nelepšily celkové hospodářské poměry ve společnosti. Další příčinou velkého procenta nemocných dětí v Sedlákově třídě bylo to, že většinu dětí, o které se třída rozrostla, tvořily děti již nemocné (rodiče si přáli, aby navštěvovaly právě holešovickou pokusnou školu). V neposlední řadě Sedlák přiznává, že se pokusné škole přes všechnu snahu nepodařilo zajistit dětem takové podmínky, aby mohlo dojít k uzdravení již nemocných dětí.

V prvním roce pokusu byli všichni žáci pokusných tříd vyšetřeni školním lékařem. Výsledky vyšetření potvrzovaly, že obavy učitelů o zdraví dětí jsou oprávněné. Spolupráce s lékařem však nebyla tak intenzivní, jak by si učitelé představovali. (**Sedlák, 1960**)

Na počátku druhého roku pokusu zjistili učitelé, že zdravotní stav dětí se ještě zhoršil. To je donutilo podniknout kroky k zlepšení zdravotní a sociální péče v pokusné škole. Sedlák s Žitným považovali za hlavní příčiny špatného zdravotního stavu dětí nepříznivé hospodářské poměry rodičů, neznalost základních pravidel hygieny a životosprávy ze strany rodičů a nedostatek veřejné péče o dítě. Dospěli k názoru, že škola nemůže zajistit zlepšení hospodářské situace v rodinách, ale v dalších oblastech se angažovat může. Škola by si podle nich mohla vzít za úkol zajistit dětem kvalitní lékařskou péči, a také prostřednictvím kontaktů s rodiči ovlivňovat přístup rodiny k životosprávě, hygieně a výchově. Žitný se Sedlákem požadovali, aby měla škola k dispozici lékaře a také pracovníci v oboru sociální péče (tzv. školní sestru), která by zajišťovala kontakt s rodinami a prováděla šetření přímo v rodinách. Sedlák s Žitným kritizovali dosavadní praxi, kdy školní lékař pouze jednou za čas prováděl kontrolu a vedl statistiky o zdravotním stavu dětí. Školní lékař by měl podle Sedláka a Žitné-

ho dohlížet na to, aby všem potřebným dětem byla zajištěna léčba a v případě, že si rodina nemůže dovolit platit lékaře, by se měl léčby žáka sám ujmout. Lékař i školní sestra by měli být právoplatnými členy školní obce, měli by se účastnit učitelských porad a schůzí s rodiči. *(Sedlák, 1930)*

V roce 1923 proto podali Sedlák s Žitným na Městský školní výbor žádost o rozšíření lékařské péče v pokusné škole. Tento návrh počítal s rozšířením povinností školního lékaře a se zavedením funkce školní sestry. Žádost byla ale zamítnuta z finančních důvodů. K návrhu Sedláka a Žitného na reorganizaci zdravotní péče na školách zaujali zamítavé stanovisko také pražští školní lékaři. Zamítnutí tohoto návrhu bylo pro učitele pokusné školy velkým zklamáním a hodnotili jej jako ránu uštědřenou samotné podstatě jejich pokusného díla. *(Sedlák, 1930)*

Sedlák s Žitným přesto dále prosazovali potřebu preventivní péče o zdraví dětí. Činili tak různými způsoby – vycházkami do přírody, cvičením ve škole, důrazem na dodržování hygienických pravidel, návštěvami lázní apod. Na jaře prvního školního roku začal například Sedlák učit děti venku. Vybral k tomu účelu spolu s dětmi hřiště nedaleko Libeňského ostrova. Učitel Sedlák zavedl ve své třídě také pravidelné návštěvy sprchových lázní ve škole na Maninách. Sedlák pamatoval také na odpočinek. Ten se většinou odehrával na žíněnkách v tělocvičně. *(Sedlák, 1960)*

Ve druhém roce pokusu se učitelé s dětmi a rodiči rozhodli, že v jarních měsících škola odjede na měsíční pobyt na venkově. Motivací tohoto pobytu byla hlavně starost o zdraví dětí. Škole se podařilo na výjezd na venkov získat příspěvek od Ústředního sociálního sboru Pražského. Byl to jeden z mála příspěvků, který škola na oblast péče o zdraví dětí získala. Letní pobyty na venkově se konaly i v dalších letech pokusu. *(Sedlák, 1960)*

Z peněz na zvláštní výdaje pokusných škol a z malých příspěvků od rodičů bylo od jara 1923 denně slabším dětem kupováno a rozdáváno mléko. Děti slabé a ohrožené byly v třetím roce pokusu vyšetřeny v Ústavu pro sociálně zdravotní péči hl. města Prahy. Výsledky vyšetření dávaly za pravdu obavám učitelů o zdraví žáků. Většina vyšetřovaných dětí byla podvyživená, některé děti byly ohroženy tuberkulózou. *(Sedlák, 1960)*

Sedlák ve své třídě prováděl po celou dobu pokusu systematické a pravidelné (šestkrát do roka) vážení a měření. *(Sedlák, 1930)*

Navíc se učitelé pokusné školy sami chápali úkolu, který chtěli původně svěřit školní sestře. Sami si zjišťovali sociální podmínky v rodinách dětí a v případě potřeby se i snažili o intervenci. Jejich možnosti časové a finanční byly ale velmi omezené.

V **Příloze číslo 4** cituji text *Sedláka (1930)*, ve kterém popisuje jednu takovou intervenci přímo v rodině žákyně.

K dalším výrazným znakům holešovické pokusné školy patřila intenzivní spolupráce s rodiči dětí. Učitelé měli zájem znát dobře rodiče svých žáků a jejich rodinné zázemí, snažili se také zapojovat rodiče do života školy. Velmi často (alespoň jednou měsíčně) byly pořádány rodičovské schůze. Učitelé se s rodiči setkávali ale i individuálně, a to především při příležitosti hospitací rodičů při vyučování. Učitelé se zvláště snažili poznat rodiče dětí, které měly ve škole problémy, a hovořit s nimi o příčinách problémů. *(Žitný, 1934)*

První rodičovská schůze byla uspořádána těsně po zahájení prvního školního roku pokusné školy. Schůze se zúčastnili také správce školy Oliva a školní lékař Koubek. Schůzka dopadla dobře. Sedlák a Žitný získali pochopení rodičů pro své záměry. Rodiče dětí měli od začátku povoleno navštěvovat třídy a sledovat výuku. *(Sedlák, 1960)*

Na dalších schůzkách s rodiči se hovořilo například o tom, jaké žáci dělají pokroky v učivu, v dalších letech pokusu se plánovaly letní pobyty, hovořilo se o tom, kde pro pobyt sehnat finance, učitelé rodičům radili například, jaké vánoční dárky dětem pořídit (vybavení na pobyt v přírodě) apod. Třikrát do roka byly pořádány tzv. schůze klasifikační, kde se probíral prospěch žáků. Tyto schůze byly pro rodiče povinné. *(Žitný, 1934)*

Sedlák zahajoval schůze s rodiči ze své třídy často referátem o zdravotním stavu dětí. Údaje o zdravotním stavu dětí získával buďto od školního lékaře, nebo svým vlastním pozorováním, vážením a měřením. Dále podával Sedlák zprávu o průběhu výuky a o zajímavých výchovných momentech, které se v předešlém období ve škole naskytly. Značný prostor byl dán rodičům, aby vyjadřovali své názory a ptali se, na co chtějí. Schůze obvykle končila rozhovory s jednotlivými rodiči o jejich dětech. Obsahem tzv. klasifikačních schůzí bylo podání zprávy o výsledcích práce celé třídy i prospěchu jednotlivých dětí. Učitelé se snažili předat rodičům i pokyny užitečné pro domácí výchovu dětí. *(Sedlák, 1930)*

Sedlák upozorňuje na výhody, které z častého styku s rodiči a z jejich přítomnosti při vyučování plynuly. Jeden z pozitivních důsledků byl ten, že učitelé měli možnost dozvědět se více o svých žácích. Dalším důsledkem bylo to, že rodiče často změnili pohled na výchovu svých dětí a přenesli i do svého vztahu s dětmi něco z pozitivních vzorů, které viděli ve škole. Rodiče si také více dovedli představit, jak se ve škole pracuje a předešlo se tak řadě předsudků a nedorozumění. *(Sedlák, 1930)*

Další věcí, o kterou se učitelé pokusné holešovické školy snažili, bylo podporovat vztahy mezi dětmi, a to nejen v rámci jedné třídy, ale v rámci celé školy.

Hned od začátku fungování pokusné školy byla nastavena dobrá spolupráce mezi dětmi z různých tříd. V prvním školním roce měla pokusná škola dvě třídy. Děti z obou tříd se vzájemně často navštěvovaly. Starší děti mladším pomáhaly, předčítaly jim, psaly zprávy pro jejich rodiče apod. *(Sedlák, 1960)*

Nejhlouběji se děti z jednotlivých tříd mohly poznat při společných pobytech na venkově. Příležitostí ke spolupráci bylo ale dost i v průběhu celého školního roku. Zvykem se stalo pořádání besídek, kterých se účastnila celá škola i rodiče a jejichž program pro ostatní připravili buď žáci jedné třídy, nebo někdy i společně žáci více tříd. *(Sedlák, 1930)*

Pravidelnou součástí školního života pokusné školy byly vycházky. V prvním roce pokusu se učitelé s dětmi museli spokojit s vycházkami po Holešovicích. Až koncem druhého školního roku získala pokusná škola volnou jízdenku od Městských elektrických podniků k jízdám po celé Praze. Ale i samotné Holešovice nabízely mnoho výukových i výchovných podnětů. Jednalo se o čtvrť, kde se nalézaly jak zemědělské statky a zahrady, tak továrny a činžáky obývané dělníky. *(Sedlák, 1930)*

Učitelé podnikli s dětmi řadu vycházek po Holešovicích a nejbližším okolí. Vedli děti k tomu, aby si všímaly svého okolí, lidí a toho, co dělají. Navštívili takto například zelinářství, kovářství, bednářství apod. Pravidelné vycházky do okolí školy způsobily to, že se škola přiblížila holešovické veřejnosti a získala si její náklonnost. Pokusná škola dostávala darem chléb či jablka na svačiny. *(Sedlák, 1960)*

Poté, co škola získala volné jízdenky po Praze, byly často pořádány celodenní výlety do přírody (např. do Šárky) a také výlety s kulturně-historickou náplní (za památkami Prahy). Náplní výletů a vycházek bylo i nadále poznávání toho, jak lidé žijí a pracují. *(Sedlák, 1930)*

Učitelé se zajímali také o to, jak jejich žáci tráví volný čas. Žitný se ve druhém školním roce pokusu po vzoru kladenské Volné školy práce rozhodl umožnit dětem trávit ve škole jedno odpoledne týdně. Děti se v této době mohly věnovat spolu s učitelem činností podle vlastního výběru, nosit do školy své hračky, využívat školní dílnu apod. *(Žitný, 1932)*

Významnou úlohu v životě pokusné holešovické školy měly pobyty na venkově, které se konaly od druhého roku pokusu vždy na jaře a trvaly obvykle tři až čtyři týdny. Učitelé holešovické pokusné školy za tu dobu s dětmi navštívili různá místa republiky (Šumavu, Český ráj, Krkonoše). Prvního letního pobytu, který se uskutečnil v druhém roce pokusu, se zúčastnily dohromady všechny tři třídy školy. Další letní

pobyty se již konaly odděleně (buď jely společně dvě třídy, nebo později měly některé třídy i vlastní program). Během těchto pobytů se děti věnovaly turistice, koupání, pozorování přírody, návštěvám zajímavých míst, výrobních podniků, dílen, zpěvu, tvořivé činnosti. Pobyty působily dobře na zdraví dětí. Učitelé vždy dbali na to, aby během pobytu měly děti vydatnou stravu a také aby bylo věnováno dost času odpočinku a pohybu.

Hlavním důvodem k pořádání pobytů na venkově byla snaha přispět k zlepšení zdravotního stavu dětí. Učitelé si od nich slibovali ale samozřejmě také přínos pedagogický. Děti žijící ve velkoměstě měly díky těmto pobytům šanci seznámit se blíže s přírodou a jejími zákonitostmi, ale také s lidmi žijícími na venkově a s jejich způsobem života. Pobyty na venkově byly také nevyčerpatelnou studnicí podnětů pro práci výchovnou i pro výuku. Děti zde získaly mnoho nových poznatků. V neposlední řadě pobyty na venkově výrazně přispěly k sblížení dětí navzájem a k sblížení dětí s vychovateli a pomohly tak posilovat jednotu školní obce. Už samotná každoroční příprava na letní pobyt byla činností, která si žádala zapojení všech členů školní obce – dětí, učitelů a rodičů. *(Sedlák, 1930)*

Poté, co jsme se seznámili s holešovickou školou, můžeme konstatovat, že se jednalo o pokus, který se zaměřoval jak na sociální výchovu, tak na sociální práci. Sociální výchova měla přední místo již v Návrhu na zřízení pokusné školy. Uskutečňovala se formou spolupráce v školní obci, koedukace, spolupráce mezi třídami i spolupráce školy s rodinou. Za sociální práci je možné označit přímé intervence učitelů pokusné školy, které měly za cíl pomoci konkrétním rodinám nebo dětem. Je také dobré si povšimnout snah učitelů holešovické školy o zlepšení lékařské péče o děti. V zájmu zlepšení zdravotního stavu svých svěřenců podnikali holešovičtí učitelé mnoho činností. Jednalo se například o zajišťování lékařských prohlídek, svačin do školy, letních pobytů v přírodě, vycházek do přírody, návštěv lázní apod.

2.6. Dům dětství v Horním Krnsku

Dům dětství v Horním Krnsku na rozdíl od ostatních pedagogických pokusů zpracovaných v této práci byl od samého svého počátku projektován jako služba sociální. Jeho prvotním úkolem bylo poskytnout domov sirotkům po československých legionářích. Zřizovatelem Domu dětství byla Kancelář československých legií (později Podpůrný fond legionářský). Úkolu vybudovat výchovný ústav pro osiřelé děti se ujali učitelé Ferdinand Krch a Ladislav Švarc, k nimž se později připojil ještě Ladislav Havránek. Tito pedagogové dali výchovnému ústavu pro opuštěné děti nejen jeho jméno, ale také podobu, která jej odlišovala od ostatních sirotčinců. Zakladatelé Domu dětství chtěli vytvořit pro své svěřence prostředí, které se bude co nejví-

ce podobat prostředí rodinnému. Při vytváření výchovného a vyučovacího programu Domu dětství vycházeli jeho zakladatelé z přesvědčení, že je třeba respektovat děti a jejich přirozené potřeby. Opustili proto tradiční cesty výuky a výchovy a vypracovali si vlastní postupy založené především na každodenním soužití s dětmi a sledování jejich projevů. Všichni zakladatelé Domu dětství vycházeli při tom ze své předešlé bohaté pedagogické zkušenosti. (*Spěváček, 1978*)

2.6.1. Představení zakladatelů a pracovníků Domu dětství

Na prvním místě mezi osobnostmi Domu dětství uvedeme Ferdinanda Krcha. Ten byl v letech 1920 až 1924 ředitelem tohoto výchovného ústavu a právě on je mnohými považován za duchovního otce Domu dětství.

Ferdinand Krch žil v letech 1881 až 1973. Jeho otcem byl pražský místodržitelský rada. Ferdinand Krch se měl stát podle přání otce právníkem. Proto vystudoval reálné gymnázium a poté nastoupil na právnickou fakultu. V průběhu studia práv se ale Krch rozhodl, že se nechce věnovat právu, ale učitelství. Opustil tedy téměř dokončené studium práv a nastoupil na učitelský ústav, kde vykonal doplňující maturitu. (*Spěváček, 1978*)

V roce 1911 působil Ferdinand Krch jako vychovatel v osadě pro děti vídeňských Dělnických tělocvičných jednot v Meziříčku u Želetavy. Zde si Krch vyzkoušel, jak velký výchovný efekt může na děti mít příroda a její pedagogické využití. Ferdinand Krch se také jako učitel hodně věnoval hudební výchově a zajímal se o vliv hudby na děti. Spolu se skladatelem Josefem Kříčkou založil v roce 1912 hudební kroužek pro děti. Krch se také před první světovou válkou a během ní věnoval práci redakční. Psal články věnované výchově do časopisů (např. *Zájmy všelidské*), vydával písně a říkadla. V roce 1919 založil Ferdinand Krch časopis pro děti *Zlatá brána*. (*Spěváček, 1978*)

Jak jsme již napsali výše, v letech 1920 až 1924 působil Ferdinand Krch jako ředitel Domu dětství. Poté, co byl Dům dětství proměněn z pokusného výchovného ústavu na běžný sirotčinec, z něj Ferdinand Krch odešel. Dále se věnoval časopisecké tvorbě pro děti a mládež. Stal se také blízkým spolupracovníkem Přemysla Pittera, se kterým spolupracoval při pedagogické práci se sociálně slabými dětmi z pražského Žižkova v Milíčově domě. Ferdinand Krch se také jako vychovatel zúčastnil poválečné akce Zámky, při které spolu s Přemyslem Pitterem a dalšími spolupracovníky pečoval o židovské i německé děti, které se staly obětmi války.

Prvním spolupracovníkem Ferdinanda Krcha při budování Domu dětství v Horním Krnsku se stal učitel Ladislav Švarc. Ten žil v letech 1883 až 1974. Vystudoval uči-

telský ústav v Praze a působil mnoho let jako výpomocný učitel na obecných školách. Předmětem Švarcova zájmu byl výtvarný projev dítěte. Byl zastáncem směru, který požadoval, aby děti kreslily volně. V době před první světovou válkou a v jejím průběhu působil Ladislav Švarc ve škole Na Korábě v Libni, kde začal praktikovat své inovativní metody. Svou třídu Švarc vyzdobil reprodukcemi kreseb od slavných malířů, do hodin často zval svého bratra malíře, který dětem předváděl, jak tvoří. Ladislav Švarc byl silně ovlivněn četbou pedagogických myšlenek Tolstého a rozhodl se je uvést do praxe. Své žáky zval k sobě do bytu, kde vlastně zřídil svou první pokusnou školu, která ale fungovala bez úředního povolení. Švarc se snažil své žáky dobře poznat a umožnit jim tvořivou činnost. Podporoval děti především ve spontánní výtvarné tvorbě. (*Spěváček, 1978*)

V roce 1912 se Švarc s výtvarnými výrobky (nejednalo se jen o kresby, ale také o výrobky z hlíny apod.) svých žáků zúčastnil výstavy volného kreslení v Drážďanech. Práce, které zde Švarc vystavoval, vzbudily pozitivní ohlas. Švarc vyzdvihoval význam ilustračního kreslení u dětí. V roce 1918 vydal Ladislav Švarc knihu Výtvarné projevy dítěte. V té zdůrazňuje, že hlavním cílem výtvarné výchovy není, aby děti výborně zvládly výtvarné techniky. Cílem výtvarné výchovy je obohacení vnitřního života dětí. Proto je třeba podporovat spontánní dětský projev. Takovéto pojetí výtvarné výchovy přinesl Švarc také do Domu dětství. (*Spěváček, 1978; Maternová, 1975*)

Ladislav Švarc působil v Horním Krnsku na rozdíl od Ferdinanda Krcha a Ladislava Havránka ještě po roce 1924, kdy byl ukončen pedagogický pokus. Dům dětství byl v roce 1924 přejmenován na Domov legionářských sirotek a Švarc se stal jeho ředitelem. Tuto funkci zastával až do roku 1933. (*Spěváček, 1978; Maternová, 1975*)

V roce 1922 se k Ladislavu Švarcovi a Ferdinandu Krchovi v Domě dětství připojil učitel Ladislav Havránek. Tento učitel žil v letech 1884 až 1961. Pedagogické vzdělání získal na učitelském ústavu v Kutné Hoře. Poté působil až do nástupu do Domu dětství v trojtřídní obecné škole ve Všelísích na Mladoboleslavsku. Podobně jako Švarc usiloval i Havránek o rozvoj výtvarného projevu u svých žáků. Kromě toho se zaměřoval také na projev jazykový. Ve Všelísích založil Ladislav Havránek spolu s žáky, kteří opouštěli obecnou školu, lidovou malírnu. Zde mohly rozvíjet své estetické citění nejen děti, ale i dospělí. Podobně jako Švarc a Krch byl Havránek toho názoru, že estetická výchova slouží k citovému a mravnímu rozvoji dětí. (*Spěváček, 1978*)

Krcha, Švarce a Havránka spojovala láska k dětem a snaha změnit stávající způsob výchovy a výuky ve prospěch volnosti dítěte a respektu k jeho přirozenosti. Všichni byli ovlivněni názory Rousseaua, Tolstého či Ellen Keyové a shodně s nimi pře-

svědčení, že dítě je od přírody dobré. Není tedy divu, že svému výchovnému ústavu v Horním Krnsku dali jméno Dům dětství a jako heslo si vytkli Komenského větu: „Ode všech věcí odstup násilí.“ Dům dětství měl být prost především násilí páchaného na duši dítěte a na jeho přirozeném vývoji. (*Spěvák, 1978*)

2.6.2. Dům dětství v Horním Krnsku

Jak víme již z první části této práce, po skončení první světové války potřebovalo pomoc státu a společnosti mnoho rodin, které ve válce nebo jejími důsledky přišly o své živitele. Pro účely pomoci raněným československým legionářům případně rodinám padlých legionářů byl zřízen Podpůrný fond legionářský. Člen Československých legií a středoškolský profesor kapitán Bořil navrhl v roce 1919 Podpůrnému legionářskému fondu, aby byl zřízen pro sirotky po legionářích ústav, který by zároveň fungoval jako pokusná škola. Podpůrný fond tento návrh přijal a pro umístění ústavu vybral budovu záměčku v Horním Krnsku na Mladoboleslavsku. V budově záměčku byla roku 1920 otevřena pokusná pracovní dvojtřídní internátní škola, která byla určena pro maximální počet čtyřiceti chovanců mužského i ženského pohlaví ve věku od dvou do čtrnácti let. Oproti plánovanému počtu 40 dětí prošlo Domem dětství ve skutečnosti ještě o 14 dětí více. Podpůrný fond legionářský si vybral k vedení pokusné školy učitele Ferdinanda Krcha a Ladislava Švarce. Ti dostali plnou důvěru k tomu, aby vypracovali výchovný plán pokusné školy a aby jej zrealizovali. (*Materová, 1975*)

Nyní se zaměříme na obsah Vychovatelského program Domu dětství, který vytvořili Ferdinand Krch a Ladislav Švarc. Za hlavní úkol výchovy považovali autoři programu láskyplné rozvíjení všeho krásného a ušlechtilého, co se skrývá v dítěti, rozvíjení schopností každého dítěte a posilování jeho individuality. Ideálem, ke kterému výchova spěje, je harmonicky rozvinutá osobnost. Aby se dosáhlo tohoto cíle, je třeba umožnit dětem, aby poznaly samy sebe, svět, ve kterém žijí, a přírodu a to hlavně prostřednictvím činnosti. Dětem musí být umožněn dostatek pohybu a činnosti. Za činnost je třeba považovat i hru. Individuální schopnosti dětí nesmí být potlačeny osnovami školní výuky ani rozvrhem hodin. Dětem musí být umožněna vlastní tvořivá práce, protože jejím prostřednictvím se nejvíce naučí. Děti musí mít možnost svobodné volby, ale zároveň se již od útlého věku učit, že každá volba má i své následky a je třeba za ni nést odpovědnost. Podporou tvořivé hry a činnosti chtějí autoři programu dospět k tomu, že si děti oblíbí tvořivou práci vůbec, ať už se bude jednat o práci manuální či duševní. Práce má dětem přinášet radost, má být neustálou součástí života, naplní nejen výuky, ale i volného času. Prostřednictvím činnosti a práce mají děti získávat i teoretické poznatky o světě, který je obklopuje. Důležitým pro-

středkem výchovy v Domě dětství se kromě práce má stát také příroda, která nabízí mnoho podnětů, estetických i duchovních zážitků. Tělesná výchova, estetická výchova a výchova mravní mají být základními pilíři výchovy v Domě dětství. Žádný z těchto pilířů není pojímán jako samostatný vyučovací předmět, nýbrž musí být součástí každodenního života dětí. *(Spěváček, 1978)*

Velký důraz byl v programu Domu dětství kladen na výchovu mravní. Jejím hlavním prostředkem je sama osobnost vychovatele. Vychovatel působí na děti příkladem svého vlastního chování. To ale rozhodně neznamena, že by se měl dělat lepším než ve skutečnosti je. Vychovatel musí dát dětem na srozuměnou, že stejně jako ony i on se stále snaží o to, aby byl lepším člověkem, že na sobě stále pracuje. V každodenním soužití dětí a vychovatele tkví klíč k mravní výchově. Dalším prostředkem mravní výchovy mají být rozhovory s dětmi o každodenních událostech, příbězích z knih nebo povídání o životech a skutcích významných osobností. *(Spěváček, 1978)*

V Domě dětství se nemělo vyučovat náboženství. To ale neznamenal, že by jeho zakladatelé měli v úmyslu vychovávat z dětí ateisty. Jejich cílem bylo dát dětem příležitost, aby si samy kladly otázky z oblasti duchovní a samy hledaly odpovědi. Chtěli, aby samy děti budovaly svůj poměr k tomu, co nás přesahuje, samy si kladly otázky o smyslu života. Úkolem vychovatelů je dát dětem příležitost k vnímání přirozených zázraků života, k tázání se. Děti se měly v Domě dětství seznámit s osobnostmi a myšlenkami různých náboženských směrů a v pozdějším věku samy zaujmout postoj k otázce náboženské. *(Spěváček, 1978)*

Vychovatelský program Domu dětství byl schválen Ministerstvem školství a národní osvěty v roce 1919. Bylo ale stanoveno, že se žáci pokusné školy v Domě dětství musí podrobovat každý rok zkoušce na některé veřejné škole. *(Spěváček, 1978)*

První dva roky fungování Domu dětství byly poznamenány tím, že v objektu zámku stále probíhaly rekonstrukční práce. Děti do Domu dětství přicházely postupně a často byly vlivem válečného strádání ve špatném zdravotním stavu. Dům dětství proto hlavně zpočátku fungoval jako dětská ozdravovna. Teprve téměř po dvou letech od vzniku ústavu se začalo s výukou. Děti byly rozděleny do dvou tříd. První třídu tvořily děti od 6 do 10 let a vedl ji Ladislav Švarc. Ve druhé třídě určené pro děti od 11 do 14 let věku učil Ferdinand Krch. V Domě dětství žilo také sedm dětí předškolního věku. Starší děti, hlavně dívky pomáhaly s péčí o tyto nejmladší chovance Domu dětství. To přispívalo k přiblížení života v Domě dětství k životu rodinnému. *(Spěváček, 1978)*

Na rozdíl od učitelů ostatních pokusných škol mohli učitelé Domu dětství na své svěřence působit i v době mimoškolní a mohli je také v této době pozorovat a díky tomu je lépe poznat. *Švarc (1933, s. 28)* k tomu píše toto:

„... Výchova mravní má širší pole působnosti proto, že na děti vidíme i v době, kdy děti veřejných škol se rozbíhají po vykonané školní povinnosti každého dne a zásah školy je často zcela setřen výchovou ulice a špatné společnosti nebo zase rozháranými poměry v domácnostech. Třeba též zdůraznit, že v ústavě unikají děti i do soukromého života svých učitelů, s nimiž jídají tutéž stravu u společného stolu. ...“

Učitel v Domě dětství byl v zcela jiném postavení než učitel působící na veřejné škole. A toto postavení na něj kladlo vysoké nároky. O roli učitele v Domě dětství hovoří **Švarc (1933, s. 28)**:

„... Děti v ústavě chtěly by pohlit svého přítele-učitele nedopřávající mu chvílky oddechu, stejně tak jak vidíme v rodině, kdy matka a otec (to již méně) jsou obléháni dětmi, které se stále něčeho domáhají, chtějí stále něco kutit. K této otázce musím říci upřímně, že učitelé takovéto ústavní školy by měli být lidé svobodní s trpělivostí a láskou prvokřesťanskou, aby našli radost a životní náplň v tomto úplném rozdávání se dětem. Učitel ženatý a otec vlastního dítěte může takto prožít kus životní tragédie tím, že má tu dvě lásky, které jej chtějí nesmlouvavě celého. ...“

Z výše uvedených výroků Ladislava Švarce o výhodnosti výchovy v ústavu by se mohlo zdát, že tento zakladatel Domu dětství byl odpůrcem rodinného modelu výchovy. Není tomu tak. K rodině a jejímu působení na dítě **Švarc (1933, s. 7)** uvádí toto:

„... Dnešní rodina je ve velkém procentu rozvrácena. Děti tu trčí jako na poušti, není zavlažujících pramenů k vytvoření útulnosti domova. V takových případech bylo by najisto lépe, aby děti odešly do vzorných výchovných ústavů, kde učitel a otec vystupují v jedné osobě. Nikdy bych se ale neodvážil navrhnout přímočaré řešení, aby se všechny děti šmahem zabývaly do ústavů, jako naznačují reformátoři výchovy v Rusku. Požehnaná práce, kde otec a matka vedou své dítě. Nebude nikdy dokonalejší formy. ...“

Právě v plné účasti učitelů na životě dětí v Domě dětství podle mého názoru spočívá výjimečnost tohoto pedagogického a sociálního pokusu. Tím se Dům dětství lišil od ostatních ústavů pro opuštěné děti a i od ostatních pokusných škol. Právě propojení školy s životem mimoškolním přinášelo mnoho cenných výchovných momentů. Je-li to se učitelé snažili život v Domě dětství přiblížit životu rodinnému, sociální výchova byla přirozenou součástí tohoto pokusu. Odehrávala se nejen v době vyučování, ale, a to především, v době po vyučování. Učitelé Domu dětství se rozhodli plnit nejen roli učitelů, ale částečně i roli rodičů. Bez této jejich angažovanosti by Dům dětství jistě vypadal zcela jinak. Nebyl by společenstvím rodinného typu, které dětem kromě vzdělání, ubytování a stravy poskytuje i citové zázemí, působí na jejich mravní růst a na zdárný průběh jejich socializace.

Ve svém rukopise s názvem *Dům dětství* popisuje Ferdinand Krch každodenní život dětí i dospělých v Domě dětství. Děti vstávaly v půl sedmé ráno, po ranní očištění následovalo cvičení v zámeckém parku. Snídaně probíhaly ve společné jídelně. U každého stolu seděly děti různého věku a každý stůl měl svou hospodyňku z řad větších děvčat, která měla na starost servírování jídla a úklid po jídle. Kolem půl osmé začínal ranní úklid domu. Děti si samy uklízely své ložnice, koupelny i společné prostory. Tyto úklidové práce byly v Domě dětství schválně ponechány dětem, aby se při nich cvičily v pořádkumilovnosti a přirozeným způsobem jako děti žijící v rodině si osvojily základní domácí práce. Péči o prostředí, ve kterém děti žijí a o jeho estetičnost považoval Ferdinand Krch za součást mravní a citové výchovy dítěte. Práce v domácnosti byla zároveň výbornou příležitostí k tomu, aby se děti učily navzájem si pomáhat. *(Krch, Dům dětství, rukopis)*

Škola začínala obvykle v půl deváté ráno. Třídy byly umístěny v přízemí zámecké budovy a měly velká okna s výhledem do zámecké zahrady. Kromě dopoledního vyučování se ve třídách odehrávaly i večerní besídky, koncerty nebo divadla. Školní třída byla podle Krcha všemi považována spíše za součást domácnosti, klubovnu a pracovnu než za třídu. Stejně tak vyučování ve třídě bylo považováno za běžnou součást života ústavní rodiny spíše než za formální vzdělávání. Ferdinand Krch začínal dopolední vyučování ve své třídě asi půlhodinovým povídáním, během kterého děti sdělovaly své zážitky z předešlého dne, svěřovaly se s tím, co se jim povedlo či nepovedlo, přinášely poznatky, o které se chtěly s ostatními podělit. Zkrátka se řešily příhody z každodenního života dětí. Tyto ranní půlhodinky byly pro Ferdinanda Krcha další příležitostí k nenásilné výchově charakteru dětí. Ferdinand Krch si zakládal na otevřenosti a upřímnosti k dětem a upřímnosti se mu oplátkou dostávalo i od dětí. *(Krch, Dům dětství, rukopis)*

Po ranním povídání následovaly v Krchově třídě dvě 45 minutové lekce věnované tri-viu. Ty jediné měly pravidelné místo v denním rozvrhu hodin. První lekce byla věnována počtům, měřičství a rýsování, druhá jazykové výuce. V půl jedenácté měly děti půlhodinovou pauzu určenou na svačinu. Poté následovala již volná výuka bez rozčlenění na hodiny a bez pevně daného rozvrhu. Učitel a žáci se po svačině obvykle věnovali reáliím (přírodopisu, chemii, fyzice, geologii, zeměpisu, dějepisu). Výuka byla spíše povídáním si. Vycházelo se vždy ze zájmu dětí, z toho, co viděly, co si přečetly, o čem se chtěly dozvědět více. Děti měly k dispozici dobře vybavenou knihovnu, ve které si mohly nalézt, co je zajímavé. Byly tak vedeny i k samostatnému studiu. *(Krch, Dům dětství, rukopis)*

Odpoledne byla v Domě dětství věnována hlavně tělesné výchově a různým pro děti zábavným aktivitám, které si samy zvolily. Děti neměly žádné domácí úkoly, které by

si musely chystat na druhý den. Mezi 14. a 16. hodinou se děti zaměstnávaly samy ve skupinkách. Většinou vyrážely skupinky bez vedení dospělého na procházky do okolí a po svém návratu vypravovaly ostatním a učitelům, kde byly a co zažily. Někdy zůstaly děti v parku a věnovaly se různým sportovním hrám nebo výrobě domečků, práci na zahrádkách apod. Děti, které byly tělesně slabší nebo ještě malé, mohly po obědě odpočívat buď na lůžku, nebo v létě na lehátku v parku. To se týkalo také dětí předškolních. Ty trávily venku většinou celé dopoledne a po obědě odpočívaly. *(Krch, Dům dětství, rukopis)*

Po návratu dětí z vycházky nebo ze zahrady následovaly většinou rukodělné činnosti. V zámku byly vybavené dílny. Děti se tak mohly věnovat výrobě věcí ze dřeva, papíru, hlíny nebo domácím pracím, jako je šití, vaření. Děti mohly v této době také hrát na klavír, věnovat se zpěvu nebo jiným činnostem podle svého zájmu. To vše trvalo až do večere, která bývala v půl šesté. Po večeri probíhalo mytí nohou. V zimě děti samy zatápěly ve svých světničkách v kamnech, nosily dříví a vůbec obstarávaly vše, co bylo třeba. Oblíbenou částí dne byla večerní setkání. Všechny děti z Domu dětství a zaměstnanci se scházeli ve velké třídě a sdíleli společné okamžiky při četbě, zpěvu, hraní divadla, poslechu hudby. Ferdinand Krch pořádal večer tzv. černé hodinky, které byly naplněny povídáním o všem, co měly děti na srdci. Některé večery byly věnovány zpěvu a hudbě. Děti se pak postupně od nejmenších k větším odebíraly do koupelen a do postelí. *(Krch, Dům dětství, rukopis)*

O nedělích a svátcích byl v Domě dětství trochu odlišný program. Vstávalo se o půl hodiny později a asi od deseti hodin probíhalo nedělní čtení. Jednalo se o čtení z různých knih. Poté se většinou zpívalo, naslouchalo hudbě, vyprávělo apod. Před obědem měly děti ještě většinou čas i na volnou zábavu. V neděli odpoledne bývaly besídky, různé dětské slavnosti (trh, pouť, obžínky), nebo divadlo v přírodě. Většinou si děti připravovaly program samy. Někdy ale přijeli do Domu dětí umělci, kteří uspořádali pro děti koncert. Častým hostem byl například Josef Křička, který hrál na klavír. *(Krch, Dům dětství, rukopis)*

Nezastupitelnou úlohu v Domě dětství měla ústavní matka. V Domě dětství vždy tuto úlohu plnila jen jedna žena, která k sobě měla ještě mladší pomocnici. V Domě dětství se vystřídaly za dobu jeho působení tři matky a tři pomocnice. První z nich, maminka Čapková, působila v Domě dětství jeden rok. Následovala maminka Mancelová, která pobyla v domě dětství jen půl roku. Nejdelší bylo působení mámy Hladečkové, která žila společně s dětmi Domu dětství dva a půl roku, a to až do ukončení experimentu. *(Krch, Dům dětství, rukopis)*

Matka byla v Domě dětství přítomna vždy celý den a celou noc. Starala se o všechny děti. S péčí o ty nejmladší jí však vypomáhala mladší pomocnice. Všechny ústav-

ní matky byly samy vdovami po legionářích. Maminka Hladečková měla své vlastní dvě děti, které si do Domu dětství přivedla, a ty se staly součástí dětského kolektivu. Ředitel Domu dětství nemohl tedy ústavní matky vybírat, byly do Domu dětství přiděleny Podpurným fondem legionářským, ale přesto byl s jejich prací a poměrem k dětem Ferdinand Krch ve všech třech případech spokojen. Matky měly na starosti celodenní péči o děti. Pomáhaly jim s úklidem pokojů, s oblékáním, spravováním šatstva, mytím. Zatímco byly děti ve škole, mámy procházely dětské ložnice a kontrolovaly úklid a nedostatky v něm pak spolu s dětmi napravovaly. Také si vedly každodenní záznamy o dětech a o jejich chování. Tyto záznamy ukazovaly Ferdinandu Krchovi a probíraly je s ním. Tím, že byly s dětmi od rána do večera bez přestávek, mohly si k nim vybudovat blízký vztah a alespoň částečně jim nahradit chybějící mateřskou lásku a péči. *(Krch, Dům dětství, rukopis)*

Nyní se zaměříme na to, jaké děti v Domě dětství žily. Většinou se jednalo o úplné sirotky. Některé děti měly matky, které se o ně ale nemohly z různých důvodů starat. Některé děti měly prarodiče a vzdálenější příbuzné. V Domě dětství byly návštěvy povoleny kdykoliv. Příbuzní či rodiče mohli v budově zámku i přespat a zůstat více dní. *(Krch, Dům dětství, rukopis)*

Velká část dětí z Domu dětství se potýkala se závažnými zdravotními problémy. *Ferdinand Krch (Dům dětství, rukopis, str. 1005 b)* uvádí, že z jeho 22 členné vyšší třídy se čtrnáct dětí léčilo se skrofulo-tuberkolózou, dva se zápallem plic, jeden žák prodělal zánět mozkových blan, jeden spálu, jeden furunkulosu, jeden tetanus, dvě děti byly rachitické, dvě chudokrevné. Z Krchovy třídy musely čtyři děti po dobu čtvrt až tři čtvrtě roku pobývat v nemocnicích a léčebnách. Mnoho dětí se před příchodem do Domu dětství potýkalo s nedostatečným prospěchem na veřejných školách a některé z nich musely v minulosti opakovat ročníky. *(Krch, Dům dětství, rukopis)*

Většina dětí byla poznamenána bolestným zážitkem ztráty rodičů. To si Ferdinand Krch uvědomoval a snažil se spolu s ostatními pracovníky dětem alespoň částečně tuto ztrátu kompenzovat. Za důležité považoval udržovat děti stále v radostné činnosti, která je odváděla od bolestných vzpomínek. I když samozřejmě nikdy ne zcela. Své vzpomínky na rodiče a na předešlý život přenášely často děti na papír. Některá jejich vyprávění uvádí ve svém rukopise Dům dětství Ferdinand Krch. Jejich četba nám pomůže udělat si obrázek o tom, v jakých podmínkách děti žily před příchodem do Domu dětství a jaké zážitky si s sebou asi přinášely. Přepis jednoho dětského vyprávění obsahuje **Příloha 5 této práce**.

Ferdinand Krch považoval rodinu a výchovu v rámci ní za nezbytný předpoklad zdravého vývoje dítěte. Tam, kde není možné, aby dítě vyrůstalo ve vlastní rodině, je podle jeho názoru nutné, aby se našla osoba, která zastoupí rodiče a poskytne dítěti

dostatek lásky a péče. O tom, jakou roli přisuzoval Ferdinand Krch rodině, se můžeme přesvědčit z jeho následujících slov:

„...Studánkou života zůstává dobrý život rodinný. Ten nelze bez újmy dítěte vynechat, přeskocit nebo jakž takž nahradit. Ztráta dobré matky je amputace horší než ztráta tělesného údu. Je to přetržení tělesných svazků, daných přírodou jako vybavení dítěte do života, duševních svazků pro duši dítěte tak potřebných, jako byla tělesná spojení pro růst jeho těla před narozením.

Čím více se bude tedy náhrada matky přibližovat životu rodinnému, tím lépe pro dítě a pro jeho duševní růst, hlavně citový a volní. ...

...U dětí-sirotků zůstává láska rodinná, resp. její trosky, nebo aspoň touha po ní nejspodnějším pramenem, z něhož duše dítěte žije nebo živoří, ne-li chřadne a usychá, nenajde-li se její náhrady v soužití s nějakým dobrým člověkem, jenž toto prázdné místo nějak zaplní. Jen soužití s dobrým člověkem už v dětství – ať jsou to rodiče nebo někdo, kdo jejich úlohu převzal – může působit, aby dítě rostlo citově normální, citlivé, aby umělo mít jiné rádo. ...

...Proto jsme se také u nás v Domě dětství všemožně snažili, opatřit dětem-sirotkům náhradu rodiny vytvořením individuálních intimních vztahů, jak mezi dítětem a vychovatelem, tak mezi dětmi samými, na způsob rodiny s mnoha dětmi. ...

...Úroveň výchovných ústavů lze zvedat jedině úsilím, aby se život v nich podobal co nejvíce dobré výchově v rodině. Tedy malý počet dětí ve skupinkách a dobré vychovatele. ...

...I když bude výchova kolektivní sebedbližší výchově rodinné, nikdy nebude moci nahradit její citovou intimní stránku, jaká je jen možná v náručí matčině, otcově. ...

*...Kdo sahá na rodinný život a ruší jej, sahá na kořeny života lidského. Tedy: nebrat dětem matky, ale naopak, zvyšovat mravní úroveň matek. To znamená: zvyšovat úroveň národa! Není jiné cesty. ...“ (Krch, *Dům dětství*, s. 89 – 99)*

Jak je patrné z výše uvedených myšlenek Ferdinanda Krcha, došel tento učitel sám svou vychovatelskou zkušeností k závěrům, které hlásá moderní psychologie a sociální práce. Je z nich také patrné, že v Domě dětství se pamatovalo na nezbytnou vztahovou složku výchovy. Jeho tvůrci se snažili o vytvoření společenství, které by se co nejvíce podobalo rodině.

V případě, že je ústavní péče nutná, měla by si podle Krcha brát za vzor život rodiny s větším počtem dětí. V takové rodině bývají děti vedeny k práci, mají povinnosti úměrné svému věku, stále něco zkouší, jsou ostatními vedeny a povzbuzovány. Cestou k dobré výchově je pro Krcha trpělivost, důslednost, svědomitost, spravedlnost a láska. (Krch, *Dům dětství, rukopis*)

Podobně jako v dobré rodině musí se i udržování kázně ve výchovném ústavu řídit láskou k dítěti. Tady předkládáme některé myšlenky Ferdinanda Krcha o kázni:

„... Především nekřičme! Nevychováváme nikoho křikem, rozkazy a zákazy, ale tichým přidržením k vykonání povinnosti. Jen tak vypěstujeme dobré návyky.

...Chybami se člověk učí. Tím spíše dítě. Vyrovnávejme tedy dětské provinění tak, aby to nebyl trest, nýbrž jen odstranění, napravení nesprávnosti, tedy zisk, růst, požehnání.

...Trestání – zejména ve hněvu, který se někdy zvrhá až ve mstivost a krutost – je vychovatelova bezmocnost a neschopnost najít kladné vyrovnání, je zhoršení na obě strany. ...

*...Neurážejme osobnost dítěte, neponižujme ji. Je-li v chybě, potřebuje naší pomoci, pozdvižení, ne sražení, ne odsouzení. Chybu můžeme, ba musíme odsoudit, ale ne duši dítěte, té musíme přispět na pomoc. Dítě je člověk jako my, je svět pro sebe jako my, jenže je v nevýhodě proti nám, že nemá znalosti a zkušenosti, jako máme my, že je ještě rozumově nevyspěl, nevědomý, nevychovaný, nepoučený. To právě je úkol náš: výchova s láskou, trpělivostí a vírou v dřímající, dosud neprobuzené dobro, jež je v každém člověku, neužívané, protože dosud nepoznané. Na nás je, abychom dali dítěti ochutnat blaženosti dobrého života. ...“ (Krch, *Dům dětství*, s. 206 – 208)*

Jako kázeňský prostředek používal Krch v Domě dětství většinou soukromý rozhovor s dítětem, při kterém se rozebralo provinění a udělala se dohoda o tom, co se dá udělat pro to, aby se situace spravila. Základem takového rozhovoru a jeho účinnosti byl ale dobrý a pevný vztah utvořený mezi dítětem a vychovatelem.

Pokud se má výchovný ústav co nejvíce podobat rodině, musí splňovat podle *Krcha (Dům dětství, rukopis)* určité parametry. Za prvé v něm musí být zavedena koedukace, tedy společná výchova chlapců a děvčat. Je také nutné, aby v ústavu společně žily děti různého věku. To dává dětem příležitost vyzkoušet si v rodinném životě běžnou péči o mladší a menší děti zase získávají v starších dětech vzor. Všechny uvedené parametry *Dům dětství* splňoval. Tím, že v Domě dětství žily děti různého věku a pohlaví, bylo také umožněno to, aby do něj přicházely celé sourozenecké skupiny.

Pro *Dům dětství* bylo schválně zvoleno umístění v zámecké budově s velkým parkem na venkově, v přírodě. Role přírody byla pro zakladatele pokusné školy nenahraditelná. Příroda doprávala dětem nejen příležitost k zdravému pohybu, byla jim také vychovatelkou a učitelkou, živým kabinetem plným pomůcek k výchově a výuce. Ferdinand Krch zastával názor, že je třeba děti vychovávat v klidném, pěkném prostředí a chránit je před nepříznivými vlivy, jakými jsou například alkoholismus, vulgarismus, špatné chování dospělých. To neznamena, že chtěl před dětmi skrývat vnější svět a tvářit se, že ve světě neexistuje žádná bída a zlo. Byl přesvědčen, že pokud se lidem dostane v dětství dobrých příkladů a návyků, budou pak z toho těžit i v do-

spělém životě. Děti z Domu dětství často vyrážely na výpravy do okolí, setkávaly se s lidmi z vesnice a povídaly si s nimi. Poté se se svými zážitky svěrovaly vychovatelům. *(Krch, Dům dětství, rukopis)*

V Domě dětství bylo nutné dbát zvýšené péče o zdraví dětí. Mnoho z nich přicházelo do Domu dětství výrazně zdravotně oslabeno. Dům dětství měl svého ústavního lékaře MUDr. Josefa Veselého. Jeho péči o zdraví dětí si Krch velice chválil. Každé dítě mělo zavedeno svůj zdravotní list. Měsíčně psal pan doktor zdravotní zprávy o stavu dětí z Domu dětství. Obstarával také v případě potřeby odborné léčení v sanatoriích. V oblasti zdravotně-sociální spolupracoval Dům dětství také s ředitelem Dorostu Československého červeného kříže Františkem Šmakalou. Ten posílal do Domu dětství šatstvo i potraviny z amerických poválečných darů. Mimoto zajišťoval pro nejslabší děti z Domu dětství léčebné pobyty na Slovensku ve Smokovcích a také u Jaderského moře. *(Krch, Dům dětství, rukopis)*

V průběhu let stále přibývaly neshody mezi pracovníky Domu dětství a vedením Podpůrného legionářského fondu v Praze. Podpůrný legionářský fond zpočátku dával pedagogům volnost k realizaci jejich pokusu, později ale začal do záležitostí Domu dětství stále více zasahovat. Pracovníci Domu dětství neměli žádnou rozhodovací pravomoc v otázkách budoucnosti tohoto ústavu. V srpnu roku 1923 bylo Podpůrným fondem legionářským rozhodnuto o likvidaci dosavadního výchovného systému v Domě dětství. Ústav měl být již od září téhož roku proměněn na internát s pedagogickým dozorem, děti měly navštěvovat veřejné školy. Na žádost učitelů Domu dětství bylo nakonec povoleno, aby ještě po dobu jednoho roku probíhala výuka v Domě dětství a aby děti byly postupně připravovány na přechod do veřejných škol. *(Krch, Dům dětství, rukopis)*

Přípravami na likvidaci dosavadního výchovného systému Domu dětství byl tedy naplněn celý školní rok 1923/1924. Děti se musely rozhodnout, jaký typ školy si v následujícím školním roce zvolí a připravit se na srovnávací zkoušky. To ovlivnilo podobu vyučování v Domě dětství v posledním školním roce. Učitelé se museli více zaměřit na soustavnou přípravu dětí a na klasickou školní výuku. Ze třídy Ferdinanda Krcha se 15 dětí připravovalo na přechod do měšťanské školy, 2 dívky se rozhodly konat zkoušky na učitelský ústav, 3 děti chtěly přestoupit do tercie střední školy. Děti samy se úkolu připravit se na přestup zhostily svědomitě a také proto pak všechny ve zkouškách prospěly a dostaly se na vybrané školy. *(Krch, Dům dětství, rukopis)*

V posledním školním roce byly rozhovory s dětmi při večerních besídkách i při jiných příležitostech často naplněny úvahami o budoucnosti dětí. Děti také hodnotily svůj pobyt v Domě dětství a vzpomínaly na to, co v něm zažily. Některá vyprávě-

ní dětí zachycuje Krch ve svém rukopise. Úryvky z některých dětských prací uvádím v **Příloze číslo 6**.

Ve dnech 1. až 4. července 1924 probíhalo předání ústavu pod nové vedení. K převzetí Krcha a Havránka se nakonec Ladislav Švarc rozhodl v ústavu setrvat. Stal se dokonce jeho ředitelem. Dům dětství byl přeměněn na dětský domov s 80 chovanci. *(Krch, Dům dětství, rukopis)*

Z původních svěřenců Domu dětství byla velká část přeložena do jiných legionářských sirotčinců. Ferdinand Krch se s většinou svých bývalých svěřenců stýkal i po zániku Domu dětství. *(Krch, Dům dětství, rukopis)*

Životní osudy některých svých svěřenců vylíčil Ferdinand Krch ve svém rukopise. Jeden z nich cituji zkráceně v **Příloze číslo 7**.

Dům dětství byl ojedinělým projektem spojujícím ústavní výchovu dětí s pokusnou školou. Učitelé se v Domě dětství nezaměřovali jen na výuku, žili s dětmi od rána do večera a sdíleli s nimi každodenní radosti i starosti. V důrazu na citovou a mravní výchovu dětí vynikal především Ferdinand Krch, ředitel Domu dětství. Snažil se spolu se svými spolupracovníky co nejlépe dětem nahradit výchovu v rodině. To se i podle toho, co čteme v dětských vyprávěních, dařilo dobře. V Domě dětství vládla atmosféra důvěry, vzájemného sdílení a pomoci. I přesto, že se jednalo o ústav, děti se zde cítily jako doma. V předešlém textu jsem se snažila vyhledat ty faktory v pedagogickém působení a uspořádání Domu dětství, které k tomu přispěly. Jsem přesvědčena, že klíčovou úlohu sehrál zejména postoj k dětem, který měli pracovníci Domu dětství. Vycházeli z lásky k dítěti a z důvěry v jeho zdravý základ. Za zvlášť důležitou považují roli Ferdinanda Krcha. Ten byl dětmi milován a považován za otce a dobrého přítele. Bez této důvěry v osobnost ředitele Domu dětství by jistě selhávaly veškeré výchovné plány. Z názorů Ferdinanda Krcha na výchovu dítěte si myslím dosud mohou brát pedagogové příklad.

2.7. Přemysl Pitter a jeho práce v období meziválečném

Přemysl Pitter patří bezesporu k velkým osobnostem českých a československých dějin. V rámci této práce není možné zmapovat celý jeho život a dílo, které je velmi rozsáhlé a významné. Přemysl Pitter byl člověkem hlubokých morálních zásad, který většinu svého života věnoval pomoci druhým. Je známý jako velký humanista a pacifista, ale především jako člověk, který vždy konal ve prospěch těch, kteří nejvíce potřebovali pomoc (ať už se jednalo o věřící, nevěřící, Čechy, Němce, křesťany nebo židy). V této práci se zaměříme na sociálně pedagogickou práci Přemysla Pittera a jeho spolupracovníků v období meziválečném. Činnost Přemysla Pittera se po-

někud vymyká z kontextu činnosti ostatních osobností, kterým je věnována tato práce. Přemysl Pitter nikdy nebyl učitelem a jeho sociálně pedagogická činnost v období první republiky se neodehrávala na půdě školní. Přesto by nemělo být dílo Přemysla Pittera a jeho spolupracovníků v této práci opomenuto. Sice nebylo situováno do prostředí školního, ale svými cíli a prostředky se velice podobalo dílu ostatních osobností představených v této práci.

2.7.1. Život Přemysla Pittera

Přemysl Pitter se narodil 21. 6. 1895 v Praze na Smíchově. Jeho otec byl knihtiskařem a chtěl, aby po něm syn Přemysl jednou převzal živnost. V tomto směru se tedy z počátku vyvíjela vzdělávací dráha Přemysla Pittera. V roce 1913 ale otec Přemysla Pittera zemřel a o rok později vypukla první světová válka. Právě ta výrazně otrásla životem Přemysla Pittera a změnila jej od základů. *(Pasák, 1995)*

Přemysl Pitter narukoval v roce 1914. Brzy zjistil, že není schopen zabíjet, pokusil se o dezerci a jen s velkým štěstím unikl popravě. Válečné zážitky s ním hluboce otráslly. V průběhu války se Pitter obrátil na křesťanskou víru a až do konce života zůstal hluboce věřícím člověkem. Po skončení války začal Přemysl Pitter navštěvovat přednášky na Husově bohoslovecké fakultě. Zásadní byly pro Pittera přednášky o české reformaci. Vzorem se mu stala osobnost Jana Milíče z Kroměříže. Tento předchůdce Jana Husa se kromě kazatelské činnosti věnoval také sociální pomoci nejslabším. Podobně jako on se i Přemysl Pitter rozhodl zasvětit svůj život praktickému křesťanství. Začal se zajímat o to, jak lidé žijí a přednášel o křesťanství, toleranci a humanismu. Sám pokládal výchovu a vzdělání za cestu k nápravě společnosti. Začal se proto věnovat sociálně slabým dětem z pražského Žižkova. Tato jeho činnost vyvrcholila otevřením Milíčova domu v roce 1933. O této éře Pitterova života se více dozvíme v následující části práce. *(Pasák, 1995)*

Od roku 1924 vydával Přemysl Pitter časopis Sbratření, ve kterém publikoval své myšlenky. Seznamoval zde lidi se svým názorem na to, jak může být obrozena společnost. Zastával mimo jiné zásadu soucitnosti ke všem lidem a přírodě, pravdivosti, bratrství, rovnosti všech lidí, snášenlivosti, spravedlnosti, svobody, beznásilnosti a obětavosti. Důraz kladl na výchovu a na sociální otázky. Požadoval, aby se řešila situace sociálně slabých a práce neschopných občanů. Pitter byl členem mnoha spolků, které hlásaly křesťanské a mírové zásady jako byla YMCA nebo Liga pro lidská práva. Byl inspirován filozofií Emanuela Rádl, T. G. Masaryka nebo L. N. Tolstého. Jako vyslanec IFOR (Mezinárodního svazu smíření) Přemysl Pitter podnikal mírové misijní cesty po evropských zemích. Navštívil takto třeba Jugoslávii nebo Bulharsko a seznámil se s tamějšími významnými mysliteli a představiteli mírového hnutí.

Za svůj radikální pacifismus a podporu odpůrců vojenské služby byl Přemysl Pitter dokonce soudem Československé republiky odsouzen k trestu odnětí svobody na pět měsíců. Odseděl si ale jen dva měsíce, a pak mu byla udělena milost. Ve prospěch propuštění Pittera orodoval u prezidenta Masaryka například Albert Einstein. Přemysl Pitter se také již v meziválečném období věnoval otázce česko-německých vztahů a sblížení těchto dvou národů. *(Pasák, 1995; Pitter, 1995)*

Na letní mírové škole IFOR, která se konala v roce 1926 v německém Oberammergau, se Přemysl Pitter seznámil se Švýčarkou Olgou Fierzovou. Tuto ženu velice zaujaly názory Přemysla Pittra i jeho sociálně pedagogická činnost, a tak se rozhodla poznat jeho dílo zblízka. Přestěhovala se do Československa a stala se nejvýznamnější spolupracovnicí Přemysla Pittra při jeho pedagogické práci a také jeho celoživotní družkou. *(Pasák, 1995)*

Vzhledem k tomu, co již víme o názorech a postojích Přemysla Pittra, je nám zřejmé, že se tvrdě stavěl proti nacistické ideologii, která se ve třicátých letech začala šířit Německem. Přemysl Pitter se stal členem Ligy proti antisemitismu a v Milíčově domě se staral o děti německých emigrantů. Po podpisu Mnichovské smlouvy a zabrání československého pohraničí německými vojsky navštívil Přemysl Pitter Anglii, kde pořádal přednášky a posbíral také nemalé finanční dary ve prospěch českých uprchlíků. V době německé okupace Československa nebyl vzhledem ke svému odporu k veškerému násilí aktivním účastníkem odboje. V rámci Milíčova domu, jehož byl Pitter ředitelem, se ale uskutečňovala důležitá činnost, která nenásilnými prostředky odporovala fašistické ideologii. Pracovníci Milíčova domu se zaměřili na výchovu českých dětí, pomocí které se snažili čelit poněmčování české společnosti. Velice významné bylo to, že se Milíčův dům ujal i výchovy židovských dětí. Pro ty byl Milíčův dům ostrůvkem klidu a bezpečí, kde mohly být v přátelském prostředí a v dětském kolektivu, a to i v době, kdy židovské děti již nemohly navštěvovat školy. Přemysl Pitter také všemožně pomáhal židovským rodinám. Zásoboval je potravinami, předával jim zprávy a podobně. K Milíčovu domu patřila také dětská ozdravovna v Mýtě u Rokycan. V době okupace v ní byly vychovávány společně děti židovské i nežidovské, což bylo proti říšským zákonům. Přítomnost židovských dětí musela být utajována. *(Pasák, 1995 a Pitter, 1995)*

Již ke konci války začali Přemysl Pitter a jeho spolupracovnici Olga Fierzová a Ferdinand Krch přemýšlet o tom, jak by mohli po válce pomoci dětem, které přežijí koncentrační tábory. Přemysl Pitter ustanovil Výbor křesťanské pomoci židovským dětem skládající se z pedagogů, církevních pracovníků a dalších osobností. *(Pasák, 1995)*

K důkazům velké mravní síly Přemysla Pittera patří to, že se po skončení války zasadil nejen o pomoc židovským dětem, ale že nabídl aktivní pomoc také dětem německým, jejichž rodiče byli zadržováni a odsouváni z Československa. V revolučních dnech ihned následujících po pražském povstání se Přemysl Pitter přesvědčil, jak krutě zacházejí Češi s Němci a silně proti tomu protestoval. Zjistil, že Němci internovaní na několika místech v Praze žijí i se svými dětmi (včetně těch nejmenších) v otřesných podmínkách a rozhodl se zakročit. Od sociální komise České národní rady si Přemysl Pitter vymohl pověření k realizaci svého záměru pomoci židovským a německým dětem. Již 15. května na základě tohoto zplnomocnění mohl Přemysl Pitter společně s Olgou Fierzovou a Z. Teichmanem zajistit zámky v Olešovicích, Kamenici, Štíříně a Lojovicích. Do těchto zámků byly převáženy oslabené a nemocné židovské děti vracející se z koncentračních táborů a brzy také německé děti, které byly zachráněny z bídných podmínek internačních táborů. Činnost Přemysla Pittera a jeho kolegů v rámci tzv. akce zámky trvala až do roku 1947. Na zámcích byly společně vychovávány děti židovské i německé. Dohromady jich všemi zámky prošlo během dvou let 810. Pracovníci na zámcích se snažili najít všem dětem jejich rodiče. *(Pasák, 1995)*

Po skončení akce zámky se Přemysl Pitter vrátil k práci v žižkovském Milíčově domě. Po únorovém převratu v roce 1948 byl Milíčův dům předán do správy Ústřednímu národnímu výboru v Praze. V roce 1950 byla Přemyslu Pitterovi zakázána veškerá činnost a veřejné projevy. Roku 1951 byl Přemysl Pitter zbaven funkce ředitele Milíčova domu a z obav před uvězněním byl nucen opustit Československo. Připojil se tak k Olze Fierzové, která se do Československa již nesměla vrátit po účasti na pohřbu své sestry ve Švýcarsku v roce 1951. V roce 1952 byl Přemysl Pitter pověřen pastorační a sociální službou v emigrantském táboře Valka u Norimberka. Působil zde až do roku 1962, kdy odešel spolu s Olgou Fierzovou do Švýcarska. V Curychu založil Pitter Husův sbor a českou doplňovací školu. *(Pasák, 1995)*

Po celou dobu pobytu v exilu byl Přemysl Pitter aktivní v přednáškové a literární činnosti. Společně s Olgou Fierzovou vydával časopis Hovory s pisateli. K jeho literární tvorbě patří třeba spis Duchovní revoluce v srdci Evropy. V roce 1973 obdržel Přemysl Pitter Záslužný kříž I. třídy Spolkové republiky Německo a také oficiální uznání izraelské vlády. Jméno Přemysla Pittera bylo zvěčněno v Jeruzalémě na Hoře Pamměti. *(Pasák, 1995)*

Přemysl Pitter zemřel 15. února 1976 v Curychu. *(Pasák, 1995)*

2.7.2. Sociálně pedagogická činnost Přemysla Pittera a jeho spolupracovníků v období meziválečném

Po skončení první světové války a poté, co byl zproštěn vojenské služby, se Přemysl Pitter začal věnovat sociálně pedagogické práci s dětmi z pražského Žižkova. Jaké důvody ho k tomu vedly, vysvětluje sám Přemysl Pitter:

„...Hned po návratu z vojny jsem pozoroval, jak se na předměstských ulicích děti potulují, perou, vytloukají okna. Jsem svědkem toho, jak žižkovští kluci skáčou na jedoucí železniční vozy, chvatně strhují uhlí do pytlů, shazují je, a pak sami seskakují.

Mluví o tom se známým učitelem. Stěžuje si na špatnou docházku a na to, jak jsou děti neukázněné a hrubé. Jejich otcové jsou většinou ještě na vojně, v zajetí nebo v legiích, a matky samy musí živit rodinu. Není, kdo by na děti dohlížel, je vychovával. ...“ (Pitter, 1996, s. 29)

Přemysl Pitter se tedy rozhodl těmto dětem pomoci a stal se jedním z důvěrníků žižkovské péče o mládež. Navštěvoval rodiny s dětmi, prováděl sociální šetření, nosil šatstvo a obuv, vodil děti do školy. To mu ale nestačilo. Rozhodl se, že musí dělat ještě více. Za potřebné považoval především postarat se o to, aby měly žižkovské děti kde trávit svůj volný čas a aby jim byly nabídnuty takové volnočasové aktivity, které jsou smysluplné a které přispějí k rozvoji dítěte. (Pitter, 1996)

Od majitele restaurace „Na Výšince“ dostal Pitter k dispozici zahradní pavilón, aby zde mohl pořádat akce pro rodiče a děti. Svou činnost zde Pitter zahájil tím, že uspořádal několik představení loutkového divadla. Po představeních se s dětmi seznamoval, zpívali společně a vyprávěli si. Po nějaké době utvořily děti několik družinek, kterých se ujali Přemysl Pitter a další dobrovolníci. Náplní setkání družinek bylo zpívání, povídání, hraní her na zahradě, výlety do přírody apod. Každou neděli dopoledne se konala společná slavnostní besídka. Při nedělních besídkách se zpívaly písně, Přemysl Pitter vyprávěl dětem podobenství z evangelia, zakončovalo se obvykle hrami nebo tanci. Velkou událostí vždy byly vánoční a jarní oslavy pořádané pro žižkovské děti a jejich rodiče Přemyslem Pitterem a jeho kolegy. Na přípravě programu se největší měrou podílely samy děti. V takovémto duchu organizoval Přemysl Pitter družiny školní mládeže šest let, až do doby, kdy se změnil majitel restaurace „Na Výšince“ a dětské družinky přišly o přístřeší. (Pitter, 1996)

Přemysl Pitter se ale nevzdával. Rozhodl se postavit vlastní útulek pro děti a mládež, který by jim umožňoval pracovat v dílnách, na zahradách, hrát si na hřišti, provozovat hudbu nebo si udělat v klidu domácí úkoly. Na stavbu takového útulku Pitter pořádal veřejné sbírky. Podařilo se mu vybrat dostatek financí na to, aby mohl zakoupit pozemek u Olšanského rybníka. Díky pochopení stavitele Skorkovského

mohla započít stavba ještě před tím, než byly shromážděny dostatečné prostředky na její financování. *(Pitter, 1996)*

O Vánocích roku 1933 mohl být tedy slavnostně zahájen provoz nového útulku pro žižkovské děti, který získal jméno Milíčův dům. Provoz Milíčova domu i splácení jeho stavby a následnou dostavbu zajišťovaly příspěvky od lidí, zejména pak od čtenářů Pitterova měsíčníku Sbratření. *(Pitter, 1996)*

V Milíčově domě byla truhlářská dílna, venku bylo hřiště a několik záhonů, na kterých si mohly děti samy pěstovat zeleninu nebo květiny. Přemysl Pitter kladl velký důraz také na to, aby vnitřní prostředí Milíčova domu bylo zařízeno esteticky. *(Fierzová, 1996)*

Již krátce po založení Milíčova domu začali do Čech přicházet uprchlíci z nacisty ovládaného Německa. O jejich děti se starali kvakeři. Ti požádali Pittera, aby několikrát v týdnu mohli využívat pohostinství Milíčova domu. Tak se uvnitř Milíčova domu setkávaly a hrály si společně děti české a německé. *(Fierzová, 1996)*

Milíčův dům nebyl brzy schopen poskytnout útulek všem dětským zájemcům. Proto jedna dobrovolná sociální pracovnice obcházela žižkovské rodiny a pro docházku do Milíčova domu vybírala ty nejpotřebnější děti. V Milíčově domě bylo před jeho rozšířením místo asi pro 150 dětí. Většina z nich přicházela denně po škole. V Milíčově domě scházely prostory, kde by se mohly děti v klidu věnovat četbě nebo vypracovávání úkolů. Proto se Přemysl Pitter znovu obrátil na stavitele Skorkovského a požádal ho, aby k domu přistavěl druhé patro. Stavitel Pitterovi vyhověl a druhé patro Milíčova domu tak mohlo být otevřeno v roce 1936. Milíčův dům od roku 1936 tedy disponoval klubovnou, sálem pro organizované hry, truhlářskou dílnou a několika místnostmi, kde se děti mohly v klidu věnovat svým zájmům (např. šití, kreslení, pletení, vázání knih) a také hudebnou a knihovnou. V knihovně musel být udržován klid a děti se zde mohly věnovat domácím úkolům nebo četbě. Pro péči o zdraví mládeže bylo důležité, že se v Milíčově domě nacházely také sprchy. *(Fierzová, 1996)*

Kromě pravidelných koupelí byl v Milíčově domě zajištěn také pravidelný lékařský dohled. Děti navštěvující Milíčův dům dostávaly denně svačiny. Těm nejslabším rodinám pracovníci Milíčova domu podle svých možností rozdávali šatstvo a potraviny. *(Faltusová, 2008)*

Děti, které odpoledne přicházely do Milíčova domu, se mohly věnovat činnostem, které si vybraly. Jen v případě zájmu o návštěvu truhlářské dílny, klubovny a sálu se musely řídit předem daným rozvrhem. Do Milíčova domu docházelo mnoho dobrovolníků, kteří se dětem věnovali. Například paní Marit Becková (známá učitelka hudby, která se později stala obětí nacistického režimu) učila jednou nebo dvakrát

týdně v Milíčově domě zpěv a dávala také soukromé bezplatné lekce hry na piano. Paní Lída Sattlerová (která také později zemřela v koncentračním táboře) zase pořádala pro děti kurzy rytmiky. *(Fierzová, 1996)*

Významným spolupracovníkem Přemysla Pittera byl Ferdinand Krch. Tento učitel, jeden ze zakladatelů Domu dětství v Horním Krnsku a vydavatel dětských časopisů Radost a Lípa se stal pedagogickým poradcem v Milíčově domě. Sám Ferdinand Krch pořádal pravidelně klubová setkání menších dětí. V Milíčově domě Ferdinand Krch také řídil dětský sborový zpěv. Pro děti byl ideálem dědečka a milujícím přítelem, všechny děti mu říkali strýček Fedor (to byla Krchova skautská přezdívka). *(Fierzová, 1996)*

Přemysl Pitter se účastnil všech aktivit pořádaných v Milíčově domě, zastupoval kolegy, kteří nemohli přijít, pomáhal dětem při vypracovávání úkolů apod. Kromě toho měl také na starost pořádání pravidelných besídek. Jednou týdně se ve velké hudební síni odehrávaly besídky, kterých se účastnily všechny děti navštěvující Milíčův dům. Pitter během nich učil děti kánony a jiné písně a vyprávěl jim různé příběhy a životní osudy mužů a žen, které se mohly stát pro děti vzorem. Cílem besídek bylo také utváření přátelského společenství dětí. Kromě těchto besídek se ještě jednou týdně v neděli konaly besídky určené pro všechny děti, které chtěly přijít. Vždy v neděli ráno pořádal Přemysl Pitter bohoslužebná shromáždění, kterých se účastnili přátelé Přemysla Pittera a Milíčova domu, předplatitelé časopisu Sbratření a jiní zájemci. Po tomto shromáždění vždy začínala besídka pro děti. Náplní besídek pro děti bylo opět zpívání a povídání příběhů. Po skončení besídky odcházely děti s Přemyslem Pittrem do velkého sálu a věnovaly se zde společným hrám. V neděli odpoledne byl Milíčův dům pro menší děti uzavřen, ale mohly sem přicházet děti starší (učni a středoškoláci), zahrát si šachy, popovídat si apod. *(Fierzová, 1996)*

Jednou za měsíc zval Přemysl Pitter na schůzku při čaji rodiče dětí navštěvujících Milíčův dům. Spolu se svými kolegy vyprávěl Pitter rodičům, co děti v Milíčově domě dělají a nenásilně je učil, jak děti vychovávat. Součástí programu schůzky byla i hudební vystoupení (např. paní Beckové nebo jiných umělců), někdy si děti připravily pro rodiče divadelní představení nebo jim předvedly nějaké písně, které se naučily. *(Fierzová, 1996)*

Takto na Milíčův dům vzpomíná Blanka Sedláčková, která jej jako dítě navštěvovala:

„...Přes jednoduchost a účelnost uspořádání vládl v Milíčově domě jakýsi jas, řád a pořádek. Usměvavost a laskavá péče vychovatelů, které jsme tak důvěrně nazývali „strýčku“ a „tetinko“, navazovala vzájemné srdečné kontakty, jež jsou tak důležité pro vnímavou dětskou duši. V té době bylo zapsáno v Milíčově domě asi sto padesát dětí, které byly

rozděleny do družinek, čítajících 10 až 12 dětí, což odpovídalo potřebě družnosti v užším kroužku. Každá skupina chlapců a děvčat měla vlastní názvy; například děvčata byla: Srnky, Vlaštovky, Včelky, Veverky, Berušky, chlapci pak Bobři, Rackové, Lvíčata, Vlčkové. Nejmenší děti, prvňáčci a druháčci, byly Broučkové a Kůzlata. Ty tvořily samostatnou, nejpočetnější skupinu. Měly také k dispozici větší místnost, tzv. hernu, a vlastní tetinku, která se jim cele věnovala. ...

... Krásné byly naše společné dopolední nedělní besídky všech družinek, na kterých se s námi shromažďovaly i děti z okolí bez ohledu na politickou orientaci rodičů nebo příslušnost k nějaké církvi. Strýček Přemysl dokázal zmocnit se naší pozornosti a otevřít naši mysl a srdce všemu, co je krásné a ušlechtilé. Jak jsme ho milovali! Veselý, usměvavý, moudrý, vždy ochotný nás vyslechnout a v dospívání poradit a usměrnit. ...“ (Sedláčková, 1996, s. 41 – 42)

Z výše uvedeného popisu činností, které se odehrávaly v Milíčově domě, vidíme, že Přemyslu Pitterovi nešlo jen o to, aby vyplnil volný čas dětí. Je zřejmé, že se snažil dětem poskytnout také sociální zázemí, místo a prostor, kde se mohou setkat s dalšími dětmi a s dospělými lidmi a učit se od nich prostřednictvím nápodoby, spolupráce. Milíčův dům měl přispívat k rozvoji osobností dětí a k formování jejich morálních zásad i sociálních dovedností. V Milíčově domě se nezapomínalo ani na péči o zdraví dětí. Přemysl Pitter a jeho spolupracovníci se navíc velmi aktivně věnovali i rodičům dětí, které do Milíčova domu docházely.

V roce 1938 umožnil zvláště štědrý finanční dar Přemyslu Pitterovi vybudování dětské ozdravovny v Mýtě u Rokycan. Ta měla sloužit dětem, jejichž zdraví bylo vážně podlomené, a které ale nebyly ještě tak nemocné, aby byly přijaty do jiných léčen nebo ozdravoven. Děti pobývajících v ozdravovně chodily do místní školy. Vlivem historických událostí nebyly však prvními obyvateli ozdravovny v Mýtě zdravotně oslabené děti z Milíčova domu, ale děti ze Sudet, které se svými rodiči prchaly z Němci obsazeného území republiky. Později, po okupaci celého Československa, se k těmto dětem připojily také děti židovské, aby byly uchráněny diskriminace a špatných podmínek, v nichž žili jejich rodiče. V létě roku 1939 přijely do Mýta na dětský tábor také děti z Milíčova domu, které se usídlily ve stanech zbudovaných na zahradě ozdravovny. Společně se všechny děti z ozdravovny, dětského tábora i obyvatelé z Mýta setkávali večer u táborového ohně. (Fierzová, 1996)

Přemysl Pitter patřil bezesporu k vychovatelům, kteří věří v to, že dítě je od přirozenosti dobré a záleží jen na tom, s čím se v životě potká a jak je vychováno. *Sedláčková (1996, s. 43)* cituje tento výrok Přemysla Pittera:

„... Všechno je v lidech. Dobro i zlo. Záleží na tom, komu jsme se upsali. Tam je začátek všeho dobrého i zlého. A začátek člověka je dítě. Všechna náprava začíná dítětem. Bude-li

člověk dobrý, bude dobré všechno. Problémy, před kterými stojíme, budou moci vyřešit jen lidé, z nichž správná výchova učinila pravé lidi. ...“

V tom, jak pracovat s dětmi a jak je vychovávat, se Přemysl Pitter nechal inspirovat také při svých mnohých zahraničních cestách. V Anglii Pittera zaujala individualistická pedagogika, kterou praktikovali kvakeři. Zaujalo jej, že se zde ke každému dítěti přistupuje individuálně, pro každé dítě je volena jiná metoda, děti si mohou vybírat činnosti podle svého zájmu, jsou vedeny k samostatnosti a svobodnému projevu. V Londýně se také setkal s výchovou podle metody M. Montessorri. Inspirovalo jej také to, jaký důraz byl na Západě kladen na výchovu v přírodě. *(Kosatík, 2009)*

Pedagogika Přemysla Pittera byla založena na osobním dobrém příkladu vychovatele. Společně s Olgou Fierzovou a Ferdinandem Krchem se pokoušeli o výchovu srdcem. Jejich cílem bylo, aby děti samy chtěly být dobrými. Nechtěli se uchýlovat k autoritativnímu vymáhání kázně, i když byli v přístupu k dětem důslední. Pitter se snažil být pro děti kamarádem, který jim jde příkladem. *(Kosatík, 2009)*

Odkaz Přemysla Pittera je stále aktuální. Jeho životní postoje, způsob, jakým pomáhal dětem bez ohledu na jejich rasu, národnost, náboženské vyznání, to jsou momenty, které mohou inspirovat a inspirují současné pedagogy.

K odkazu Přemysla Pittera se v současnosti hlásí mnoho organizací, které se věnují sociálně ohroženým dětem a mládeži. Například na Praze 6 vznikla roku 2003 organizace nesoucí název Azylový dům Přemysla Pittera. Jedná se o organizaci, která zajišťuje pobytové, ambulantní i terénní služby rodinám s dětmi, které se ocitly v krizové situaci. V případě pobytu dětí v azylovém zařízení je vždy zajištěna intenzivní práce s původní rodinou dítěte, která směřuje k zajištění toho, aby rodina znovu mohla plnit svou funkci a aby se do ní mohlo dítě vrátit. Další zařízení, které odkazuje na Přemysla Pittra, je středisko Milíčův dům v Jaroměři provozované Diakonií Česko-bratrské církve evangelické. Jedná se o nízkoprahové zařízení, které umožňuje dětem a mladistvým smysluplně trávit svůj volný čas. Jméno Přemysla Pittera nese také Církevní základní škola v Opavě, která je určena především pro děti romské národnosti. V samotné budově Milíčova domu v Praze na Žižkově v současné době sídlí Mateřská škola Milíčův dům, která ve své výchovné činnosti vychází z myšlenek Přemysla Pittra. V mateřské škole jsou dvě třídy se sníženým počtem dětí, které jsou určeny pro děti vyžadující speciální péči. Školka se také například snaží podporovat rodinu dítěte a posilovat její vztah ke škole. *(Faltusová, 2008)*

Závěr

Cílem předkládané práce bylo upozornit na sociální aspekt činnosti učitelů pokusných škol v období první republiky a tento aspekt jejich práce popsat a zhodnotit. Pozornost v ní byla věnována jak snahám učitelů o sociální výchovu, tak snahám o sociální práci. Sociální výchovu jsme si v úvodu práce definovali jako činnost spíše preventivního rázu, jako výchovu, která je zaměřena sociálně a to jak v oblasti svých cílů, tak prostředků. Sociální práci jsme vymezili jako činnost, která má za úkol pomáhat jedincům, kteří se již ocitli v obtížné životní situaci. Dále jsme se věnovali hledání odpovědi na otázku, co vedlo učitele k tomu, aby se sociální výchově a sociální práci věnovali.

Příčiny snah učitelů o sociální práci jsme hledali v hospodářské a sociální situaci rodin s dětmi v období první republiky a ve stavu veřejné sociální péče. Zajímaly jsme se také o to, jak situaci viděly dobové výzkumy zaměřené na děti a jejich životní úroveň. Dozvěděli jsme se, že Československá první republika se za dobu svého trvání několikrát potýkala s hospodářskou a sociální krizí. Těžká zkouška čekala obyvatele republiky hned po roce 1918, kdy na ně dolehly následky první světové války. Republika se musela mimo jiné vyrovnávat s vysokou nezaměstnaností, s obtížemi v zásobování obyvatelstva potravinami a se špatným zdravotním stavem velké části populace. Hlavně populace dětská velice utrpěla na svém zdravém vývoji válečným strádáním. Válka znamenala také zásah do úplnosti mnohých rodin a z řady dětí učinila sirotky nebo polosirotky. Další hospodářská a tudíž i sociální krize sužovala naši republiku počátkem třicátých let 20. století, kdy se s hospodářskou krizí potýkal celý svět. V této době byla hlavním problémem nezaměstnanost, která způsobila zhoršení životní úrovně velkého množství rodin.

Snaha československého státu o zlepšení životní úrovně obyvatelstva se promítla především do nově přijímaných zákonů z oblasti sociální politiky. Většina z nich ale nemohla mít okamžitý příznivý dopad. Systém veřejné sociální péče v první republice byl ve velké míře převzat ze zákonodárství rakouského a doplňován byl jen mírně a pomalu. Velká část péče o děti byla ponechána v rukou dobrovolníků z řad občanů a v rukou dobrovolných organizací sociální péče. Ty vykonávaly jistě užitečnou práci, ale jejich péče nemohla být nikdy tak systematická, aby zachytila všechny případy péče potřebných rodin a dětí. V této situaci to byli tedy především učitelé na školách, kteří viděli bídu svých žáků a všímali si těch sociálně potřebných dětí a rodin, o které nebylo nijak postaráno. Někteří učitelé se snažili seznámit s prostředím, ve kterém děti žijí, a tam, kde to bylo možné, i pomoci s odstraněním největších nedostatků.

Po vzniku Československé republiky ještě narostla v řadách učitelstva již existující touha reformovat výuku a výchovu tak, aby více odpovídala potřebám dítěte a moderním poznatkům z oblasti pedagogiky, psychologie či sociologie. Jelikož ze strany státu nepřišel po vzniku republiky žádný výrazný impulz ke změně dosavadního školského systému, řada učitelů se rozhodla k realizaci vlastních pedagogických pokusů. Podstatou těchto pokusů bylo, že měly přímo v praxi ověřovat nové výchovné a vyučovací principy. Při sestavování plánů a programů pokusných škol vycházeli učitelé většinou z vlastní pedagogické zkušenosti a z pozorování dětí a jejich potřeb. Není tedy divu, že si mnoho z nich uvědomovalo, že hlavní překážkou úspěšného výchovného působení školy je špatné sociální zázemí dětí a jejich špatný zdravotní stav. Některé pokusné školy tento fakt zdůraznily přímo ve svém programu a snažily se hledat cesty, jak může škola a učitel pomoci dětem zlepšit podmínky, ve kterých žijí.

Učitelé také hledali cesty, jak preventivně prostřednictvím výchovy působit na společnost a předcházet negativním sociálním jevům. Proto se v rámci svých pokusů zaměřovali na sociální výchovu. V souladu s názory mnohých odborníků a s moderními vědeckými poznatky v ní viděli cestu k budování fungující společnosti a k posilování občanských kompetencí dětí.

Nyní si musíme položit otázku, jak konkrétně dané osobnosti a školy přistupovaly k sociální práci a sociální výchově.

Domnívám se, že prvním předpokladem úspěšné pomoci dětem byl zájem učitelů o jejich mimoškolní život. Většina učitelů uváděných v této práci kladla velký důraz na spolupráci s rodinou. Učitelé Sedlák a Žitný pořádali ve škole v Holešovicích pravidelné schůzky s rodiči a zvali si rodiče i do vyučování. V případě, že zjistili, že má některá rodina velké těžkosti, snažili se jí, pokud to bylo v jejich silách, pomoci. Podobně činil Čeněk Janout z kladenské Volné školy práce. V intenzivním kontaktu s rodinami svých žáků byla také Božena Hrejsová, která měla navíc tu výhodu, že pracovala ve vesnickém prostředí a byla mezi lidmi dobře známa. O rodinné zázemí svých svěřenců z Milíčova domu se zajímal i Přemysl Pitter. Aby lépe poznal rodiče žižkovských dětí, pořádal pro ně dokonce pravidelné nedělní besídky. V poněkud jiném postavení se ocitali učitelé Domu dětství v Horním Krnsku, jejichž svěřenci byli většinou sirotky. Dům dětství si proto kladl za cíl vytvořit takové prostředí, které by se rodině pokud možno co nejvíce podobalo.

Dalším společným aspektem činnosti většiny pedagogů uvedených v této práci byl zájem o to, jakým způsobem tráví děti volný čas. Smysluplná náplň volného času dětí z pražského Žižkova byla vlastní náplní činnosti Milíčova domu. Jeho zakladatel Přemysl Pitter si uvědomoval, že žižkovské děti velmi trpí tím, že se jim rodiče nemohou příliš věnovat a způsob, jakým tráví svůj volný čas na ulicích, pro ně není

přínosný. Podobná úvaha vedla i Františka Bakuleho a jeho družinu k zahájení výchovné činnosti mezi dětmi z Košíř a Smíchova. I tato výchovná činnost se odehrávala v době mimoškolní. Eduard Štorch si zase uvědomoval, že pražské děti nemají příliš vhodných míst, kde by mohly trávit volné chvíle. Jeho hlavním požadavkem bylo, aby děti trávily co nejvíce času v přírodě a ne v znečištěných a prašných městských ulicích. To byl jeden z důvodů, proč založil Dětskou farmu na Libeňském ostrově. Dětská farma byla nejen školou v přírodě pro Štorchovy žáky z měšťanské školy, byla hlavně místem, kam mohly pražské děti chodit po škole a o víkendech hrát si na zahradě, koupat se, zahradničit a konat jiné blahodárné činnosti. Eduard Štorch navíc pořádal pro pražské děti zájezdy na hory a k moři. O náplň volného času dětí se starali také učitelé z Volné školy práce na Kladně. Školní pozemky a zahrady byly dětem otevřeny i odpoledne a o prázdninách a učitelé byli dětem k dispozici i mimo výuku. Také učitelé Pokusné pracovní školy v Holešovicích pořádali odpolední kroužky pro děti a různé výlety. Účast učitelů i na mimoškolní výchově dětí byla jedním z základních principů fungování Domu dětství v Horním Krnsku. Internátní podoba školy pro sirotky po legionářích učitelům umožňovala sdílet s dětmi i dobu po vyučování. Učitelé Domu dětství chápali tuto možnost jako příležitost lépe poznat své svěřence a sblížit se s nimi.

Velice důležitým činitelem, který ovlivňoval kvalitu života dětí a také jejich výkony podávané ve škole, byl zdravotní stav. Učitelé, o kterých tato práce pojednává, věnovali zdraví svých svěřenců velkou pozornost. A to především proto, že v mnoha případech na tom byli jejich žáci po zdravotní stránce velmi špatně. Učitelé Pokusné pracovní školy v Holešovicích se snažili dokonce prosadit návrh, který by rozšířil činnost školních lékařů a zlepšil tak péči o zdraví žáků na školách. Jaroslav Sedlák a Karel Žitný své žáky pravidelně vážili, měřili, vodili je na lékařské prohlídky, do lázní a snažili se zajistit pro ně školní svačiny (mléko, ovoce). Velký důraz kladli také na hygienickou úpravu školní budovy a tříd. K ozdravení dětí měly přispět také letní pobyty v přírodě, které organizovali. Podobně v kladenské Volné škole byla dětem zajišťována strava v průběhu dne. Jedním z největších propagátorů myšlenky, že je nutno se postarat o zlepšení zdravotního stavu dětské populace, byl zajisté Eduard Štorch. Za jednu z příčin špatného zdravotního stavu dětí považoval nevhodné řešení školních budov a školní výuky vůbec. Podle Štorcha by děti měly co nejvíce času trávit venku, na čerstvém vzduchu a v přírodě. A to i v době školního vyučování. Byl proto zastáncem zřizování škol v přírodě. Umožnit městským dětem zotavovací pobyty v přírodě bylo cílem i Přemysla Pittera. Založil proto ozdravovnu v Mýtě. Se zvlášť špatným zdravotním stavem žáků se potýkal Dům dětství. Spoluprací s Československým červeným křížem se učitelům podařilo zajistit těm nejvíce oslabeným dětem léčení a lázeňské pobyty. V oblasti péče o zdraví dětí se velmi angažovala také

Božena Hrejsová. Byla vedoucí dětské ozdravovny Československého červeného kříže v Radějově a pořádala letní venkovské pobyty pro nemocné městské děti.

Sociální výchova měla ve výše uvedených pokusech různé podoby. Jednalo se například o výchovu v době mimoškolní, budování školní obce, zaměstnávání dětí společnými kooperativními činnostmi, spolupráci školy s rodiči, účast učitelů na každodenním životě dětí, společné pobyty učitelů s dětmi na venkově. Při všech těchto činnostech byl prostor k rozvíjení sociálních dovedností dětí. Za sociální výchovu lze také považovat snahu vytvářet takové prostředí, které bude pro dítě příznivé. V tomto směru se obzvlášť angažoval například Eduard Štorch, který prosazoval školu v přírodě. Nešlo mu při tom jen o materiální podobu prostředí, ale i o sociální klima.

V oblasti sociální práce se také učitelé, o kterých tato práce pojednává, angažovali různými způsoby. Nejaktivnější na poli přímé sociální práce byla asi Božena Hrejsová, která byla aktivní v řadě organizací pracujících na poli sociální péče o dítě a rodinu. Za sociální práci ale považujeme například také snahy učitelů zlepšit zdravotní stav svých žáků, zajišťování lékařských prohlídek, obstarávání svačin, poznávání rodin, ve kterých děti vyrůstají a pomoc těmto rodinám s řešením sociální tísně. Jako sociální práci lze vnímat také činnost učitelů Domu dětství, kteří dětem poskytovali náhradní rodinou péči.

Ačkoliv byl každý z výše uvedených pokusů pokusů originální, spojovala je snaha pomoci dětem k radostnému prožití dětství a k zdárnému vývoji jak po stránce tělesné, duševní, tak sociální. Všechny vycházely ze zájmu o osobnost dítěte a o jeho potřeby.

Společné znaky můžeme nalézt také u osobností, které za jednotlivými pokusy stály. Můžeme si povšimnout, že pro většinu učitelů, o kterých jsme se v práci zmiňovali, bylo typické velké osobní nasazení věnované učitelské profesi. Velká část z nich neměla vlastní rodinu (svobodná byla například Božena Hrejsová, ženu neměl František Bakule, Ferdinand Krch ani Přemysl Pitter, manželství Eduarda Štorcha bylo zase bezdětné). V době trvání pokusů jim tito učitelé věnovali obrovské množství času, energie i vlastních finančních prostředků. Považovali to za nutné, protože viděli, že škola musí mimo jiné suplovat i funkce, které by měla za normálních okolností plnit spíše rodina nebo jiné společenské instituce. Práce na pedagogických pokusech byla pro učitele vyčerpávající, protože se jí musely oddat plně. Neměli přitom často ani dostatečnou podporu ze strany veřejných institucí. Velká část pokusů zanikla proto spolu s tím, jak ubývalo sil jejich zakladatelům. Jak již bylo řečeno, učitelé, o kterých práce pojednává, spojovala především láska k dítěti. Ta byla podle mého názoru také hlavním a výchozím důvodem toho, že se zaměřovali na sociální výchovu a sociální práci.

Domnívám se, že předkládané práci se podařilo dosáhnout cílů, které si stanovila. Byly v ní vybráni a představeni učitelé pokusných škol, kteří se zaměřovali na sociální výchovu a sociální práci. Bylo pojednáno také o tom, jakým způsobem se sociální výchově a sociální práci tito učitelé věnovali a o příčinách, které učitele k takovému zaměření vedly. Na tuto práci by bylo možné navázat studiem toho, jakou pozornost věnovali otázkám sociálním další prvorepublikoví učitelé. Dále by bylo možné rozšířit oblast zkoumání také na oblast Slovenska a Podkarpatské Rusi.

Již v úvodu této práce byla vyjádřena naděje, že by její četba mohla být inspirací pro to, jak si i v dnešních podmínkách poradit se sociálními souvislostmi výchovy. Je třeba si uvědomit, že současné podmínky jsou zcela jiné než podmínky, v kterých pracovali učitelé v období první republiky. Péče o dítě je již zákonodárně lépe zakotvena než byla v období první republiky a i materiální podmínky, v kterých děti žijí, nebývají v současnosti tak špatné, jak tomu bylo v letech dvacátých a třicátých. Také lékařské péče o dítě je jistě mnohem více rozšířena a je na vyšší úrovni. Přesto dnešním učitelům některé úkoly z oblasti sociální péče o dítě přece jen zůstávají. Stejně tak je i nyní aktuální potřeba sociální výchovy. I když není možné do současné doby přenést metody prvorepublikových pedagogů, je možné se jimi inspirovat.

Použitá literatura

BLÁHA, I., A. *Sociologie dětství*. 4. vydání. Brno: Komenium, 1948

ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*. 7. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1969

DEWEY, J. *Demokracie a výchova*. 1. vyd. Přeložil Josef Hruša. Praha: Jan Leichter, 1932

DOBIÁŠ, K. *Sociální politika Československé republiky v prvním desetiletí jejího trvání*. 1. vyd. Praha: Otokar Janeček, 1929

DVOŘÁK, L.F. *Vnitřní hospodářská politika republiky Československé*. In *Idea Československého státu*, svazek druhý. Praha: Národní rada československá, 1936. s. 98 – 129. Převzato z MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-437-7, s. 118 – 123

DURDÍKOVÁ-FAUCHEROVÁ, L. *Zde se vraždí. Případ Bakulův*. In *Věstník Bakulova ústavu*. 1. čtvrtletí roku 1934, s. 1 – 32

FALTUSOVÁ, M. *Milíčův dům Přemysla Pittra na pražském předměstí – příklad česko-německo-židovského soužití*. 1. vyd. Praha: Pedagogické muzeum J.A.Komenského v Praze, 2008. ISBN 978-80-86935-07-2

FAUCHER, F. *František Bakule: enfant terrible české pedagogiky*. 1. vyd. Praha, Portál, 1998. ISBN 80-7178-305-6

FIERZOVÁ, O. *Přemysl Pittra a jeho dílo*. In PITTER, P. *Nad vřavou nenávisti. Vzpomínky a svědectví Přemysla Pittra a Olgy Fierzové*. 1. vyd. K vydání připravili Milena Šimsová a Jan Štěpán. Praha: Kalich, 1996. ISBN 80-7017-972-4. s. 117 – 210

GREGOR, V. *František Bakule a jeho dětský pěvecký sbor*. 1. vyd. Ostrava: Pedagogická fakulta v Ostravě, 1982

HOUSER, J. *Vývoj sociální správy za předmnichovské republiky*. 1. vyd. Praha: Akademia, 1968

HOSTÁŇ, J. *O ideologické práci volné školy v Kladně*. In Novotný, J. a kol. *Učitelé v práci a v boji*. 1. vyd. Praha: Práce, 1968. s. 151 – 163

CHLUP, O., KUBÁLEK, J., UHER, J. *Pedagogická encyklopedie*. 1. vyd. Praha: Novina, 1938

KAKÁČ, B. *Kdo byl Eduard Štorch.* 1. vyd. Praha: Albatros, 1986

KOSATÍK, P. *Sám proti zlu.* 1. vyd. Praha: Paseka, 2009.

ISBN 978 – 80 – 7185-971-0

KOUBEK, L. *Sociologický výzkum žactva měštanských škol ve školním roce 1929 – 1930.*

1. vyd. Praha: Říš. svaz učitelstva měštanských škol rep. Čsl., 1931

KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. et al. *Člověk, prostředí, výchova. K otázkám sociální pedagogiky.* 1. vyd. Brno: Paido, 2001. ISBN 80-7315-004-2

MALÝ, K., (ed.) *Dějiny českého a československého práva do roku 1945.* 3. přepracované vyd. Praha: Linde Praha, a.s., 2003. ISBN 80-7201-433-1

MATOUŠEK, O. (ed.) *Základy sociální práce.* 1. vyd. Praha: Portál, 2001.

ISBN 80-7178-437-7

NÁPRSTEK, F. *Chceme socialistické školství v Československé republice!* 1. vyd. Praha: Stanislav Klika, 1920.

NEČAS, J. *20 let sociální péče v Československé republice.* 1. vyd. Praha: Ministerstvo sociální péče, 1938

PASÁK, T. *Život Přemysla Pittera.* 1. vyd. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1995

PITTER, P. *Nad vřavou nenávisti.* 1. vyd. K vydání připravili Milena Šimsová a Jan Štěpán. Praha: Kalich, 1996. ISBN 80-7017-972-4

PRAŽÁK, F. *České dítě.* 1. vyd. Praha: Melantrich, 1948

PRŮCHA, J. (ed.) *Pedagogická encyklopedie.* 1. vyd. Praha: Portál, 2009.

ISBN 978-80-7367-546-2

PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník.* 6. aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-647-6

PŘADKA, M., KNOTOVÁ, D., FALTÝSKOVÁ, J. *Kapitoly ze sociální pedagogiky.* 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004. ISBN 80-210-3469-6

SEDLÁČKOVÁ, B. In BALVÍN, J. *Přemysl Pitter a multikulturní výchova romských žáků. Sborník ze setkání spolupracujících škol R.* 1. vyd. Ústí nad Labem: Hnutí R, 1996. ISBN 80-902149-0-8. s. 38 – 43

SEDLÁK, J. *Pět let v pokusné pracovní škole.* 1. vyd. Praha: Dědictví Komenského, 1930

SEDLÁK, J. *Z lavice za katedru. Z paměti učitele. Pro tisk vybrala a upravila dr. Olga Špalová.* 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960

SLOVNÍK VEŘEJNÉHO PRÁVA ČESKOSLOVENSKÉHO. SVAZEK I.

Reprint původního vydání. Praha: Eurolex Bohemia s.r.o., 2000.

ISBN 80-902752-5-7

SOCIÁLNÍ POLITIKA V ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLICE. 1. vyd. Vy-
dáno redakcí Sociálního ústavu Československé republiky. Praha, 1924

SPĚVÁČEK, V. *Průkopníci českých pokusných škol.* 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978

STEJSKAL, C. *Poznátky z všestranného výzkumu žactva pokusných škol v Praze.* 1. vyd. Zvláštní otisk Pedagogických rozhledů, roč. XI.II., seš. 1. – 5., čís. 90, rok 1932. Praha: Rozpravy Ústavu pro výzkum dítěte a dorůstající mládeže, 1932

ŠTORCH, E. *Dětská farma. Eubiotická reforma školy.* 1. vyd. Praha: Dědictví Komenského, 1929

ŠTVERÁK, V. *Dějiny pedagogiky II.* 1. vyd. Praha: Karolinum, 1991.

ISBN 80-7066-467-3

ŠVARC, L. *Hlas z domu dětství.* Otisk z Almanachu vydaného učitelstvem okresu Mladoboleslavského, 1933

TITZL, B. *To byl český učitel František Bakule, jeho děti a zpěváci.* 1. vyd. Praha: Společnost Františka Bakule, 1998. ISBN 80-902518-0-3

TRNKOVÁ, M. *Kapitoly ze sociální péče o mládež.* 1. vyd. Praha: Organizace sociálních pracovníků, 1932

TŮMA, A. *Právní základy sociální péče o mládež v republice československé.* 1. vyd. Praha: Česká zemská komise pro péči o mládež v Čechách, 1925

VÁŇOVÁ, R. *Karel Žitný a jeho úsilí o novou školu.* 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta, 1999. ISBN 807290-002-1

VÁŇOVÁ, R. *Úsilí českého učitelstva o reformu. Pokusné školy 20. let.* In Pedagogika, 1992 ročník XLII, č. 2. s. 251 – 258

VÁŇOVÁ, R. a kol. *Studijní texty k dějinám pedagogiky.* 2. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta, 2003. ISBN 80-7290-122-2

VEČEŘA, M. *Sociální stát*. 1. vyd. Praha: SLON, 1996. Převzato z MATOUŠEK, O. a kol. *Základy sociální práce*. 1. vyd. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-437-7. s. 118 – 138

ZEMAN, J. *Dějiny péče o slabomyslné*. 1. vyd. Praha: Spolek pro péči o slabomyslné, 1939

ŽITNÝ, K. *Lod' se solí. Výchova charakteru v dětské obci*. 1. vyd. Praha: Václav Petr, 1931

ŽITNÝ, K. *Dravým proudem života...* 1. vyd. Praha: Jan Pospíchal, 1932

ŽITNÝ, K. *Loučení*. 1. vyd. Praha: Jan Pospíchal, 1934

Prameny

Všechny prameny pochází z Archivu písemností Pedagogického muzea Jana Ámose Komenského v Praze:

BAKULE, F. S 8 – 46. Rukopis: Z mých výchovných pokusů

BAKULE, F. S 8 – 80 a. Srdcem. Chudé děti, které se zasloužily

HREJSOVÁ, B. S 470/ II – 1. Korespondence Boženy Hrejsové

HREJSOVÁ, B. S 470/II – 6. Korespondence Boženy Hrejsové

HREJSOVÁ, B. S 470/III -1. Božena Hrejsová vypravuje, jak učila

HREJSOVÁ, B. S 470/IV – 1. Rukopis Boženy Hrejsové

HREJSOVÁ, B. S 470/IV – 2. Rukopis Boženy Hrejsové

HREJSOVÁ, B. S 470/IV – 3. Rukopis Boženy Hrejsové

HREJSOVÁ, B. S 470/IV – 5. Rukopis Boženy Hrejsové

HREJSOVÁ, B. S 470/IV – 7. Rukopis Boženy Hrejsové – Poradny pro matky a děti

KRCH, F. Dům dětství. Výchovný ústav pokusný v Krnsku 1920 – 1924. Rukopis

MATEROVÁ, D. Pracovní výchova v rámci tvořivosti u Ladislava Švarce. Diplomová práce. Pedagogická fakulta v Ústí nad Labem. 1975. S 279 – XIII

PAŽOUTOVÁ, B. S 470 / VI – 2. Proč jsme ji měli rádi. Článek z Učitelských novin

PAŽOUTOVÁ, B. S 470/ VI -4. První oběť našeho osvobození. Rukopis

SEDLÁK, J. S 470/VI – 5. Bibliografie prací, Božena Hrejsová. Brno, Státní pedagogická knihovna v Brně, 1971

Výroční zpráva o činnosti Okresní péče o mládež a spolku Červeného kříže ve Strážnici za rok 1939. Okresní péče o mládež ve Strážnici. S 470/VI – 1

Seznam příloh

Příloha 1: Děti vyrostlé v lese

Příloha 2: Životopis Helenky Kozákové, roz. Kolesíkové

Příloha 3: Na Dětské farmě

Příloha 4: Popis intervence v rodině učitelů Pokusné pracovní školy obecné v Holešovicích

Příloha 5: Vyprávění chovance Domu dětství o ztrátě rodičů

Příloha 6: Dětská hodnocení pobytu v Domě dětství

Příloha 7: Příběhy dětí z Domu dětství

Přílohy

Příloha 1: Děti vyrostlé v lese

Přepis rukopisu Boženy Hrejsové (S 470/IV – 2) :

„V lednu 1934 oznámila nám Zemská péče z Bratislavy, že jsou u nich 4 děti Prchlíkovy, příslušné do Tasova na našem okrese, abychom je převzali do péče. 3.2. potkám naši průvodkyni s dětmi Prchlíkovými cestou od nádraží. Lidé se zastavovali a obdivovali dětskou skupinu. Pavel osmiletý, oblečen v zelenou ženskou kacabajku se susky pěkně navarhánkovanými, na hlavě omotávkou, s latou na temeni i ostatní: desetiletá Dorotka, šestiletá Františka a tříletý Augustín, byli podobně vybaveni.

Průvodkyně vyprávěla, že jim průvodčí ve vlaku vykázal malé kupé a zamkl je, protože budili všeobecnou pozornost. O dětech zjištěno: Dr. X z Bratislavy našel v lesích u Stupavy jámu, přikrytou větvemi a chvojím, v níž na suché trávě seděly 4 děti jako myšky. Upozornil četnictvo, našli rodiče: matku 28 letou svobodnou, příslušnou do Tasova a muže přes 60 roků starého, kteří žili s dětmi v lese a živili se žebrotou.

Děti byly úplně zanedbány tělesně i výchovně. Neuměly jíst, nemluvíly souvisle. Nejstarší Dorotka vyrazela jen nesouvislé zvuky. Neznaly mléka a jiné obvyklé stravy. Rodiče nechávali je v lese, kde někdy něco ohřáli. Měli improvizovaný sporák: dva kameny, mezi nimi oheň a na tom hrnec. V tom vařili zvěř, kterou ulovili nebo kočky, jak později jsme od dětí zvěděli.

Tři mladší děti naučily se mezi našimi dětmi brzy jmenovati věci, a tak se částečně dorozumívat. Nejhubř bylo s Dorotkou. Byla zřejmě velice duševně úchylná. Stále ukazovala na hlavu patrně, že ji bolí. I ostatním dětem ukazovala na hlavu a dotazovala se, nám zatím nesrozumitelně. Dítě bylo asi zraněno do hlavy. Všeho se bála. Když jí naše děti něco ukazovaly, př. obraz páně presidentů nebo nějaké zvířátko, ustaraně se ptala : „kouše“? Toto slovo dovedla říci, jistě ji v lese něco pokousalo. Z veselé hravé nálady přecházela do dráždivé, plila na děti i dospělé, bila. Do pěstounky z ničeho nic se opřela, aby ji porazila. Soc. pracovníci, která se s ní domlouvala a laskala ji, udeřila do tváře. S dětmi nemohla zůstat sama. Dali jsme dítě vyšetřit v poradně pro děti úchylné při zemské nemocnici v Brně a přemístili jsme ji do ústavu pro děti slabomyslné. Žádné z dětí nechodilo do školy. Pavla a Františka zavedli jsme do školy, když se mezi našimi dětmi naučili dorozumět se aspoň částečně a přizpůsobili se.

Ted jsou všechny tři, kromě Dorotky, opatřeny v útulku a v bezpečí. Dorotka bude odkázané trávit smutný život v ústavě.

Rodiče těchto dětí zmizeli. Snažili jsme se nemanželskou matku nalézt a dostat do domovské obce. Nepodařilo se. Jistě že bude úchylná. Jinak by nedovedla žít polodivošsky i s dětmi v lese.

Takoví nezodpovědní lidé jsou pro obec velikou potíží a neštěstím svých dětí.

Kolik finančních obětí musí přinést, než vyroste pět dětí Prchlíkových. Nejstarší nevzdelatelná nebude nikdy schopna sama se uživit. Aby ostatní vyrostli v pracovitě lidi, kteří by byli soběstační, o to musí se starat Okresní péče. Je to práce na léta. A podobných případů zanedbaných dětí je mnoho, v mnoha z nich je příčinou démon alkohol, proti němuž nutno usilovně pracovat.“

Příloha 2: Životopis Helenky Kozákové, roz. Kolesíkové

Přepis dopisu z korespondence Boženy Hrejsové (S 470/II – 6) :

„Ve Strážnici dne 7. prosince 1944.

Životopis Helenky Kozákové, roz. Kolesíkové.

Má drahá Helenko.

Vím, že přijde doba, kdy se otážeš svých drahých rodičů Kozákových, kteří Tě vychovávali s láskou v pravdě rodičovskou, poskytují Ti vše, čeho jenom potřebuješ, kde ses narodila, kdo byli Tvoji rodiče, jací byli a jaké byly Tvoje osudy od nejútlejšího dětství. Tvůj otec, Jan Kolesík, pocházel z Tvarožné Lhoty. Oženil se s Kateřinou Adamcovou ze Strážnice, která vlastnila malý domek v Růžové ulici č. 293 ve Strážnici. Oba Tvoji rodiče byli dobří, poctiví a velmi pracovití lidé. Uměli také šetřit. Měli 3 děti Marii, nar. 11. 1. 1924, Annu, nar. 15. 3. 1926. Ty jsi byla třetí, nar. 17. 1. 1936 jako pohrobek. Tvůj otec onemocněl tuberkulosou a zemřel v r. 1936. Žel, že i Tvoje maminka onemocněla rovněž tuberkulosou. Dověděli jsme se, že děti Kolesíkovy jsou ohroženy. Nejstarší Marii vzali jsme 18. 3. 1936 do Dětského domova. Anička musela zůstat s matkou, která potřebovala alespoň částečné pomoci. Tebe jsme našli, Helenko, při své návštěvě na lůžku, vedle své nemocné matky. Dr Fiala nařídil odvést všechny děti, protože bylo nebezpečí nákazy. Matka se bránila, nechtěla dát děti od sebe, cítila, že se jí blíží konec a prosila: „Počkejte, až umřu, pak se o děti postarejte. Nemoc pokračovala velmi rychle. Když už nemocná matka nemohla ani lžici udržet, svolila k převezení do klášterního chorobince. Aničku i Tebe vzali jsme do Dětského domova ve Strážnici. Tebe zavezli jsme na lékařovo doporučení do Dětské nemocnice na léčení. Matka zemřela 16. 3. 1937 v klášterním chorobinci. Tebe už neuviděla. Mařenku a Aničku ještě jsme jí přivedli, dokud mluvila. Obě Tvé sestry vzali jsme z Domova do Ozdravovny. Byly tam celkem 16 týdnů. Tebe jsme léčili. Z nemocnice do Domova, znovu do Brněnské nemocnice, do Domova, do hradištské nemocnice, až nám sdělili, že jsi tak vyléčena, že je možný pobyt mezi dětmi.

Tvoje sestry umístili jsme obě v pěstounských rodinách. Měly štěstí, že se dostaly k dobrým lidem, kteří se o ně věrně starali. Nejzdravější byla Mařenka. Anička byla už také částečně postižena. Znovu jsme ji museli z pěstounské rodiny vzít na léčení, které bylo úspěšné. Zpět do rodiny Molčíkovy v Tlumačově. Byli to bezdětní dobří lidé a Anička tam byla velmi dobře opatřena. Doufali jsme, že u Molčíků bude její trvalý domov. Paní Molčíkovou stihl těžký úraz při vystupování z vlaku, následkem čehož zemřela a pan Molčík následoval ji zkrátka. A tak Anička ztratila jakoby druhé rodiče. Protože Anička byla hodné, pracovité děvče, vyžádal si strážmistr Sedláček, bydlící u Molčíků, Aničku do své rodiny. Odtud vzali jsme ji do ozdravovny, do Domova a zůstala již u nás. I u nás se dobře osvědčuje jako

pomocnice v Dětském domově. Zdělila po svých rodičích pracovitost a čestnost. Vyrostla z ní statná, zdravá dívka. Až nastane mír, dáme ji vyškolit za kuchařku.

Mařenka je už 7 roků v pěstounské rodině pana Kalase v Ústupě na Kunštátku. Má ráda rolnickou práci a koně. Chtěla jsem ji zavolat do Ozdravovny, aby poznala i jinou práci kromě rolnické. Mařenka nechtěla opustit své místo. Nevdá-li se, zavolám ji přec do Ozdravovny a potom do učení na kuchařství.

O Tebe, drahá Helenko, měla jsem největší starost. Bylo Ti 15 měsíců, když Ti navždy odešla Tvoje maminka, 30. 4. 1937. Byla jsi nemocná. Velikému úsilí podařilo se šťastně Tě zachránit. Byla jsi v Dětském domově. A tu přišla zpráva z Třebíče, že Tvoji dobří rodiče hledají děvčátko. Vyhledala jsem pro ně modrookou, světlovlasou, malou dívčinku v Domově. Z Třebíče přišlo ohlášení návštěvy a v týž den dostala jsem předvolání na Okresní úřad do Hodonína. Počítala jsem, že se vrátím autobusem do příjezdu P. T. Kozákových. Sněhu bylo vysoko. Dojeli jsme na Sudoměřice a dál nebylo možno, i když se pokoušeli cestu sněhem proházet. Běhám po autobusu a přemýšlím, že už přijedu do Strážnice pozdě. Ted' nebylo možno ani do Strážnice, ani do Hodonína. Spolucestující se rozběhli, jak si kdo troufal dojít. Byla jsem nešťastná. Tu jedou kolem selské, otevřené sáně /Vampoly/. Proším, aby mě svezli do Hodonína, kde jsem měla pilné řízení. Mrzlo, jen praštělo. Nebyla jsem na takovou jízdu oblečena. V Hodoníně mě museli ze saní vynést. Nemohla jsem se postavit na zkrěhlé nohy. Na Hejtmanství vyřízeno a zpět odpoledním vlakem. Vejdu do kanceláře a tu sedí, neznámý pan Kozák a v náručí drží Helenku. Paní Kozáková s průvodkyní vysvětlují, že Helenka, jak přišli do Dětského domova, objala nohy velkého pána a prosila: Vem mne, vem mne. Vzal ji do náručí a dítě už se ho nepustilo. Vysvětila jsem manželům Kozákovým, že pro ně chystám jiné děvčátko. Paní Kozáková prohlásila rozhodně. „Vezmeme si Helenku, nikoho jiného.“ Nedoporučovala jsem, protože Helenka nebyla ještě úplně zdravá, ale rozhodnutí obou manželů bylo pevné. Paní se slzami v očích prohlásila, že už dítě nedá. A tak jsme sháněli pro Helenku nejnutnější oblek, o nějž v Domově vždycky byla bída. A následujícího dne odváželi si naši Helenku Kozákovi do Brna přímo na Dětskou kliniku, pak k rentgenologu Dru Novotnému a děvčátko už pěkně oblečené dali ofotografovat. A Helenka, šťastné dítě odjížděla s novými rodiči do nového, krásného domova. Jak jsem byla šťastna, že dítě tak opatřeno. Viděla jsem v tom a vidím do dnes, cesty Prozřetelnosti. Jak dospěješ a pochopíš, Helenko moje, přijdeš k tomu poznání také. A nic si vroucněji nepřěji, než abys, poznavši, splnila svoji povinnost a úlohu, být vděčnou, dobrou dcerou svým drahým rodičům, které Ti samo nebe poslalo.

Zde bych už mohla ukončit zápis o Tvém osudu, ale ještě dodávám několik dokladů, aby sis uvědomila tu velkou lásku, kterou Ti rodiče věnovali od první chvíle. Každý měsíc vozili Tě Tvoji rodiče k prof. Teyschlovi do Brna, který řídil Tvoje léčení, ošetřování i výživu. Jejich lásce a usilovné snaze vděčíš za to, že ses úplně uzdravila, vyrostla v zdravou dívčinku.

A což ta výchova. Co všechno pro Tebe Tvoji rodiče činí, aby se Ti dostalo vzácné výchovy a nejlepšího vzdělání už od útlého mládí. Stále sleduji, Helenko, Tvůj vývoj. Dlouhá řada fotografií ukazuje, jak rosteš a tělesně se vyvíjíš. Těž několik Tvých návštěv ve Strážnici umožnilo mi přesvědčit se o tom osobně, a přinesly mi radost a potěšení. Z dopisů Tvé maminky vidím, jak pracuješ ve škole, v hudbě, v rytmic, v němčině. Vzpomenu-li na Tebe, vždy děkuju Bohu a říkám si: „Šťastné dítě, šťastná moje Helenka.“

Protože v dlouhém svém životě poznala a přesvědčila jsem se ve styku s mnoha dětmi, rodinami, že dobrý čin nikdy se neztratí, vrací se k tomu, od koho vyšel a přináší své požehnání. Pevně věřím, že láska a obětavost, kterou Tvoji rodiče daří Tebe od útlého dětství, přinese i jim radost, štěstí a požehnání. Jistě, Helenko, záleží mnoho na Tobě. Nezklameš, budeš vděčnou a dobrou dcerou a budeš lásku oplácet láskou a oddaností. Přeji si toho vroucně pro Tebe, pro Tvé rodiče i pro sebe. Moje Helenka nesmí být nevďěčnou dcerou a nebude.

Tvoji první rodiče byli čestní lidé, pracovití a Ty jistě poneseš jejich vlastnosti, jak obě starší Tvé sestry. O Tvých nových rodičích to už si uděláš úsudek sama. Máš krásné, vzácné čtyři vzory. Půjdeš-li v životě za nimi, budeš šťastna a budeš rozsévát a vracet štěstí. Z upřímného srdce Ti to přeje

Tvá mateřská přítelkyně Božena Hrejsová“

Příloha 3: Na Dětské farmě

Prepis práce žáků z knihy Dětská farma (Štorch, 1929, s. 85 – 86)

„...V pátek po počtech jsme šli na ostrov. Sedli jsme si do lavic a pan učitel nás počal vyučovat. Po hodině jsme se rozběhli po farmě a každý se chopil nějaké práce. My, co jsme záležali záhony, dostali jsme každý jeden salát. Pan učitel nás nechá houpati se na kruhách a všechno možné dělati. Hoši pleli záhon, ale přitom také jedli ředkvičku. Já jsem natíral sloupky na houpačku a pak jsme je zapouštěli do země. Večer jsme trhali třešně; mně velice chutnaly.

Dnes o desáté začala němčina. Hoši, kteří nechodí na němčinu, šli vytrhávat kopřivy. Dnes budeme se učit plovati, máme tu pěkné koupaliště. Pan učitel nám shání lodičku, abychom se mohli projížděti.

Vstával jsem v 7 hodin a podíval jsem se oknem ven. Bylo pod mraky. Nebyl jsem nijak potěšen. Ale když jsem šel do školy na Libeňský ostrov, ukázalo se slunce. Když jsem tam přišel, sluníčko mile hrálo, takže jsem se vykoupal. Na farmu také přišel III. ročník dívčí od Zámku a velice se jim zde líbilo. Měly tu kreslení. Když jsme se koupali, pan učitel nás vyfotografoval. První hodinu jsme měli němčinu, druhá hodina byla přírodopis. Při této hodině jsme dostali salát. Byla to první sklizeň ze zahrady. Pak jsme pověsili kruhy a houpali jsme se. Před polednem jsem začal vařit polévku. Odpoledne jsme řezali větve.

Dnes pozoroval jsem kosa, který chodil na třešně. (Byl to asi špaček! E.Š.). Z louky vzlétl na strom, a když se mu podařilo utrhnout plod, odlétl s ním na louku, kdež si na třešni pochutnal. Když jsme si odbyli učení, měli jsme volno. Někteří hoši česali třešně; mezi nimi jsem byl i já. Vylezl jsem na strom a trhal jsem do košíčku. Když jsem načesal košíček, slezl jsem a pan učitel mi dal značný podíl. Třešně mi velice chutnaly.

Několik autorů...

Příloha 4: Popis intervence v rodině učitelí holešovické školy

Převzato z: Sedlák, 1930, s. 294 – 295:

„...Měli jsme ve třídě milé a krásné děvčátko. Kdo pozoroval tuto dívčenko, jaká byla v první třídě, čilá, hovorná a sdílná, čistě ustrojená, nebyl by mohl tušiti, že tento roztomilý kvíteček vykvetl na pokraji propasti, do jejíž hlubiny jej chtějí svrhnouti studené, necitelné větry jeho smutného osudu. V obyčejné škole byla by snad nadlouho zůstala ukryta příčina, která kvetoucí, veselé a nadané dítě měnila v ustaraného, zamlklého tvora se smutnými umdlenými očima. Jeho tvář nepozbyla sice nikdy krásy, ale vyhublá, vytáhlá a předčasně přihřbená postava dávala špatnou předpověď do budoucnosti.

Když jsem poznal poněkud blíže prostředí dítěte, tušil jsem, že stojím před případem, který by byl hoden srdce i pera Dostojevského.

Rodina opuštěná. Otec kdesi zmizel, opustil ženu i tři děti. Matka tvrdí, že je rozvedena, avšak brzy tušíte, že to není tak zcela jisto. Nedovede sama určitě říci, snad opravdu jí není ani zcela jasno její nové právní postavení. Ale to je zcela jisto, že není příspěvku na obživu rodiny, není živitele, ochránce, ba ani poručníka. Matka sice občas chápe se jakési práce, tu v továrně, tu v domácnost, ale nikdy dlouho nevytrvá. Je již příliš podlomena hladující chorobou, příliš oslabena a zmatena vírem temných pudů, které jí zpustošily nitro. Stojí před vámi, vysoká, štíhlá, se smutnými zbytky neobyčejné krásy. Sklopené oči vyhýbají se vašemu pohledu, v její neurčité, nejasné řeči zaznívají falešné tóny, které vzbuzují nedůvěru i soucit. Dělá dojem, že žije ve stálém ztrnutí a bezmocnosti bytosti příliš rozvrácené a slabé, aby dovedla se vyhnouti neodvratné zkáze, která stojí před jejím obličejem. Řítí se, padá! A při tomto pádu ještě ráda mluví o štěstí svých dětí, které miluje upřímně. Nechce se od nich odloučiti, svírá je v náručí a neví snad ani, že je strhává s sebou do hlubiny.

Nejstarší hoch byl velmi obratným, pilným i hodným učněm, ale nakonec byl přece vyhnán pro nepoctivost, ke které byl prý sveden matkou. Zatoulá se po venkově a po trpkých zkušenostech a různém strádání vrací se k matce, aby stal se hlavním jejím živitelem i mladších sourozenců. Slabý, hladem zakrslý a chorobný výrostek svědomitě plní úkol živitele rodiny, vydělává skrovný peníz přísluhováním na tenisových hřištích, posílkami a pod., odolává statečně všem svodům svých skrytých sklonů, které ho již jednou srazily s dobré cesty. Mladší jeho bratr, hezký a silný hoch, chodí ještě do školy. Učil by se dobře, je mírný a poddajný, ale začíná už chodit za školu, toulá se. Učitel nachází v matce slabou oporu, když se snaží o nápravu. Hoch se kazí, je patrné, že jeho zkáza je neodvratná, nezmění-li se jeho prostředí.

Zatím přibývá ve vlhkém, podzemním bytě nové, čtvrté, děcko. Vyrůstá z něho přes všechnu bídu jeho života opět krásný, veselý tvoreček. Pro jeho starší sestřičku, naši žačku, nastávají však s jeho narozením těžké svízele. Ještě sama je dítětem, a již musí často zastá-

vati maminku. Za dne i za noci. Nejběže je, když matku, často churavou, naloží do auta Ochranné stanice a odvážejí do nemocnice. S pláčem běží děti za povozem a volají matku.

Zasáhli jsme do osudu této rozvrácené rodiny, když nám počala holčička těžce churavět. Výsledek byl ten, že mladší hoch byl přijat do výchovavacího ústavu, děvčátko mělo se zotavit ve venkovské ozdravovně, kam je konečně matka propustila po dlouhém zpečování.

Mohli jsme tedy býti zatím spokojeni s úspěchem své akce. Je nutno však ještě říci, že bylo zapotřebí velkého množství pochůzek a intervencí. Vyšetřili jsme podrobně poměry rodiny a opatřili všechna potřebná data. Můžeme se právem domnívat, že právě pečlivě vypracovaná naše zpráva vzbudila na rozhodujících místech zájem o případ, což přispělo k příznivému vyřízení. Ale nás namáhavý průběh celé akce přesvědčil o tom, že nelze učíteli při jeho velké práci ukládati podobné povinnosti. Vyšli jsme z tohoto pokusu ještě více posílení v přesvědčení, že je tu třeba rozumné dělby práce...”

Příloha 5: Vyprávění chovance Domu dětství o ztrátě rodičů

Převzato z: Krch, Dům dětství, s. 74 - 75

„...Jednoho dne mě maminka odvedla na službu. Sloužil jsem zrovna v té vesnici, co náš Karel. Bylo mi sedm let. Pásl jsem čtyři krávy a kozy. Potom, když můj tatínek přijel z vojny, šel jsem zase ze služby. Jednou se maminka rozstonala. Marka vařila za maminku. Bylo to ve čtvrtek, když maminka říkala, že je jí už lépe a že vstane. Mne poslala tam, kde jsem dříve sloužil pro mléko. Já jsem šel. Když jsem se vracel, utíká mně naproti jedna paní. Ptá se mne, jestli vím, kde pracuje můj tatínek. Když jsem přisvědčil, řekla mi, abych tam doběhl a pověděl tatínkovi, že maminka umírá. Já se dal do pláče a utíkal jsem pro tatínka. Když jsme se vrátili s tatínkem, tak už byla maminka mrtva.

Za tři měsíce se tatínek oženil znovu. Ta nevlastní maminka byla hodná, ale neuměla nic, ani podepsat se neuměla.

Já, Stázka, Marka a Karel jsme šli sloužit znovu, sloužili jsme všichni v jedné vesnici. Za nedlouho i tatínek umřel. Bylo to zrovna rok, co přijel z vojny. Nevlastní maminka se pak vdala a nás se vzdala.

Jednou jdeme ze školy a pan řídící si nás zavolal a říkal nám, že pojedeme do legionářského ústavu ve Veleslavíně. My jsme se všichni připravili a ráno ve tři hodiny jsme jeli.

Do Veleslavína nás vezl jeden legionář. Přijeli jsme tam v devět hodin večer. Ve Veleslavíně jsem se měl dobře. Chodil jsem do školy. Jednoho dne přišlo rozhodnutí, že pojedeme do Krnska. Jelo nás šest: nás pět sourozenců a Bárta. Jeli jsme brzy ráno. Když jsme nastupovali do električky, zapomněli jsme Karla a Marku před elektrickou. Dojeli jsme do Krnska dopoledne. Na cestě nás potkal pan zahradník, který nás dovedl do zámku. Všecky děti byly právě ve škole. Šli jsme k panu správci a pak do jídelny. Najednou zazvonilo a děti šly do jídelny na oběd. Po obědě jsem šel s ostatními dětmi sáňkovat.

Jarka Burian...

Příloha 6: Dětská hodnocení pobytu v Domě dětství

Převzato z: Krch, Dům dětství, str. 765 – 773:

„... Anča Turková:

Do Domu dětství jsem šla nerada. Myslela jsem, že je to asi jako jiný ústav, že je v něm nečistota. Ale tu je pravý opak. Děti mají zde volno, všude je čisto, protože si to samy uklízejí a nekaží práci jiným, neboť vědí, jak to těší, když mají svou práci čistou. Pan Krch je náš vůdce. Dům dětství je celá rodina a on tatínek náš. On nás učí a on nám také ve všem radí. Dobře děti vychovává a snaží se dát nám, co potřebujeme do života. Vodí nás i do koncertů, abychom poznali, co je opravdu krásné a co ne.

Také k nám přichází pan Gamma. Je také tak dobrý. Chce nám způsobit radost, proto se nám obětuje. Udělal nám bál. My jsme tancovali a veselili se, a on hrál, až mu z prstů tekla krev. Vypráví nám o zvířátkách, o hvězdách, no o všem, o čem chceme něco vědět. ...

Vlasta Kohoutová:

...Žijeme tu všichni jako bratři a sestry. Pan Krch je našim tatínkem a paní Hladečková maminkou. S panem Krchem žijí jako se svým přítelem. Ve chvílích, kdy mám více času, mívám s ním důvěrné rozhovory. Hovořit s ním můžu o všem, co mě zajímá. On mě vše vyloží, co je potřebí, abych rozuměla, nač se ptám. Maminka Hladečková nahraňuje nám maminku vlastní. Má v ústavě svoje dvě dcerušky, ale chová se k nim zrovna tak jako k dětem ostatním. To se mně u ní líbí. ...

Běta Tenkrátová:

... V každém ústavě děti cítí, že nejsou doma, protože není ústav zřízen jako domov. Ale tady máme všechno, co potřebujeme. Vychovatelky dovedou s námi hovořit jako se sobě rovnými, pan Krch jako náš otec nám ve všem poradí. Jsme jako velká rodina. Děti je moc. Všecky se mají rády jako sestry a bratři, pěkně se snášejí, neubližují si. Někdy se taky pohádají, ale zase se dovedou srovnat a odpustit si. Máme školu doma a tak se pořád vidíme a známe se všichni dobře. Mohu říci o každém, jakou má povahu a někdy uhodnu podle jeho tváře, co si právě myslí. Jsou zde i malé děti, které pozorujeme a vidíme, jak se vyvíjejí jejich smysly. Některé sem přišly docela malé a nyní už chodí do školy. ...“

Příloha 7: Příběhy dětí z Domu dětství

Převzato z: Krch, Dům dětství, s. 858 – 862:

„...Maruška Bártová a Pepička Tenkrátová.

Nejbohatších, až nedětsky smutných zkušeností životních je Maruška. Otec jí padl ve válce jako legionář, matka zemřela na tuberkulosu, tři děti sirotků ujala se babinka. Maruška mnoho stonala. Je skrufulotuberkulosní, s proběhlými komplikacemi očními a kostními. Před příchodem k nám byla tři čtvrti roku v brněnské nemocnici, a za svého pobytu u nás v Domě dětství léčila se půl roku ve Smokovcích (1922). Tuberkulóza značně ji zdržela (1 a půl roku), ale skvěle dohání s prospěchem výborným. Je myslivá, hloubavá, třeba že se někdy těžce vyjadřuje.

Je nejstarší z našich dětí, přišla k nám ve 12 letech a žila u nás skoro čtyři roky. Je vážná. Má velký smysl pro výchovu dětí, takže často je svědomí celé naší dětské rodiny. S Pepičkou jsou mými nejlepšími spolupracovníci. ...

Maruška přišla k nám v ubohém stavu, ale dobrou životosprávou a nejlepším naším lékařem – starým parkem – dobře se podchytila, a léčením ve Smokovci pak zcela zotavila. ...

*Vedle Marušky stojí Pepička, jasně zářící dětská duše. Je o něco mladší než Maruška, ale nemá jejich trpkých zkušeností úplného sirotka. Má dosud maminku, vzornou matku šesti dětí, jakou jsem kdy poznal. Má jen krásné vzpomínky na tatínka, který byl kapelníkem a zahynul ve válce jako legionář. Žila v dobré rodině, kde se mají všichni upřímně rádi. Tím je ovšem ve velké výhodě před Maruškou, kterou tvrdý osud i zdravotně tak pozna-
menal.*

Zprvu byly u nás – hned od počátku ústavu – jen dvě ze šesti dětí Tenkrátových: desetiletá Běta a osmiletá Růženka. Jejich matka jednou za své návštěvy u nás ukazovala mně rodinnou podobiznu (tehdy ještě se sedmi dětmi), kterou poslala tátovi na frontu, odkud se už nevrátil. Nejvíce na mne zapůsobily z obrázku smutné oči malé ještě Pepičky. Matka mi o ní vyprávěla, jak často churaví, trpí anginami a horečkami, jak je slaboučká. Její oči se přitom na mne z obrázku stále dívaly a mě dojímalý, na pomoc volaly. Požádal jsem matku, aby nám dítě svěřila, že se snad zvedne v našem zdravém prostředí. A tak se dostala Pepička ve svých dvanácti letech k nám. Bylo to velkým požehnáním pro náš ústav, jak se brzo ukázalo....

Dnes cítím hlubokou vděčnost i úctu k nim za jejich spolupráci se mnou při výchově, ač byly samy teprve dětmi, dorůstajícími před mými očima.

Obě se staly učitelkami, jak si to už v mládí plánovaly – a věřím, že dobrými učitelkami...”

Souhlasím s tím, aby moje diplomová práce byla půjčována ke studijním účelům. Žádám, aby citace byly uváděny způsobem užívaným ve vědeckých pracích a aby se vypůjčovatelé řádně zapsali do přiloženého seznamu.

.....
V Praze dne

.....
Podpis

#	Jméno čtenáře	ISIC karta	Bydliště	Datum
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				
11				
12				
13				
14				
15				
16				
17				
18				
19				
20				